

AVRASYA ETÜDLERİ

42

2012-2

TİKA

T.C. BAŞBAKANLIK

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

*Turkish International Cooperation and
Coordination Agency*

Avrasya Etüdüleri hakemli bir dergidir.
TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
tarafından yılda iki kez yayımlanır.
Dergide ifade edilen görüş ve fikirler yalnızca yazarlarına aittir;
Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığının düşünce ve
politikasını yansıtan metinler olarak değerlendirilemez.

ISSN 1300-1604

İletişim

TİKA, Atatürk Bulvarı No:15 Ulus-ANKARA
Tel: +90(312)5081000 • **Faks:** +90(312)3098969
avrasyaetudleri@tika.gov.tr • www.tika.gov.tr

AVRASYA ETÜDLERİ

Yıl:18, Sayı:42 (2012/2)

TİKA adına sahibi

Dr. Serdar ÇAM
Başkan

Yayın Kurulu

Dr. Serdar ÇAM
Dr. Gökçen KALKAN
Dr. Mehmet YILMAZ
Dr. Ali Özgün ÖZTÜRK
Dr. Enver ARPA
Ali MASKAN
Barbaros AKÇAKAYA
Hasan Burak CERAN

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Gökçen KALKAN

Editör

Dr. Mehmet KAHRAMAN
(m.kahraman@tika.gov.tr)
(uveyska@windowslive.com)

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Mehmet AKKUŞ • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Mustafa AŞKAR • Ankara Üniversitesi
- Doç. Dr. Kemal BAŞLAR • Polis Akademisi
- Prof. Dr. Ali Fuat BİLKAN • Altın Koza Üniversitesi
- Prof. Dr. Ömer ÇAHA • Fatih Üniversitesi
- Dr. İhsan ÇOMAK • TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
- Prof. Dr. Uğur DOĞAN • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ • Ankara Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan GÖZEN • Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
- Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ • Çankırı Karatekin Üniversitesi
- Doç. Dr. Nihat IŞIK • Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Ramazan KAPLAN • Bartın Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet KARA • İstanbul Üniversitesi
- Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU • Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
- Prof. Dr. Mehmet ÖZ • Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN • Ege Üniversitesi
- Prof. Dr. Nasuh USLU • Kırıkkale Üniversitesi
- Prof. Dr. Ahmet UZUN • Cumhuriyet Üniversitesi
- Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ • Hacettepe Üniversitesi
- Prof. Dr. Ekrem YILDIZ • Kırıkkale Üniversitesi

Baskı:

Hangar Marka İletişim Reklam Hizmetleri Yayıncılık Ltd. Şti.

Konur Sokak 57/4 Kızılay / Ankara

Tel: (0312) 425 07 34

Faks: (0312) 425 07 36

İçindekiler / Contents

Eyüp ERSOY

From Rival to Collaborator: The Curious Case of Resurgent
Nationalism in China / **7-26**

Rakiplikten İşbirlikçiliğe: Çin'deki Yeniden Yükselen Milliyetçiliğin İlginç Vakası

Engin AKÇAY

Karadeniz Havzası'na Yönelik Avrupa Komşuluk Politikası:
Rus ve Türk Yaklaşımları / **27-50**

*The European Neighborhood Policy Towards Black Sea Basin:
Russian and Turkish Approaches*

Onur TUTULMAZ

Çevresel Kuznets Eğrisi: Karbondioksit Emisyonu Üzerine Türkiye, Bölge ve Dünya
Ülkeleri Üzerinden Analitik Bir Değerlendirme / **51-82**

Carbondioxide Emission in the Scales of Turkey, the Region and World Countries

Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Çatışma ve İşbirliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar'ın Siyasal Görünümü / **83-110**
*Political Scenery of the Balkans Within the Context of the Dichotomy of Conflict and
Cooperation*

Ayhan Nuri YILMAZ

Türkiye, Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair
Anket Çalışması / **111-156**

*A Survey Study on the Perception of Turkey, Eurasian and Central Asian Peoples
Identity and Integration*

Fatih BAYRAM

Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler / **157-168**

Some Remarks About Ulu Arif Çelebi's Visits to the Ilkhanid Capital

Yaşar KALAFAT - Derya YELİS

Türk Atalar ve Karşılaştırmalı Halk İnanmaları / **169-206**

The Turk Ata Nation and Comparative Folk Customs

From Rival to Collaborator: The Curious Case of Resurgent Nationalism in China

Eyüp ERSOY¹

Abstract

In this article, first, the causes and the characteristics of the resurgent nationalism in China are examined. To that end, emergence of nationalism in China in the early 20th century, simply old nationalism, and reemergence of nationalism in China in the late 20th century, simply new nationalism, are discussed, and the two nationalisms are to be contrasted. An important argument here is that the main objective of old nationalism was to be a nation, emphasizing the need and the desire to resemble other nations, while the main objective of new nationalism is to become the nation, emphasizing the need and the desire to assert the peculiarity of the nation. Second, this article addresses the issue that while old nationalism was a fatal rival of the state, the Imperial Court, in the early 20th century, new nationalism is a vital collaborator of the state, the Communist government. Accordingly, the causes of this rather intriguing transformation are to be evaluated.

Keywords: *Nationalism, China, Communism.*

¹ Phd Candidate, Bilkent University, Department of International Relations, ersoy@bilkent.edu.tr.

Rakiplikten İşbirlikçiliğe: Çin'deki Yeniden Yükselen Milliyetçiliğin İlginç Vakası

Öz

Bu makalede, ilk olarak Çin'deki yeniden yükselen milliyetçiliğin nedenleri ve özellikleri incelenmektedir. Bu minvalde, Çin'de 20. yüzyılın erken döneminde ortaya çıkan basitçe eski milliyetçilik diyebileceğimiz milliyetçiliğin ortaya çıkması ile Çin'de 20. yüzyılın son döneminde basitçe yeni milliyetçilik diyebileceğimiz milliyetçiliğin tekrar ortaya çıkması tartışılmakta ve iki milliyetçilik mukayese edilmektedir. Buradaki önemli bir iddia, diğer milletlere benzeme ihtiyacı ve arzusunu vurgulayan eski milliyetçiliğin amacının bir millet olmak iken milletin kendine özgü karakterini öne sürme ihtiyaç ve arzusunu vurgulayan yeni milliyetçiliğin amacının ise özgün millet haline gelmek olmasıdır. İkinci olarak, bu makale eski milliyetçiliğin 20. yüzyılın erken döneminde devletin, yani sarayın, ölümcül bir rakibi olması ama yeni milliyetçiliğin devletin, yani Komünist hükümetin, hayati bir işbirlikçisi olması meselesini ele almaktadır. Buna uygun olarak da bu oldukça şaşırtıcı dönüşümün nedenleri değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Milliyetçilik, Çin, Komünizm.*

1. Introduction

Even though they engage in meticulous analyses of the origins of nations and nationalisms from a variety of perspectives, mainstream theories of nationalism have been prone to disregard the reemergence of nationalism. This notable propensity of mainstream theories of nationalism to overlook the contingent and continual reproduction of nationalism has been critically assessed by several scholars. A prominent critique is Michael Billig who have disapproved popular and academic writing in which “nationalism is associated with those who struggle to create new states or with extreme right-wing politics” while stressing that nations are daily reproduced.² Introducing the concept ‘banal nationalism’ to denote the “ideological habits which enable the established nations of the West to be reproduced”, Billig contends that “nationalism, far from being an intermittent mood in established nations, is the endemic condition”.³ Furthermore, Billig continues, “in so many little ways, the citizenry are daily reminded of their national place in a world of nations. However, this reminding is so familiar, so continual that it is not consciously registered as reminding”.⁴

Still, the resurgence of nationalism in China affirms that the endemic condition would become acute, or in other words, banal nationalism would become abnormal. Emulating Billig’s words, it can be argued that, in contemporary China in so many big ways, the Chinese citizenry are daily reminded of their national place in a world of nations. However, this reminding is so unfamiliar, yet so continual that it can be consciously and conspicuously registered as reminding. Accordingly, this paper, concurring with Billig’s basic contention that nationalism is daily reproduced, further attempts to seek the causes of the exceptional shift in the daily reproduction of nationalism in China; simply, it addresses the curious case of the resurgence of nationalism in contemporary China.

This paper has two objectives. First, it examines the causes and the characteristics of the resurgent nationalism in China. To that end, emergence of nationalism in China in the early 20th century, simply old nationalism, and reemergence of nationalism in China in the late 20th century, simply new nationalism, will be discussed, and the two nationalisms are to be contrasted. An important argument here is that the main objective of

² Michael Billig, *Banal Nationalism*, Sage Publications, London, 2002, p. 5.

³ *Ibid*, p. 6.

⁴ *Ibid*, p. 8.

old nationalism was to be *a* nation, emphasizing the need and the desire to resemble other nations, while the main objective of new nationalism is to become the nation, emphasizing the need and the desire to assert the peculiarity of the nation. Second, this paper addresses the issue that while old nationalism was a fatal rival of the state, the Imperial Court, in the early 20th century, new nationalism is a vital collaborator of the state, the Communist government. Accordingly, the causes of this rather intriguing transformation are to be evaluated.

Besides, this paper, in its analysis, tacitly advances two additional arguments. First, endorsing the conviction that multiplicity of agency is an essential trait of social developments and transformations, and that social phenomena cannot be ascribed to the deeds of one single agent of change, this paper takes several actors into consideration in its discussions. Thus, with respect to the resurgence of nationalism in China, attitudes and policies of three sets of actors, i.e. public, intelligentsia, and political elite, are incorporated into discussions. Second, in an attempt to evade reductionist argumentation, this paper specifies political, economic, and social causes of the transformations discussed.

This paper is composed of three parts. The first part ascertains the prevalence of resurgent nationalism in China. The second part discusses the causes and the characteristics of old nationalism. The third part explains the reemergence of nationalism in China with particular attention to its collaboration with the Chinese state, and discusses the main characteristics of new nationalism.

2. Resurgent Nationalism in China

Any discussion of nationalism first and foremost requires a particular definition of nationalism. The analytical setback is that different theories of nationalism, including perennialist theories, modernist theories, cultural constructivist theories, and ethno symbolic theories, present and adopt different definitions and conceptions of nationalism.⁵ A somewhat exhaustive definition is that

“nationalism (the form of culture characterized by national identity’s salience) is the most fundamental image of the social order in modernity and as such represents the specific form of modern social con-

⁵ Anthony D. Smith, “Theories of Nationalism: Alternative Models of Nation Formation” in *Asian Nationalism* (Ed. Michael Leifer), Routledge, London, 2000, pp. 1-20.

sciousness and can be treated as a cultural ‘blueprint’ for various features of social and political organization in the modern world.”⁶

Whatever the particularities of the definitions of nationalism, the common element in all the definitions, it is argued, “is the discourse of nationalism, which is shared by all movements, policies or ideologies we call ‘nationalist’”.⁷ To Özkırıklı, the nationalist discourse has three main characteristics. First, as John Breuilly asserts, “the interests and values of... nation take priority over all other interests and values”.⁸ Second, in the nationalist discourse, the only source of legitimacy is the nation. “The nation (or nationalism) can be used to justify all kinds of actions that would not otherwise be condoned or tolerated”.⁹ Third, the nationalist discourse is characterized by binary categorizations between whom or what is included in the nation and who or what is not. Zygmunt Bauman indicates that there is a sharp separation between these categories by “mutually exclusive sets of assigned rights and duties, moral significance and behavioral principles”.¹⁰ The rationale for this sharp separation between the self and the other is explained by Stuart Hall with “the radically disturbing recognition that it is only through the relation to the Other, the relation to what it is not, to precisely what it lacks, to what has been called its *constitutive outside* that the positive meaning of...[identity] can be constructed”.¹¹ In short, interest and value, legitimacy, and self-representation are the three basic elements of the nationalist discourse.

Therefore, in ascertaining the prevalence of resurgent nationalism in contemporary China, it seems more reasonable to trace changes in the Chinese nationalist discourse, especially in its rhetorical fervor and social pervasiveness. One example of the resurgent nationalist discourse in the Chinese public is the recent popularization of nationalist themes in popular songs. In an illustrative study of the relationship between nationalism and popular music in China, Wai-Chung Ho states that “updated forms of

⁶ Liah Greenfeld and Jonathan Eastwood, “National Identity,” in *The Oxford Handbook of Comparative Politics* (Eds. Charles Boix and Susan C. Stokes), Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 259.

⁷ Ümit Özkırıklı, *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, St. Martin’s Press, New York, 2000, p. 230.

⁸ John Breuilly, *Nationalism and the State*, University of Chicago Press, Chicago, 1994, p. 2.

⁹ Ümit Özkırıklı, *ibid*, p. 230.

¹⁰ Zygmunt Bauman, “Soil, Blood and Identity”, *The Sociological Review*, Vol. 40, No. 4, 1992, p. 678.

¹¹ Stuart Hall, “Introduction: Who Needs ‘Identity’?” in *Questions of Cultural Identity* (Eds. Stuart Hall and Paul du Gay), Sage Publications, London, 2003, p. 4.

old revolutionary songs from before the establishment of the PRC in 1949 became popular in 1990s".¹² Apart from the Chinese national anthem, one of the most popular has been 'My Motherland' "which was the theme song for a film against US aggression and the need to supply aid to North Korea in the early 1950s" while similar old revolutionary songs like 'The East is Red' and 'The March of the Volunteers' have "emerged with a disco beat".¹³

By the same token, a new tide of resurgent nationalist discourse is discernible among the Chinese intelligentsia. In a similar transformation observed in the popular music, "Chinese intellectuals have progressed from hastily snatching ideas from the West and totally negating tradition to rediscovering the value of their own past and rejecting Western attitudes" in their turbulent quest of "*qiangguomeng*: to make China rich and strong".¹⁴ In addition, the nationalist discourse is also pervasive among the Chinese political elite. The official discourse, as Ian Seckington notes, "is centered on the Party as the embodiment and object of nationalist, or patriotic, sentiment" and it is "reminiscent of much earlier debates about making China strong again and regaining its rightful place in the world".¹⁵ In short, the nationalistic discourse is palpable and has received much vigor in the Chinese public, among the Chinese intelligentsia, and in the Chinese leadership.

3. Old Nationalism

Chinese nationalism initially emerged in the early 20th century, was driven by the Chinese political-military elite and intelligentsia against the Imperial Court of the Qing Dynasty, and consequently culminated in the establishment of the Chinese Republic on January 1, 1912, with the subsequent abdication of the Empress Dowager Lonyu on behalf of the last Qing emperor Puyi next month. However, the 1911 Revolution could not satisfy the expectations as it could not yield the expected developments. As Michael H. Hunt states, "new political arrangements failed to bring unity and order, not to mention legitimacy. Representative government degenerated

¹² Wai-Chung Ho, "Social Change and Nationalism in China's Popular Songs", *Social History*, Vol. 31, No. 4, November 2006, p. 447.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Suisheng Zhao, "Chinese Intellectuals' Quest for National Greatness and Nationalistic Writing in the 1990s", *China Quarterly*, No. 152, 1997, p. 743.

¹⁵ Ian Seckington, "Nationalism, Ideology, and China's 'Fourth Generation Leadership'", *Journal of Contemporary China*, Vol. 14, No. 42, 2005, pp. 23-33.

rapidly into an autocracy hostile to popular participation and ineffective in foreign policy".¹⁶ As a result, losing the Chinese Civil War, the Chinese Republic of the nationalists was to be replaced by the People's Republic of China of the communists in 1949.

Old nationalism was a result of a constellation of political, economic, and social dynamics. Politically, the Imperial Court of the Qing/Manchu dynasty was beleaguered with rampant corruption, administrative ineffectiveness, military incompetence against colonial powers, and therefore its legitimacy was severely compromised. Due to its severe administrative and military shortcomings, "at the turn of the century, China was regarded as the 'sick man of Asia'; the European powers and Japan had repeatedly defeated China at war and claimed spheres of in its territory; global commentators were contemplating China's partition".¹⁷ The most crucial shortcoming was the incompetence of the Imperial Court to carry out political reforms. China's traditional political structure under the Qing rule was very centralized but the central government was very feeble. Thus, paradoxically, since "the centralized national government [the Imperial Court] was too weak to implement various modernization programs by itself" it "had to decentralize its power in order to create local initiatives, which often further weakened the center".¹⁸ To sum up, the imperial government was constantly proven incapable of protecting the Chinese territory and the people, and thus lost its *raison d'être* for most of the political and military elite and intelligentsia.

Economically, China was characterized with prevailing backwardness despite multiple attempts of the state to implement comprehensive reforms. The Qing court, in an attempt to mitigate the bleak economic conditions of the country, introduced new forms of industrial development which, in turn, induced substantial dislocations in the lives of workers. Dramatic economic developments stirred social unrest, especially among factory workers, in all of the large cities of China. For example, in Hankou, a city in eastern China, due to bleak labor conditions, low wages, and ter-

¹⁶ Michael H. Hunt, "Chinese National Identity and the Strong State: The Late Qing-Republican Crisis" in *China's Quest for National Identity* (Eds. Lowell Dittmer and Samuel S. Kim), Cornell University Press, New York, 1993, p. 68.

¹⁷ Joseph W. Esherick, "How the Qing Became China", in *Empire to Nation: Historical Perspectives on the Making of the Modern World* (Eds. Joseph W. Esherick, Hasan Kayali, and Eric Van Young), Rowman & Littlefield Publishers, Oxford, 2006, p. 229.

¹⁸ Yongnian Zheng, *Discovering Chinese Nationalism in China: Modernization, Identity, and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, p. 25.

rible housing conditions, “copper workers struck in 1905, mint employees in 1907, and thousands of street vendors, hawkers, and stall keepers, along with piece-good shop assistants, struck in 1908”.¹⁹ Economic reforms of the late Qing era could not alter the backward economic situation in the country, and worse undermined the popular legitimacy for the state.

Socially, a feeling of humiliation was rife among Chinese intellectuals and officials who promoted extensive reforms, and they attributed the humiliation of the Chinese to the debilitated rule of the Qing dynasty. The reformist intelligentsia, Spencer underlines, “shared a central patriotic ground: they wished for a rejuvenated, unified China that would have the means to cope with the three great problems of warlordism, an exploitative landlord system now [then] often described as ‘feudal’ in nature, and foreign imperialism”.²⁰ Their wishes were to be futile and not realized neither by the Imperial Court nor the Republic. A second social issue pertained to the ethnic origins of the Qing Dynasty. As the rulers of the Chinese people, the Qing Dynasty was of a different ethnic origin, Manchu, and, in other words, were not Han Chinese, which made the claim of imperial rule highly questionable. Anti-Manchu rhetoric was a significant feature of the nationalist revolutionary propaganda. Discussions of why the Manchus could not be commended to rule China, Esherick mentions, “often cited a line from the ancient *Zuozhuan* text that used the common character (zu) in two terms: ‘Those who are not our kind (zu) are certain to be a different mind’”.²¹ In short, it was conceived by the nationalists, “in order to revive the fortunes of the glorious Han nation that the Manchu yoke was thrown off”.²²

Old nationalism emerged out of the pursuit of the Chinese political-military elite and intelligentsia for countervailing power and wealth to ‘save China’ (*jiu guo*).²³ As Arif Dirlik states

“Mainstream Chinese political thinking during the first decade of the century revolved around the question of how to make china into a nation, to forge a cohesive political system out of a loosely organized power structure of a bureaucratic monarchy, and to ward

¹⁹ Jonathan D. Spencer, *The Search for Modern China*, Norton & Company, New York, 1990, p. 242.

²⁰ *Ibid.*, p. 302.

²¹ Joseph W. Esherick, *ibid.*, p. 236.

²² *Ibid.*, p. 237.

²³ See, for example, Benjamin I. Schwartz, *In Search of Wealth and Power: Yen Fu and the West*, Belknap Press, USA, 1964.

off the threat to the country's existence in a new world where the competition for power of expansive nation-states promised to consume those societies unable to emulate their example."²⁴

As a corollary, the most urgent question was "how to develop the country economically to establish a material foundation for national strength and the conditions for political sovereignty in a world where national power seemed to be contingent upon the control of global economic resources".²⁵ Accordingly, the principle, to the Chinese nationalists, that seemed to rule the world was the pursuit of wealth and power, and in this pursuit, "'static' Chinese society had to be revitalized if it was to survive".²⁶ In brief, for the Chinese nationalists, in an instrumentalist understanding, to be a nation was required to exist and to survive as a state.

There were several defining characteristics of old nationalism. First, although old nationalism aimed at saving China, for the nationalists of the time, it was based on universal principles and values, such as parliamentary democracy and freedom of speech. For example, according to Chen Duxiu, a leading figure in the nationalist movement, to build a new state in China "the basic task is to import the foundation of Western society, that is, the new belief in equality and human rights".²⁷ Chinese nationalists regarded and presented the nation and the nation-state as a phase in the evolution or the progress of China, and opted for emulating other nations and nation states to resemble them; their focus was on similarity.

Second, old nationalism was critical of traditional political institutions of the state, identified them as major causes China's corrupt and ineffective governance, and called for extensive restructuring of political institutional order. The state's governance was considered illegitimate. In short, "Chinese nationalism in the early 20th century was, therefore, anti-regime, revolutionary, and progressive";²⁸ its focus was on change.

Third, old nationalism called for popular participation in governance and struggled for parliamentary system and constitutionalism. In Wu's words, nationalists of the time were "naturally and notably pro-democracy

²⁴ Arif Dirlik, *Anarchism in the Chinese Revolution*, University of California Press, Berkeley, 1991, p. 47.

²⁵ *Ibid.*, p. 48.

²⁶ Guoguang Wu, "From Post-Imperial to Late Communist Nationalism: Historical Change in Chinese Nationalism from May 4th to the 1990s", *Third World Quarterly*, Vol. 29, No. 3, 2008, p. 469.

²⁷ Lin Yusheng, *The Crisis of Chinese Consciousness: Radical Antitraditionalism in the May Fourth Era*, University of Wisconsin Press, Madison, 1979, p. 76.

²⁸ Guoguang Wu, *ibid.*, p. 473.

at both the conceptual level...and in the practice of social movements, in which Mr. Democracy served as a political and moral tutor to the students demonstrating against imperialism and the corrupt Chinese government”,²⁹ their focus was on society.

Fourth, old nationalism, while advocating for cultural and spiritual restructuring programs, was severely critical of the Chinese tradition, and the rhetoric and the praxis of cultural iconoclasm dominated it. Some nationalist intellectuals of the time, for example, “concentrated on launching attacks against reactionary or irrelevant ‘old ways’ such as Confucianism, the patriarchal family, arranged marriages, or traditional education”.³⁰ In particular, most of the nationalists brutally attacked Confucianism and related principles, such as obedience and loyalty, identifying it a main source of China’s backwardness, and an obstacle to national progress; their focus was on modernity.

4. New Nationalism

Nationalism in China has resurged in the late 20th century, has been driven by the Chinese leadership, the intelligentsia, and the public, and has culminated in a rather widespread support for the rule of the Communist Party of China (CCP), which also represents the government and the state in Chinese politics. Here, I argue that although they extensively address the origins of nationalism and can be considered as necessary starting points for the study of the resurgence of nationalism, modernist theories of nationalism, in their diverse approaches, seem to be incapable of providing a more appropriate framework for investigating the resurgence of nationalism in contemporary China since their accounts are highly problematic with particular respect to the economic and social aspects of new nationalism. New nationalism observed in China is the result of a constellation of political, economic, and social dynamics.

Politically, there are two inextricable causes. First, the Chinese government has opted for appropriating the resurgent nationalism by being the political organization of it, not against it. Second, the Chinese government has opted for appropriating the resurgent nationalism as a source of legitimacy. On the first issue, Breuille contends that “nationalism, above and beyond all else, is about politics and that politics is about power” and

²⁹ Guoguang Wu, *ibid*, p. 474.

³⁰ Jonathan D. Spencer, *ibid*, p. 301.

“power, in the modern world is principally about control of the state”.³¹ Therefore, to Breuilley, “the central task is to relate nationalism to the objectives of obtaining and using state power. We need to understand why nationalism has played a major role in the pursuit of these objectives”.³² In accordance with Breuilley, Paul R. Brass stresses the political nature of nationalism. To Brass

“The study of ethnicity and nationalism is in large part the study of politically induced cultural change. More precisely, it is the study of the process by which elites and counter-elites within ethnic groups select aspects of the group’s culture, attach new value and meaning to them, and use them as symbols to mobilize the group, to defend its interests, and to *compete* with other groups.³³ [emphasis mine]”

Under the light of this discussion, my contention is that the Communist Party has opted for appropriating the resurgent nationalism so as to preclude an emergence of a rival social movement, if not an institutionalized political organization, that would compete with it for political power in Chinese politics through the utilization of the cultural aspects of the resurgent nationalism. In other words, the Communist Party’s appropriation the new nationalism can be considered an attempt to eliminate potential rivalry, which would capitalize on the new nationalism, and to perpetuate its political rule as the sole political organization in the political system.

On the second issue, as several scholars have underscored, the Communist Party’s appeal to the resurgent nationalism appears to be an attempt to sustain and to strengthen the base of its legitimacy within the country and abroad. First, Yasheng Huang argues that “the post-Tiananmen regime has eagerly embraced Chinese nationalism as a new fount of legitimacy... the CCP began in earnest to revive traditional values that the Maoist regime had tried for years to eliminate. The strategy has worked...”³⁴ In a similar vein, Suisheng Zhao contends that “the rapid decay of Communist ideology has led the Chinese Communist Party to emphasize its role as the paramount patriotic force and the guardian of national pride in order to

³¹ John Breuilley, *ibid*, p. 1.

³² *Ibid*.

³³ Paul R. Brass, quoted in Özkırımlı, *ibid*, p. 110.

³⁴ Yasheng Huang, “Why China will not Collapse”, *Foreign Policy*, No. 99, Summer 1995, p. 57.

find a new basis of legitimacy to sustain its role”.³⁵ The rapid decay of the Communist ideology has had repercussions in China’s foreign policy as well and the Party’s embrace of nationalism has been a means of addressing this international ideological decay. As one Chinese author highlights

“Although China had already abandoned the use of its ideology as its guideline and turned to a pragmatic approach, it was unwilling to adapt itself to the Western value system. China thus encountered external ideological pressure. Facing all internal and external challenges, nationalism became a candidate for replacing the old ideology.”³⁶

In brief, to the Communist Party, espousing nationalism as the state’s, non-official though, ideology has been expedient to address the challenges engendered by the ideological decay of communism both at home and abroad.

Economically, several scholars associated with the modernist theory of nationalism have stressed the fundamental role of economic factors in the emergence of nationalism. According to Tom Nairn, the rapid implementation of Western capitalism into the world society, the uneven industrial development between the Western core and the non-Western periphery, and the struggle of elites in the periphery to dispose domination and to achieve material progress independently of the direct intervention of the colonial core was the main impetus behind the emergence of nationalism. In Nairn’s words, in the periphery

“[t]heir rulers-or at least the newly awakened elites who now come to power-had to mobilize their societies for this historical shortcut. This meant the conscious formation of a militant, inter-class community rendered strongly (if mythically) aware of its own separate identity vis-à-vis the outside forces of domination. There was no other way of doing it.”³⁷

Michael Hechter, on the other hand, employs the notion of uneven development between the core and the periphery to the process of intra-state industrial development, which he refers to internal colonialism. First, to Hechter, the uneven wave of industrial development over industrial state’s

³⁵ Suisheng Zhao, *ibid*, p. 725.

³⁶ Chen Chaoming, quoted in Yongnian Zheng, *ibid*, p. 52.

³⁷ Tom Nairn, *The Break-up of Britain*, Big Thinking, Edinburgh, 2003, p. 327.

domestic territories created two groups among which the advantages of economic developments were unevenly distributed. To maintain its advantageous position, then, the advanced group of the domestic core resorted to discriminatory policies against the less advanced group of the domestic periphery, which promoted a ‘cultural division of labor’. To Hechter, the cultural division of labor led “the social actors come to define themselves and others according to the range of roles each may be expected to play. They are aided in this categorization by the presence of visible signs”.³⁸ Ultimately, Hechter claims, there existed the probability that the disadvantaged group, in time, reactively asserted “its own culture as equal or superior to that of the relatively advantaged core”, and this helped “it conceive of itself as a separate ‘nation’ and seek independence”.³⁹

Economic foundations of nationalism are also received substantial attention in Eric J. Hobsbawm’s analysis. To put it succinctly, propounding a liberal bourgeois theory of the nation, Hobsbawm asserts that the nation-state was promoted in the form of self-determination by the respective bourgeoisies of states since in the process of capitalist development nation-state performed certain economic functions and even provided certain benefits.⁴⁰

These accounts of nationalism, however insightful they are to explain the emergence of old nationalism in China, seem to fall short of providing satisfactory explanations for the resurgence of new nationalism in China. Nonetheless, economic factors have indisputably played a role in the resurgence of new nationalism which entails a discussion of the economic dimensions of the new nationalism. Economic development constitutes the foundation of China’s wealth and power, and is inextricably tied with the Communist Party’s legitimacy of rule. Therefore, it is imperative for the Communist Party to prolong economic development to provide a strong foundation for the state and to sustain the confidence of the people in the rule of the Party. As a consequence, guaranteeing the *political* stability for the efficacious functioning of the ‘socialist market economy’ through the course of rapid economic modernization has become the paramount policy priority for the Communist Party. As Zheng observes, the opinion

³⁸ Michael Hechter, *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, Transaction Publishers, New Jersey, 1999, p. 9.

³⁹ *Ibid.*, p. 10.

⁴⁰ Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 28.

among the Chinese leadership is that “while economic modernization can provide an economic base for China’s power position in the world of nation-states, political stability is the most important prerequisite for economic development”.⁴¹ Accordingly, reminiscent of the characteristics of nationalist discourse discussed above, the Communist Party has adopted a discourse of patriotism which promotes the stable and uninterrupted continuation of economic development by arguing that “further economic reform needs to be implemented regardless of whatever the costs, otherwise there is no chance for China to be strong nation-state in the world of nation-states”.⁴² In short, the Chinese leadership is of the conviction that the nationalist discourse is required for political stability, which is required for economic development, which, in turn, is required to consolidate the legitimacy of the regime and to strengthen the state.

Socially, several scholars associated with the modernist theory of nationalism have stressed the significant role of social transformations in the emergence of nationalism. According to Ernest Gellner, nationalism is a product of industrial social organization. In particular, for Gellner, standardization and homogenization of ‘high culture’ in industrial societies plays the crucial role in the emergence of nationalism. Nations can emerge “when general social conditions make for standardized, homogenous, centrally sustained high cultures, pervading entire populations and not just elite minorities”.⁴³ Accordingly, nationalism is

“essentially, the general imposition of a high culture on society, where previously low cultures had taken up the lives of the majority, and in some cases of the totality, of the population...It is the establishment of an anonymous, impersonal society, with mutually substitutable atomized individuals, held together above all by a shared culture of this kind...”⁴⁴

By the same token, in his seminal account of nationalism, Benedict Anderson investigates the social and cultural roots of nationalism. Anderson, in a nutshell, contends that the disintegration of religious community, with the waning of the sacred basis of legitimacy for monarchies, and with the transformation of the conception of time in the 17th century Europe,

⁴¹ Yongnian Zheng, *ibid*, p. 92, [emphasis in original].

⁴² *Ibid*.

⁴³ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackwell Publishing, Oxford, 2006, p. 54.

⁴⁴ *Ibid*, p. 56.

a new search appeared “for a new way of linking fraternity, power and time meaningfully together”.⁴⁵ This new way of linking was to be nationalism by virtue of print-capitalism which, to Anderson, “laid the bases for national consciousness in three distinct ways”.⁴⁶ Another important work on the role of social and cultural transformations in the emergence of nationalism is Miroslav Hroch’s *Social Preconditions of National Revival in Europe* in which he contends that “the formation of the modern nation was a process in which the establishment of objective relations between people was reflected in a growth of their awareness of national identity”.⁴⁷ Hroch, in his analysis, “related the process of nation-forming explicitly to the larger processes social transformation”, and “by combining the study of nationalism with a framework of social transformation, he delivered a socially and culturally grounded model of political development...”.⁴⁸

These socially and culturally oriented studies of nationalism become problematic though when they are applied to the socio-cultural aspects to the resurgent new nationalism. One noticeable shortcoming is their exclusive concern with the formation of national identity while dismissing the equally important issue of the transformation of national identity. Specifically, the issue of a crisis in an already ‘constructed’ national identity seems to be omitted in these analyses. However, concerning the social dimensions of the resurgent Chinese nationalism, identity crisis is of great import.

First of all, Chinese national identity, since the establishment of the Republic, has continually undergone distinct definitions. While “in modern times [the Republican and the Maoist eras], ethnic, cultural and political criteria have been used to define a Chinese nation as the basis of the Chinese state which could gain entrance as a respected member into the family of nations”, in contemporary China, “as a result of the implementation of the modernization programme and the dismantling of the Maoist orthodoxy, the public discourse...has become polyphonic”.⁴⁹ It is the gen-

⁴⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London, 1991, p. 36.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 44.

⁴⁷ Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, p. 10.

⁴⁸ Geoff Eley and Ronald Grigor Suny (Eds.), *Becoming National: A Reader*, Oxford University Press, New York, 1996, p. 59.

⁴⁹ Torbjörn Loden, “Nationalism Transcending the State: Changing Conceptions of Chinese Identity”, in *Asian Forms of the Nation* (Eds. Stein Tonnesson and Hans Antlöv), Nordic Institute of Asian Studies, Surrey, 1996, p. 294.

eral understanding among scholars of Chinese nationalism that “post-Tiananmen China is faced with an unprecedented national identity crisis”.⁵⁰ There are two basic causes of this crisis. First is the presence of conceptual contradictions within the Chinese political and economic system. As Kim and Dittmer indicate, “the basic dilemma of post-Mao China is what to do about its apparent inability to completely embrace or reject socialism”.⁵¹ This dilemma is conspicuous, for example, in the concept ‘socialist market economy’ introduced by state, which in itself is an oxymoron.

A second related cause is the rampant modernization of China, which has presented the same dilemma the old nationalism encountered that modernization is associated with westernization. Directly responding to this dilemma, a new intellectual movement in contemporary China called ‘the New Left’ has forcefully argued that “China’s modernization in the 1980s was westernization-oriented and resulted in various forms of crises such as the decline of national identity, the decline in traditional values...”, and proposed a solution to the identity crisis that “if China wants to be strong its modernization has to be based on nationalism”.⁵² In brief, the New Left “aims to build a new national identity for China by emphasizing the ‘Chineseness’ of China’s post-Mao reform and differentiating between Chinese civilization and Western civilization”.⁵³

There are several defining characteristics of new nationalism. First, even though the focus of old nationalism was on similarity, the focus of new nationalism is on difference. Chinese exceptionalism is the perhaps the most salient characteristics of new nationalism. China’s path to development and modernization, it is argued, is successful and autonomously achieved in a distinctive manner. “According to nationalist writers...this path was more advanced, more socially robust and just, and more benevolent internationally (in terms of sharing prosperity with other countries), than Western paths to prosperity”.⁵⁴ Similarly, this ‘China advantage’ argument is reiterated by the Chinese leadership in every occasion to emphasize its peaceful and non-exploitative character, and thereby to accentuate its difference from the Western road to development and modernization.

⁵⁰ Samuel S. Kim and Lowell Dittmer, “Whither China’s Quest for National Identity?” in *China’s Quest for National Identity* (Eds. Lowell Dittmer and Samuel S. Kim), Cornell University Press, Ithaca, 1993, p. 286.

⁵¹ *Ibid.*, p. 287.

⁵² Yongnian Zheng, *ibid.*, p. 47.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Guoguang Wu, *ibid.*, p. 470.

Second, even though the focus of old nationalism was on change, the focus of new nationalism is on stability as it has endorsed and reinforced the legitimacy of the existing Communist regime. For new nationalism, political stability is crucial for the continuance of economic modernization which is considered as the basis of China's greatness, and only the existing political institutions of the party state can guarantee it. For instance, Xiao Gongqin, a prominent figure in 'the New Left', asserts

“The growth of modernization would have to rely on a powerful state; that is, through the effective government of a ‘strong man’, to maintain the order and peaceful stability of the entire society’s development, and create a steadier social environment for the prosperity and the growth of the economy and the growth and maturity of the middle class.”⁵⁵

The reasoning goes to suggest that any attempt for political change threatens the status quo and stability. In addition, communism and the Communist Party have been bestowed legitimacy by new nationalism since, for example, it is the Communist Party which has established a successful model of modernization, and has brought peace, prosperity, and power to China.

Third, even though the focus of old nationalism was on society, the focus of new nationalism is on state. Existing communist regime and its political institutions are considered the best way to promote economic development and national progress. In the new nationalist discourse the critique of old nationalism's efforts to introduce Western political ideas and institutions occupies a significant place. The reformers of old nationalism are “criticized for being ‘pre-mature’, ‘misleading’ and ‘blind’ ‘worshippers’ of Western novelties like constitutionalism”.⁵⁶

Fourth, even though the focus of old nationalism was on modernity, the focus of new nationalism is on tradition as the traditional Chinese culture is appreciated and extolled by new nationalism. For new nationalism, “all China's contemporary shortcomings-social, cultural, economic and political- emanated from Western influences or from departure from Confucian principles”, Confucianism is now identified “as one of the sources of East Asian economic success”, and the imperial system of ancient China

⁵⁵ Xiao Gongqin, quoted in Yongnian Zheng, *ibid*, p. 55.

⁵⁶ Guoguang Wu, *ibid*, p. 474.

is now “credited with economic advances and spiritual glory over 2000 years before the late 19th century”.⁵⁷ In addition, new nationalism strongly urges the state to mobilize traditional cultural resources for national integration and social stability.

5. Conclusion

Resurgent nationalism is a conspicuous phenomenon in contemporary China as the rhetorical fervor and social pervasiveness of the nationalist discourse among the people, the intelligentsia, and the political leadership demonstrates. A myriad of political, economic, and social factors played a role in the emergence of both old nationalism and new nationalism. However, the nature of these factors differs substantially in each case. Another difference between old nationalism and new nationalism is that while old nationalism was driven largely by anti-state political and military elite and intelligentsia, new nationalism has been driven by all the major agents of nationalism, namely the people, the intelligentsia, and the political elite. Still, it is, of course, impossible to argue that new nationalism has gained the endorsement of all segments of the people, or the intelligentsia, or even the political leadership. Yet another difference is that while the focus of old nationalism was on similarity, change, society, and modernity, the focus of new nationalism is on difference, stability, state, and tradition.

To sum up, the resurgent Chinese nationalism has emerged against the background of political legitimacy crisis, economic modernization, and social identity crisis. Therefore, new nationalism has emerged out of three main concerns: the survival of the regime, the rise of the state, the identification of the nation. Modernist theories of nationalism provide a *necessary* framework for the study of the resurgence of nationalism since they incorporate a wide array of political, economic, and social factors. However, since their focus is on the formation of nation, nationalism, and national identity but not on the transformation of them, they do not provide a *sufficient* framework for the study of the resurgence of nationalism. Still, a new eclectic approach based on the insights of the modernist theories of nationalism would provide the much needed theoretical and analytical framework for the students of the resurgence of nationalism.

⁵⁷ Ibid, p. 477.

BIBLIOGRAPHY

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities*, Verso, London, 1991.
- Bauman, Zygmunt. "Soil, Blood and Identity," *The Sociological Review*, Vol. 40, No. 4, 1992, pp. 675-701.
- Billig, Michael. *Banal Nationalism*, Sage Publications, London, 2002.
- Breuilly, John. *Nationalism and the State*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.
- Dirlik, Arif. *Anarchism in the Chinese Revolution*, University of California Press, Berkeley, 1991.
- Eley, Geoff and Ronald Grigor Suny (Eds.). *Becoming National: A Reader*, Oxford University Press, New York, 1996.
- Esherick, Joseph W. "How the Qing Became China," in *Empire to Nation: Historical Perspectives on the Making of the Modern World* (Eds. Joseph W. Esherick, Hasan Kayali and Eric Van Young), Rowman & Littlefield Publishers, Oxford, 2006, pp. 229-259.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*, Blackwell Publishing, Oxford, 2006.
- Greenfeld, Liah and Jonathan Eastwood. "National Identity," in *The Oxford Handbook of Comparative Politics* (Eds. Charles Boix and Susan C. Stokes), Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Hall, Stuart. "Introduction: Who Needs 'Identity'?" in *Questions of Cultural Identity* (Eds. Stuart Hall and Paul du Gay), Sage Publications, London, 2003, pp. 1-17.
- Hechter, Michael. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*, Transaction Publishers, New Jersey, 1999.
- Ho, Wai-Chung. "Social Change and Nationalism in China's Popular Songs," *Social History*, Vol. 31, No. 4, November 2006, pp. 435-453.
- Hobsbawm, Eric J. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Hroch, Miroslav. *Social Preconditions of National Revival in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Huang, Yasheng. "Why China will not Collapse," *Foreign Policy*, No. 99, Summer 1995, pp. 54-68.

- Hunt, Michael H. "Chinese National Identity and the Strong State: The Late Qing-Republican Crisis," in *China's Quest for National Identity* (Eds. Lowell Dittmer and Samuel S. Kim), Cornell University Press, New York, 1993, pp. 62-79.
- Kim, Samuel S. and Lowell Dittmer. "Whither China's Quest for National Identity?" in *China's Quest for National Identity* (Eds. Lowell Dittmer and Samuel S. Kim), Cornell University Press, Ithaca, 1993, pp. 237-290.
- Loden, Torbjörn. "Nationalism Transcending the State: Changing Conceptions of Chinese Identity," in *Asian Forms of the Nation* (Eds. Stein Tonnesson and Hans Antlöv), Nordic Institute of Asian Studies, Surrey, 1996, pp. 270-296.
- Nairn, Tom. *The Break-up of Britain*, Big Thinking, Edinburgh, 2003.
- Özkırımlı, Ümit. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*, St. Martin's Press New York, 2000.
- Schwartz, Benjamin I. *In Search of Wealth and Power: Yen Fu and the West*, Belknap Press, USA, 1964.
- Seckington, Ian. "Nationalism, Ideology, and China's 'Fourth Generation Leadership'," *Journal of Contemporary China*, Vol. 14, No. 42, 2005, pp. 23-33.
- Smith, Anthony D. "Theories of Nationalism: Alternative Models of Nation Formation," in *Asian Nationalism* (Ed. Michael Leifer), Routledge, London, 2000, pp. 1-20.
- Spencer, Jonathan D. *The Search for Modern China*, Norton & Company, New York, 1990.
- Wu, Guoguang. "From Post-Imperial to Late Communist Nationalism: Historical Change in Chinese Nationalism from May 4th to the 1990s," *Third World Quarterly*, Vol. 29, No. 3, 2008, pp. 467-482.
- Yusheng, Lin. *The Crisis of Chinese Consciousness: Radical Antitraditionalism in the May Fourth Era*, University of Wisconsin Press, Madison, 1979.
- Zhao, Suisheng. "Chinese Intellectuals' Quest for National Greatness and Nationalistic Writing in the 1990s," *China Quarterly*, No. 152, 1997, pp. 725-745.
- Zheng, Yongnian. *Discovering Chinese Nationalism in China: Modernization, Identity, and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Karadeniz Havzası'na Yönelik Avrupa Komşuluk Politikası: Rus ve Türk Yaklaşımları

Engin AKÇAY¹

Öz

Küresel ölçekte yaşanan baş döndürücü gelişme ve değişimler, uluslararası ilişkilerde yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası politikada tercih sebebi olan bölgesel işbirliği arayışlarının temelinde ekonomik, politik ve güvenlik odaklı kaygılar yer almaktadır. İçinde dil, din, etnisite, tarihsel ve kültürel miras gibi çeşitliliği barındıran Karadeniz Havzası da bölgenin geleneksel aktörleri olan Türkiye ve Rusya'nın yanı sıra Avrupa Birliği'nin (AB) de ilgi duyduğu özel bir işbirliği zeminidir. Bölgenin artık en güçlü aktörlerinden biri olan AB, tedrici genişleme stratejileri ile Havza'da söz sahibi olma gayretindedir. Komşuluk politikaları ve işbirliği uygulamaları ile AB, bir yandan Karadeniz'e fiilen sınır komşusu olurken; bir yandan da karşısında, bölgedeki tarihsel varlığı ve etkisiyle Rusya'yı bulmuştur. Öte yandan özellikle 1990'lı yıllar itibarıyla tarihsel derinliğinden hareketle öne çıkan aktif Türk diplomasisi, bölgesel güç denkleminin son derece kritik bir bileşeni durumundadır. Bu çalışma Karadeniz Havzası'nda örtüşen ve çakışan çıkarlarıyla AB, Rusya ve Türkiye faktörlerinin interaktif ilişkisini, Avrupa Komşuluk Politikası özelinde irdelemektedir.

Anahtar kelimeler: *Avrupa Birliği (AB), Avrupa Komşuluk Politikası, Karadeniz Havzası, Rusya, Türkiye.*

¹ Yrd. Doç. Dr. Turgut Özal Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, eakcay@turgutozal.edu.tr

The European Neighborhood Policy Towards Black Sea Basin: Russian and Turkish Approaches

Abstract

Rapid developments in the global context have entailed new ways of interacting in international relations for a few decades. No doubt that some economic, political and security related concerns take a crucial position at the heart of this type of regional formations. The Black Sea Basin, which consists of such diversities as language, religion, and ethnicity, historical and cultural heritage, is a unique cooperative area that not only the traditional actors such as Turkey and Russia but also The European Union (EU) are quite interested in. Engaged gradually into the basin, The EU is one of the strongest actors and strains to have a voice in the region as a contiguous part. While the EU, thus, becomes a participant in the Black Sea via the neighbourhood and cooperation policies on the one hand; it is faced with Russia that preserves a historical existence and deep impact in the region, on the other hand. Aside from this remarkable meeting, the active Turkish diplomacy coming into prominence as of the 1990s via its historical ties is also stated as the crucial component of the regional balance of power. This study scrutinizes the interactive affairs among the EU, Russia and Turkey in the basin particularly within “European Neighbourhood Policy” framework.

Keywords: *Black Sea Basin, Cross-Border Cooperation, European Union (EU), Russia, Turkey.*

“Elbette AB Türkiye’ye doğru genişleyecek. Ukrayna’ya da ve hatta belki ötesine de. Karadeniz’in bir gün neredeyse bir Avrupa içdenizi olması gerekiyor.”²

1. Giriş

Jeopolitik karakteristiğiyle Karadeniz Havzası, global ve bölgesel güç dengelerinin önemli bir yansıma alanı olagelmıştır. Pek çok medeniyetin iz bıraktığı Havza, tarihin hiçbir döneminde stratejik önemini kaybetmemiş; kimi zaman çakışan, kimi zaman örtüşen stratejilere sahne olmuştur. Kırım yarımadası ile beliren girinti hariç tutulduğunda, büyük ölçüde düzgün bir kıyı şeridinde sahip olan Karadeniz, Hazar Denizi’nin biçimsel görseelliğini çağrıştırmaktadır. Havza, Karadeniz suları ve bu denize kıyısı bulunan Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan karasal çerçevesiyle şekillenmektedir. Ancak özellikle bölgesel oluşumlarda tarihsel ilgi, ekonomik bağlar ve siyasi gerekçelerle Havza alanının genişlediği (örneğin Arnavutluk, Belarus, Yunanistan, Moldova, Azerbaycan ve Ermenistan’ı içerdiği), hatta üçüncü kategorideki gözlemci ülkelerin de dâhil edilmesiyle çok daha büyük bir alana yayıldığı görülmektedir. Bu itibarla Havza, yoğun güç mücadelelerine alan teşkil edelmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Karadeniz Havzası’na yönelik pek fazla bölgesel inisiyatif üstlenilmemiş olmasında, dönemin konjonktürel durumu kadar, söz konusu bölgenin önemli bir bölümünün zaten Sovyet bloku tarafından çevrelenmiş olmasının da etkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu dönemde, Batı blokunun sadece Türkiye ile temsil edildiği Karadeniz sahası daha ziyade güvenlik kaygılarının odak alanı olmuştur. Bugün de geçerliliğini sürdüren 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Karadeniz’e yönelik güvenlik düzenlemelerinin temelini oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği’nin yıkılışını izleyen süreçte Karadeniz Havzası da hareketlenmiş; yoğun ikili ve çoklu işbirliği münasebetlerinin izdüşümü olagelmıştır. Yakın dönem politik gelişmeleri dikkate alındığında, Havza’nın coğrafi önemini, bu vetirede, jeopolitik ve jeoekonomik önemin izlediği görülmektedir. Sadece tarihte kavimler için bir göç rotası değil; zamanla ticaret ve enerji güzergâhına da dönüşen Havza, bölgesel işbirliği alternatifleri için son derece uygun bir zemin teşkil etmektedir. Dil, din ve etnik yapı zenginliği içerisinde Karadeniz Havzası, esasen küresel resmin

² Jose Manuel Barroso, AB Komisyonu Başkanı. (Akt. Bahadır Kaleağası, *Radikal*, 12.06.2008).

bölgesel bir yansıması gibidir. Öte yandan Karadeniz Havzası, her an infilak edecekmiş gibi duran donmuş gerginliklerin ket vurduğu bir sinerji ortamı görünümündedir. Gerçekten de bölgedeki işbirliği potansiyelinin maksimum seviyede açığa çıkmasının ve somut çıktılara erişmenin önündeki engellerden biri de özellikle ikili sorunların çözümü yönünde atılması gereken spesifik adımların eksikliğidir. Zaman zaman belirsizlik, kriz ve revizyon durumlarını iç içe yaşayan bölgede, kusursuz bir işbirliği gerçekleştirilebilmesi için taraflar arası yanlış algılamaların giderilmesi de bir diğer gerekliliktir.

AB, geç olarak nitelendirilebilecek bir dönemde, Karadeniz'e özel politikalarını yürürlüğe koymuş; giderek ivme kazanan münasebetler çerçevesinde enerji, ulaşım, iletişim gibi sektörel kalemlerin yanı sıra; demokrasi, hak ve özgürlükler, sivil toplum gibi başlıklarda da yoğun temaslar yürütmeye başlamıştır. AB'nin Karadeniz ülkelerini de kapsayan 'komşuluk' konsepti, idealist kuram açısından pek çok iyimser anlamlar içerse de realist yaklaşım söz konusu olduğunda ülkelerin temkinli tutumunu beraberinde getirmektedir. AB'nin bölgeye yönelik komşuluk eksenli stratejileri temelinde düşünülebilecek bir bölgesel güç dengesinde, Türkiye ve Rusya'nın ağırlığı kendine özeldir. Karadeniz'i çevreleyen ülkelerin yer aldığı bu çok aktörlü yapıda AB ile birlikte öne çıkan Rusya ve Türkiye'nin konumlanmaları, Avrupa Komşuluk Politikası'nın (ENP) geleceğinin de belirleyicisi durumundadır. Kaldı ki Avrupa Komşuluk Politikası'nın daha fonksiyonel olabilmesi için öne sürülen tezlerden en dikkat çeken, AB'nin Rusya ve Türkiye ile daha yakın bir entegrasyon sağlamasının gerekliliği³ yönündedir. Bu paralelde Avrupa Komisyonu yetkilisi Orban'ın değerlendirmesi⁴ de benzer bir vurgu içermektedir: "Özellikle Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan sıcak gelişmeler göstermektedir ki AB bölgesel işbirliğini güçlendirmek için sergilediği eforu ikiye katlamak ve bölgedeki aktörler arası koordinasyon ve iletişimi geliştirmek durumundadır. Bunu başarmada Türkiye ve Rusya özel önem taşımaktadır." Gerçekten de Rusya'nın ve Türkiye'nin Havza'daki politik konumlanmaları, hem AB politikalarının hem de bölgesel istikrarın gidişatına önemli ölçüde tesir etmektedir. Ancak Avrupa Komisyonu'nun komşuluk politikası ve genişlemeden sorumlu üyesi Füle tarafından üstelik Gürcistan ziyareti esnasında dile getirilen şu

³ FES, "10 Theses on the European Neighbourhood Policy (ENP)", <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/05606.pdf>, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

⁴ Leonard Orban, "Karadeniz NGO Forumu", Bükreş, 30 Ekim-2 Kasım 2008.

tespit⁵ de tartışılmaya değerdir: “(komşuluk politikamız), her ülkeye uygun ‘terzi işi’ ilişkiler geliştirmemizi mümkün kılmaktadır.” Buradan hareketle, ortada en azından Rusya ve Türkiye için biçilen elbiselerin bu ülkeleri yeterince hoşnut etmediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte muhatapların zor beğenir olması kadar terzinin ustalığının da kritiğe tabi tutulması, bir gereklilik olarak durmaktadır. AB’nin Havza’daki komşuluk çabalarının geleceği, Rusya ve Türkiye gibi iki önemli bölgesel aktörün yeni komşularını ne ölçüde kabulleneceğine de bağlıdır. Bu itibarla makalede, AB-Rusya-Türkiye arasında Karadeniz Havzası’nda ivme kazanan interaktif ilişkilerin, Avrupa Komşuluk Politikası ölçeğinde irdelenmesi amaçlanmaktadır.

2. Karadeniz Havzasına Yönelik AB İnisyatifleri

Avrupa’da 1951 yılında kömür ve çelik endüstrisi ekseninde seyreden birlik arayışı, Roma Anlaşması (1957) ile nükleer enerji ve gümrük konularını da ortak paydaya almak suretiyle kıtasal nitelikli bir beraberliğin altyapısını şekillendirmiştir. Danimarka, İrlanda ve Birleşik Krallık’ı da (1973) içine alarak yapılan ilk önemli genişleme hamlesini, politik işbirliğinin kapılarını açan Avrupa Tek Senedi (1986) izlemiş; müteakiben kabul edilen Maastricht (1992) ve Kopenhag Kriterleri (1993), AB’nin sistematik çerçevesinin köşe taşlarını oluşturmuştur. Birliğin doğru yönde genişlemesine vizyon kazandırmayı amaçlayan Nice Anlaşması (2001), çoğunluğu eski Doğu Bloku üyesi olan on yeni ülkenin katılımına zemin hazırlayarak; AB’yi zamanla hem Rusya Federasyonu, hem de Karadeniz ile sınır komşusu haline getirmiştir.

Bugün ortak para birimi, bayrağı, marşı ve 27 üyeli devasa yapısıyla AB; Balkanlar’a, Akdeniz’e ve Karadeniz’e uzanan bir yayılma kuşağı çizmektedir. Nitekim Avrupa Komşuluk Politikası, AB’nin klasik Avrupa sınırlarını aşmasını sağlamış; bir yandan “Avro-Afrika Paketi” devreye girerken, diğer yandan “Avro-Akdeniz Ortaklığı”, komşuluk politikasının 2004 yılında aktif edilmesinin ardından İsrail, Filistin ve Ürdün gibi ülkeleri de içine alacak şekilde Ortadoğu’ya uzanmıştır. AB’nin genişleme stratejileri üye devletlerce de kritiğe tabi tutulmakta, bu denli açılımın Birliğin bütünselliğine zarar vereceği öne sürülmektedir. Bu vetirede AB bir yandan Birlik içi entegrasyonu pekiştirecek uygulamalar geliştirirken, diğer yandan dışa dönük sistematik ilişkiler tesis etmektedir. Karadeniz

⁵ Stefan Füle, “Commissioner Ştefan Füle to visit Georgia”, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/press_corner/all_news/news/2010/20100406_01_en.htm, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

Havzası da bu kapsamda AB dış politikasının stratejik yönelimlerinden biri olmuştur.

Karadeniz Havzası'na dönük AB açılımı (Wider Europe) somut bir plan çerçevesinde ilk olarak Mart 2003 itibarıyla uygulamaya konmuştur. AB'nin politik yaklaşımı bu süreçte yakın Karadeniz'den başlayarak, Karadeniz mücavir alanına doğru genişleme kaydetmiştir. Her ne kadar bölgeye dönük mali yardım projeleri daha önce başlamışsa da AB'nin Karadeniz Havzası'nda fiilen boy göstermesi daha ziyade Romanya ve Bulgaristan'ın 2007 yılında Birliğe üye olması ile mümkün olabilmektedir. Aslında yıllardır Türkiye'nin Birliğe üyeliğinin geciktirilmesinin en somut sonuçlarından biri de AB'nin Karadeniz jeopolitiğine geç dâhil olması olmuştur. Oysa, Karadeniz Havzası'nda zaten lokomotif roller üstlenen Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde, Havza'da yer alan ülkeler arasında daha belirgin bir sinerji ve kalkınma hareketliliğinin yaşanacağı kuvvetle muhtemeldir. Sovyet rejiminin çökmesinden itibaren geride kalan süre, en azından Avrupa'nın Karadeniz'e açılması için kayıp zaman hükmündedir.

AB'nin bölgeye yönelik ilgisi, 1990'lı yıllar itibarıyla görünür hale gelmiş, ancak istikrarlı bir yükseliş sergilememiştir. Bununla birlikte dış yardım ve işbirliği politikalarının sürekliliğinden bahsetmek mümkündür. Özellikle Mayıs 2004'te eski Sovyet Bloku ülkelerinin Birliğe dâhil edilmesiyle ivme kazanan genişleme sürecinde, ikili ve çoklu işbirliği opsiyonlarının işlerlik kazanması, AB'nin bölgeye yönelik politikalarını daha görünür kılmıştır. BM'nin etkisinin azaldığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dolaylı müdahaleleri tercih ettiği geride kalan süreçte AB, Havza'da etkinliğini hissettirmektedir. Bu ilgi, bilhassa 2007–2013 periyoduna yönelik Avrupa Komşuluk Politikası Enstrümanı (ENPI) çerçevesinde yoğunluk kazanmıştır. ENPI kapsamında; 9'u kara sınırı (land border), 3'ü denizaşırı (sea crossing) ve 3'ü Baltık Denizi, Akdeniz ve Karadeniz'den müteşekkil deniz havzası (sea basin) nitelikli olmak üzere, toplam 15 alt başlıkta “Sınırötesi İşbirliği Programı” uygulanagelmektedir.

ENPI kategorisinde yürütülmeye başlanan “Karadeniz Havzası Ortak Operasyonel Programı (2007-2013)”, ilk etapta Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'ı içermiştir. Ancak katılıma ilişkin nihai anlaşmayı öngörülen sürede imzalamayan Rusya ve Azerbaycan, programdan çekilmeyi tercih etmiştir. Çekiliş sebebi her ne olursa olsun, Rusya ve Azerbaycan'ın bu tercihi, AB'nin Havza'da tasarladığı komşuluk politikası uygulamasının

kolay adımlarla gerçekleşmeyeceğinin de işaretini vermektedir. Nitekim bu programın aslında AB-Rusya Stratejik Ortaklık uygulamasının tamamlayıcı unsuru⁶ olarak ifade edilmesi, AB-Rusya münasebetleri açısından yüklenen değeri de ortaya koymaktadır. Esasen programın bütçesi çok yüksek olmasa da çarpan etkisi ve katılımcı ilişki tesisi açısından önemli bir komşuluk enstrümanı olarak değerlendirilmektedir. Bahse konu programda Ortak Yönetim Otoritesi işlevi, AB üyesi Romanya tarafından yerine getirilmektedir. AB'nin diğer iki üyesinden Bulgaristan'ın, yakın dönemde AB fonlarının kullanımına ilişkin şaibelerin etkisiyle, Yunanistan'ın ise çöken ekonomik sisteminin sarsıcı tesiriyle, anılan programa etkileri ilk etapta nispeten vasat düzeydedir. Bununla birlikte her iki ülke sivil toplum kuruluşları özelinde aktif katılımıyla dikkat çekmektedir. Romanya ile başarılı bir uyum sergileyen Türkiye ise programın işlerliğinde önemli ölçüde belirleyici bir role sahiptir. Öte yandan Rusya'nın tavizsiz politik duruşu, AB'nin Havzaya dönük stratejilerinin teorik düzeyden pratiğe aktarılmasını frenleyebilmektedir. Öyle ki Rusya, gerektiğinde sıcak bir çatışmaya da girebileceğini, 2008 Ağustos'unda Gürcistan'ı işgal ederek göstermiştir. Bu işgalin, Avrupa Komşuluk Politikasının temel taşlarından biri olan 'güvenlik' bileşeni için bir tehdit⁷ olarak algılandığı belirtilmektedir. AB'nin Havza'da komşuluk politikalarına hız verdiği bir dönemde gerçekleşen bu kriz, kuşkusuz AB'nin 'iyimser' yaklaşımı için de kötü bir sürpriz olmuştur.

Yine de AB tarafından Rusya'ya yönelik stratejiler çeşitli alt başlıklarla zenginleştirilmeye çalışılmaktadır. Taraflar arasında 1994 yılında imzalanan (ancak 1997'de yürürlüğe konabilen) "Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması"nı daha aktif bir boyuta taşıma düşüncesiyle 2008 Temmuzunda başlayan müzakerelerde oldukça kapsamlı bir uygulama alanı öngörülmektedir. 2003 Mayısında St. Petersburg Zirvesi'nde belirlenen şu dört ortak çalışma alanı, planlanan işbirliğinin temel bileşenlerini oluşturmaktadır:

- çevre ve ekonomik konular,
- özgürlük, güvenlik ve adalet,
- dış güvenlik, kriz yönetimi ve silahsızlanma,
- araştırma ve eğitim-kültür.

⁶ Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013, Final Version, November 2007, p. 4.

⁷ EU-27 Watch, "Coping with security threats: a challenge for the European Neighbourhood Policy", <http://www.eu-27watch.org/?q=node/169>, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

Bu vurgularla her şeyden önce AB için dostane komşuluk ilişkilerinden müteşekkil bir dostluk çemberi⁸ oluşturulmak istenmektedir. Romano Prodi, 2002 yılı sonunda gerçekleşen 6. ECSA Dünya Konferansı'nda "Birliğin etrafında ... Fas'tan Rusya'ya kadar uzanan bir dostluk çemberi"nden⁹ bahsetmektedir. Bugüne dek önemli başarılarla erişilmesine karşın, çemberin ne denli kucaklayıcı olduğuna ilişkin kuşkular da vardır. Bu konuda yayınlanan gelişim raporuna¹⁰ göre; anılan işbirliği alanlarında önemli diyaloglar ve ilerlemeler kaydedilmekle birlikte Rusya'nın, etkileri hala süren uluslararası ekonomik krize yönelik başta gümrük uygulamaları olmak üzere, korumacı önlemleri sürdürdüğü ve Gürcistan krizine ilişkin tutumunun endişe konusu olduğu da vurgulanmaktadır. Öte yandan AB Yüksek Temsilcisi Ashton;¹¹ özellikle Duma seçimleri hakkındaki şaibe-ler, ülkede artık güçlü bir şekilde hissedilen politik reform ihtiyacına dikkat çekerken; sivil toplumun protesto gösterileri, İran'ın nükleer programı ve Suriye'nin sivil halka yönelik şiddet politikası gibi konularda Rusya'nın tutumunu eleştirmektedir. Bu paralelde yapılan bir analizde,¹² AB yukarıda değinilen dört bileşeni bir bütün olarak yürütmeyi planlarken; Rusya'nın her bir başlığı diğerlerinden bağımsız olarak ele alma eğiliminin, ulusal politik manevra kabiliyetini artırma amacından kaynaklandığı öne sürülmektedir.

AB ile Rusya arasındaki anılan işbirliği başlıkları sadece sektörel değil, politik vurgular da içermektedir. Özellikle ikinci bileşenin (özgürlük, güvenlik ve adalet) Rus iç politikasına doğrudan tesir edebilecek unsurlar içerdiği söylenebilir. Kaldı ki AB yetkilileri, Rusya'nın iç politik uygulamalarında şeffaflık, hesap verebilirlik ve benzeri faktörler açısından eleştiriler yöneltebilmektedir. Gerçekten de sözü edilen alanlarda liberal reformları teşvik etmek suretiyle AB, Rusya içinde en azından bir toplumsal farkındalığı tetiklemiş durumdadır. Mart 2012'de gerçekleşen başkanlık seçimi Putin için kesin zaferle sonuçlanmış olsa da mitinglerle ortaya

⁸ EC, "Wider Europe – Neighbourhood- proposed new framework for relations with the EU's Eastern and Southern Neighbours", http://ec.europa.eu/world/enp/news/11032003_en.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2012.

⁹ Joost Legendijk ve J. Marinus Wiersma, *Avrupa'nın Müslüman Komşuları*, İletişim, İstanbul, 2009, s. 27.

¹⁰ EU, *EU-Russia Common Spaces Progress Report 2010*, EEAS, 2011, Introduction.

¹¹ Konuşma metni için bkz: "Speech of High Representative Catherine Ashton on the situation in Russia European Parliament", http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/127779.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2012.

¹² Bahsekonu analiz için bkz: Laurynas Kasčiūnas and Žygimantas Vaičiūnas, "Russia's Policy Towards the EU: the Search for the Best Model", *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 19 (2007), p. 39-68.

konan toplumsal reaksiyon, yeni dönemde Rus yönetiminin işinin çok kolay olmayacağını kanıtı¹³ olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber AB'nin pek çok benzeri sorunda Rusya ile açıkça cedelleşme yerine diyalog adımları atmayı tercih ettiği gözlemlenmektedir. Sözgelimi, kültürel-sanatsal bir etkinlik olmakla birlikte çoğu kez politik kaygıların gölgesinin düştüğü Eurovision şarkı yarışması kapsamında, 2009 yılında Gürcistan'ın "We don't wanna put in" şarkısı, Rus lider Putin'i telmihen siyasi mesaj içerdiği gerekçesiyle Avrupa Yayın Birliği'nce (EBU) kabul edilmemiş,¹⁴ bunun üzerine Gürcistan yarışmadan çekilme kararı almıştır.

1 Ocak 2007 tarihinde Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne (AB) üye olmasının ardından gerek Karadeniz'e sahili olan ve gerek tarihsel/kültürel bağı olan ülkeler arası işbirliğinin, AB komşuluk politikaları kapsamındaki önemi artmıştır. Bulgaristan ve Romanya'nın üyeliğini müteakiben geliştirilen bölge ülkelerine dönük işbirliği inisiyatifleri, AB'nin Karadeniz'de önemli bir aktör haline gelmesine¹⁵ de büyük ölçüde zemin hazırlamıştır. AB'nin Havza ülkelerini de içeren bir komşuluk politikası uygulaması, eksik bileşenlerine rağmen, bölgesel bir sinerji meydana getirmek isteyen diğer aktörleri de motive etmektedir. Ancak bu sinerjinin fonksiyonelliği, kısır döngüden uzak bir diyalogu gerekli kılmaktadır. Esasen bölgedeki ilişkiler sadece Karadeniz Havzası için değil aynı zamanda global yapıyı da ilgilendiren bir değeri haizdir. Kültürlerarası diyalog, iyi yönetim, hukukun üstünlüğü, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve kalkınma gibi konulardaki ortak girişimlerin ve proje tabanlı çalışmaların, donmuş ihtilafların çözümü için katkı sağlaması beklenmektedir. Bu çerçevede Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı bildiri ile "Karadeniz Sinerjisi" inisiyatifinin, Karadeniz Havzası'nda uygulanan diğer programlar ile de sinerji oluşturacak bir işbirliği zeminine dönüşmesi amaçlanmaktadır. Henüz çok etkili bir mekanizma tesis edilememiş olsa da söz konusu inisiyatif demokrasiden sınır yönetimine, enerjiden denizcilik politikalarına kadar pek çok alanda işbirliği öngörmekte ve bu doğrultuda sivil topluma da özel bir vurgu yapılmaktadır. Bu sinerjinin açığa çıktığı en somut çık-

¹³ Güner Özkan, "Vladimir Putin İçin Kolay Seçim Zor İktidar", <http://www.usakgundem.com/yazar/2381/vladimir-putin-%C4%B0%C3%A7in-kolay-se%C3%A7im-zor-%C4%B0ktidar.html>, Erişim Tarihi: 18.03.2012.

¹⁴ BBC, "Eurovision axes 'anti-Putin' song", <http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/7935865.stm>, Erişim Tarihi: 13.03.2009.

¹⁵ Sait Akşit and Çiğdem Üstün, "Introduction: Change in EU's and Turkey's Neighbourhood Policies", (Eds. Atilla Eralp and Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, CES/METU, Ankara, 2009, p. 15.

tılardan biri ise kuşkusuz TRACECA (Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru) projesi olmuştur. Avrupa'dan Kafkasya'ya ve Asya'ya uzanan bu rota, sadece ticari ve ekonomik ilişkilerin değil, kültürel bağların da uyumlu bir şekilde gelişimini amaçlamakta;¹⁶ bunun yanı sıra anılan güzergâhta Karadeniz bölgesinin jeostratejik önemini hatırlatması bakımından da önem taşımaktadır. Karadeniz Sinerjisi'nin bölge ülkelerince de sahiplenilmesi adına bu ülkelerin dış politikaları arasında bir uyumun tesis edilmesi ihtiyacı günden güne kendisini hissettirmektedir. Bu realitenin Avrupa Parlamentosu tarafından da dikkate alınmasıyla, ilgili ülkelerin dışişleri bakanları düzeyinde iletişimin artırılması¹⁷ öngörülmüştür. Aksi halde, başta Kafkasya olmak üzere, kırılğan nitelikli ilişkilerin bölgede erişilmek istenen sinerjiye ket vurması kaçınılmazdır.

Aralık 2008'de uygulamaya konan "Doğu İşbirliği" (Eastern Partnership) mekanizması ise daha sınırlı bir alanda işbirliği öngörmektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna'yı kapsamına alan politik tandanslı bu girişim, genel olarak, anılan ülkelerin Avrupalılaşması ve sosyalleşmesi¹⁸ amacına odaklanmış durumdadır. Buna karşın bölgedeki stratejik aktörler olan Türkiye ve Rusya'nın programa dâhil edilmesinin 'unutulmuş'¹⁹ olması, önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Eski Sovyet bloku kapsamında yer alan söz konusu ülkelerin, Türkiye ile de ikili ilişkilerinin önemi göz ardı edilmiştir. Bu durum, 'Avrupalılaşma' hedefi açısından kritik bir sorun teşkil etmese de 'sosyalleşme' amacı itibarıyla eksik halkalar olarak durmaktadır. Bilhassa Türkiye'nin yokluğu, en azından programın çarpan etkisi itibarıyla daha sınırlı bir değer üreteceği anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz, siyasi diyalogları derinleştirmek ve fonksiyonel boyutlar kazandırmak bu vetirede AB için önem arz etmektedir. Havza ekseninde ortak paydaların vurgulanması, sanatsal, kültürel ve bilimsel faaliyetlerin

¹⁶ Eduard Biriucov, "Welcome by the Secretary General", <http://www.traceca-org.org/en/home/welcome-by-the-secretary-general/>, Erişim Tarihi: 21.04.2012.

¹⁷ EC, "Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy", http://www.eas.europa.eu/blacksea/doc/com08_391_en.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2012, p. 7.

¹⁸ Sait Akşit and Çiğdem Üstün, "Introduction: Change in EU's and Turkey's Neighbourhood Policies", (Eds. Atilla Eralp and Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, Ankara: CES/METU, 2009, p.16.

¹⁹ Nikolov Y. Krassimir, "The Experience of New EU Member States in European Neighbourhood Policy Making: What Relevance for Turkey?", (Eds. Atilla Eralp and Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, Ankara: CES/METU, 2009, p. 80.

icrası ve hatta bu amaçla bir üniversite kurulması²⁰ da önerilenler arasındadır. Ancak AB'nin komşuluk politikaları bağlamında Karadeniz Havzası için bağlayıcı bir ortak misyon geliştirmekte zorlandığı görülmektedir. Esasen bir bütünleşme inisiyatifi, benzerlikleri ön plana çıkardığı kadar, paydaşlar arası farklılıklara da vurgu yapmalıdır. Aksi takdirde yapılan stratejik planlamanın kusurlu olacağı açıktır. Bu münasebetle mevcut farklılıkların göz ardı edildiği yaklaşımlar netice itibarıyla resmin bütününe doğru okunmasına mani olacaktır. Bu durum, sadece planlama ve uygulama aşamalarına ilişkin bir zafiyet olmakla kalmayıp, 'sürdürülebilirlik' konseptinin de ölü doğmasının en önemli sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Nitekim komşuluk politikaları özelinde AB'ye yöneltilen eleştirilerden biri²¹ de kültür faktörü temelinde, Rusya'ya dönük tutarlı stratejiler geliştirmek yerine, taktik ortaklıklara girilmiş olması ve Rusya'ya özgü kültürel kimliğin ve entelektüel yapının yeterince dikkate alınmamış olmasıdır. Hatta kimi çevrelerde Rusya'nın ne ölçüde Batılı olduğu sadece coğrafi açıdan değil, politik açıdan da tartışılır olmuştur.

AB'nin Havza'ya dönük uygulamaları bölgesel bütünlüğü amaçlasa da Karadeniz Havza'sındaki çeşitliliği kuşatıcı enginlikte bir fonksiyon üstlenememekte; kimi zaman da konjonktürel kaygılar, arzu edilen ölçekte bir 'bölgesel sahiplenme' algısı oluşumuna mani olmaktadır. Nitel ve nicel ulusal güç unsurları da dikkate alındığında; bölgede yüzyıllardır süregelen aktif varlığı ile Türkiye ve Rusya'nın uzun vadede AB'ye göre daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan stratejik ortak statüsündeki Rusya'nın da aday ülke statüsündeki Türkiye'nin de Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında pratikte hala 'resmi' bir rol üstlenmediği²² de öne çıkan kritikler arasındadır. Bununla birlikte AB'nin, 2005 yılında Türkiye'de Birlik lehine yükselen iyimser havayı iyi değerlendiremediği de ortadadır. Oysa Avrupa Komşuluk Politikası'nın bir amacı²³ da Birliğin Karadeniz ve Kafkaslara dönük dağınık gayretlerinin uyum içinde bir dış

²⁰ Gamze G. Kona, "Parlayan Stratejik Yıldız: Karadeniz Havzası", <http://politikadergisi.com/makale/parlayan-stratejik-yildiz-karadeniz-havzasi>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

²¹ Katinka Barysch, et al., *EU-Russia Relations: Time for a Realistic Turnaround*, Center for European Studies, Brussels, 2011, p. 14.

²² Kristina Mikulova, "Bringing Turkey and Russia Closer to the European Neighbourhood Policy", http://www.acus.org/new_atlanticist/bringing-turkey-and-russia-closer-european-neighborhood-policy, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

²³ Andreas Marchetti, "Widening Without Enlarging The European Neighbourhood Policy and the South Caucasus", <http://www.turkishpolicy.com/article/260/widening-without-enlarging-the-european-neighborhood-and-the-south-caucasus/>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

politika çerçevesinde ele alınmasıdır. Karadeniz'in AB güvenlik ve dış politika stratejisinde önemi dikkate alındığında, Birlik üyesi bir Türkiye'nin komşuluklarından hareketle AB'yi; Kafkasya, Asya ve Ortadoğu ile de komşu haline getirebileceği²⁴ fikri, hala atıl kalan bir fırsat durumundadır.

Son tahlilde AB'nin özellikle Romanya ve Bulgaristan'ın üyeliklerinin ardından Karadeniz bölgesinin bir parçası olduğu; ancak Karadeniz bölgesinin ise AB'nin bir parçası olmadığı, üstelik bu tezat durum nedeniyle Birliğin bölgedeki politik, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını yeterli ölçüde savunamayacağı²⁵ öne sürülmektedir. Esasen bu açmazın aşılabilmesi biraz da AB'nin tutumu ile ilgilidir. Komşuluk politikasının bir öğretmen-öğrenci ilişkisi²⁶ gibi uygulamaya konması, bölgede yıllardır süregelen varlıkları ile vazgeçilmez aktörler olan Rusya ve Türkiye'nin özel birikimlerini de görmezden gelmek anlamını taşıyabilecektir. Rusya'nın ve bilhassa Türkiye'nin durumu, AB'nin politik manevralarıyla tehir edilebilir olmaktan çıkmıştır. AB'den beklenen, artık bu iki ülkeyi en azından partner olarak yanında değerlendirmek ya da bu iki ülkeye ilişkin kaygılarıyla yüzleşmektir. Zira AB'nin Türkiye ve Rusya'ya yönelik belirsiz politik yaklaşımı, Karadeniz eksenli işbirliği girişimlerinin belirsizliği ile eşdeğer sonuçlar doğurmaktadır. Yine de AB'nin Karadeniz politikasının daha stratejik temellere oturması, geç de olsa gerçekleşme yolundadır. Bu münasebetle benimsenen Karadeniz Boyutu (Black Sea Dimension) Yaklaşımı, Havza'ya yönelik çabaların bütünselliğini²⁷ hedeflemektedir. Bu doğrultuda AB, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye üzerinden uzanan işbirliği güzergahını, özel ortaklık girişimiyle kuzeyde Rusya'yı ve komşuluk politikalarıyla da Havza'daki diğer ülkeleri içeren bir dairevi çizgiyle birleştirmektedir. Bu bütünsel yaklaşım, bölgesel işbirliği ve kültürlerarası diyalogu önceleyen '2020 Vizyonu'²⁸ için de stratejik değerdedir. Bu vizyonun Havza'da pratiğe dönüşmesi; kimi zaman idealist, kimi zaman realist, kimi zamansa pragmatist ufuklarda gezinen politik tercihlerin daha dengeli bir istikamet kazanmasına katkı sağlayabilecektir.

²⁴ Michael Emerson, *Readings in European Neighbourhood Policy*, Center for European Policy Studies, Brussels, 2005, p. 28.

²⁵ Sergii Glebov, "The Black Sea Region as Part of the EU: Synergetic Platform or View of Underestimation?", <http://www.garnet.sciencespobordeaux.fr/Garnet%20papers%20PDF/GLEBOV%20Sergii.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.

²⁶ Nikolov, *ibid*, p. 104.

²⁷ Kamer Kasım, "Türkiye'nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, No. 5, 2008, s. 176.

²⁸ "Karadeniz İçin 2020 Vizyonu", <http://www.blackseacom.eu> resmi sitesinde detaylandırılmaktadır.

3. Rusya ve Karadeniz Havzası

Rusya açısından Havza’da özellikle iki konu kritik önem taşımaktadır: Güvenlik ve enerji. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) kapsamında İstanbul’da 2007 yılında gerçekleşen 15. Yıl Zirvesi’nde Putin’in dillendirdiği “Karadeniz Enerji Çemberi Projesi”, esasen Rusya’nın her iki konudaki endişelerini de yansıtmaktadır. Alternatif enerji projeleri ile AB’nin Rusya’ya bağımlılığının asgariye ineceği dikkate alındığında bu öneri, Rusya’nın Karadeniz’e bir çember çizmek suretiyle bölge dışı aktörleri uzak tutma girişimi²⁹ olarak da algılanmaktadır. Ancak çağdaş uluslararası sistemde bu tür sınırlar yeni güç denklemlerinin ortaya çıkması ya da en azından çok uluslu şirketlerin bir şekilde sürece dâhil olması ile aşılabilir.

Tarafların güç mücadelesinin önemli bir izdüşümü şüphe yok ki doğal-gaza ilişkindir. Rusya’nın Avrupa ülkelerince ihtiyaç duyulan doğalgazın yaklaşık yüzde 70’ini Ukrayna üzerinden gönderiyor olması; kimi zaman gaz kesintileri, kimi zamansa indirim talepleri ile anılır olmaktadır. Ukrayna ile yer yer fazla gaz aşırma krizinin de yaşanıyor olması, ihtiyacın boyutlarını gösterdiği kadar Havza’da Rusya’nın bu sektörde belirleyici olduğunun da değişik bir yansıması gibidir. Zira Rusya, gerektiğinde muslukları kapatabileceğini açıkça göstermiştir. Bunun yanında AB’nin Rusya’dan yaptığı ithalatın önemli ölçüde enerji ve yakıt kalemlerinden oluşması, Rusya için en azından sektörel bir üstünlük sunmaktadır. Ancak yine de enerji konusunun dış politikada yegâne faktör olmadığı ve Rusya’nın enerji temelli bir bölgesel politika izlemesinin uzun vadede sürdürülebilir olamayacağı da ortadadır. Rusya’nın eski bağluları üzerinde bir şekilde etki alanını yenileme niyeti, Avrupa açısından bir tedirginlik konusu olarak algılanmaktadır. Rusya yaklaşımı, en azından AB-Rusya güç dengesinin eşit temelli gelişimini öngörmektedir. Bu doğrultuda AB tarafı ise Rusya’nın eski bağlularının siyasal bütünlüğünü tehdit edecek politik nüfuz girişimlerinde bulunmamasını, başarılı bir diyalogun ön şartı³⁰ olarak görmektedir.

AB tarafından 2005 yılı itibarıyla hız verilen ve hem Akdeniz’e hem Karadeniz’e doğru uzanan “Avrupa Komşuluk Politikası” uygulaması, ilk etapta Rusya tarafından şüphelerle karşılanmış ve Rusya’nın arka bahçesine uzanan bir AB girişimi olarak görülmüştür. Hatta Rus diplomatların bu politika özelindeki şüpheli ve olumsuz yorumlarının yanı sıra kullanılan ter-

²⁹ Celalettin Yavuz, “ABD’nin Karadeniz’e Çıkma ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi’ni Aşma Girişimleri”, http://www.turksam.org/tr/a1458.html#_ftnref26, Erişim tarihi: 25.02.2009.

³⁰ Katinka, ibid, p. 24.

minoloji üzerindeki görüş ayrılıkları³¹ da bu şartlarda bir komşuluk politikasının nasıl gerçekleştirilebileceği sorusunu gündeme getirmiştir. AB'nin "ortaklık ve işbirliği anlaşması" yoluyla bir yandan Rusya'yı Avrupa ile ekonomik ve sosyal açıdan bütünleştirme, diğer yandan ülkedeki demokratik gelişimi destekleme düşüncesine karşın, bu konudaki Rus stratejisi şu şekilde seyretmiştir: "AB-Rus işbirliğinin temel amacı, ABD'nin (bölgedeki) gücünü dengelemek ve Rusya'nın Birlik içinde pazar (payını) ve yatırım erişimini geliştirmektir." Görüldüğü üzere, ortaklık ve işbirliği argümanı, taraflar için farklı niyetler ve stratejiler içermektedir. AB, komşuluk politikalarıyla Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan gibi ülkelerle yakın işbirliğine yönelirken, Rusya bu yönelimi kendi arka bahçesine uzanan el olarak yorumlamaktadır. Kısacası Karadeniz Havzası, AB ile Rusya arasında bir tür 'soft' güç mücadele sahasına dönüşmüş durumdadır. Bu hassas süreç, AB ile Rusya arasında yılda iki kez gerçekleşen üst düzey zirvelerle yönetilmeye çalışılmaktadır. Ancak mevcut reelpolitik göstergeler, AB ile Rusya arasındaki ortaklık ve işbirliği çabalarının, arka planda büyüyen rekabet gölgesinde sürdüğü yönündedir. Putin'in 2012 seçimlerinden başarıyla çıkması da bu rekabetin dozunun mevcut çizgide süreceğini akla getirmektedir.

Rus diplomasisinin, Ermenistan-Türkiye ve Azerbaycan-Ermenistan sorunlarına ilişkin Ermenistan yanlısı tutumu, Havza'nın kronik sorunlarına çözüm üretmekten uzak bir tercihtir. Bu bağlamda, Türkiye'nin ilgili sorunların çözümüne yönelik çabaları, sergilenen hassasiyete rağmen zaman zaman Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde kısa süreli soğumaları da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin, Türkiye'nin sıfır sorun politikası çerçevesinde 2009 yılında Ermenistan'la yakınlaşma sürecinde sınır kapısının açılma olasılığı, yoğun telefon diplomasisine rağmen Cumhurbaşkanı Aliyev'in Medeniyetler İttifakı Forumu'na iştirak etmemesiyle sonuçlanmış; aynı yıl Ermeni ve Türk milli takımları arasında gerçekleşen dostluk maçına Cumhurbaşkanı Gül'ün katılımı ise Azerbaycan'da bazı kesimlerin milli tepkisini hareketlendirmiştir. Türkiye'nin en üst düzeyde ortaya koyduğu yapıcı yaklaşıma karşın, geline nokta da AB de çözüme yönelik aktif bir tutum sergileyememiştir. Yine Karabağ sorununun çözümü için ne AB'nin ne de Rusya'nın somut bir inisiyatif üstlenmediği söylenebilmektedir. Bu vetirede gerek Azeri gerek Türk dış politikası, Karabağ so-

³¹ Michael, *ibid*, p. 4.

rununun çözümünü bir ön koşul³² olarak telakki etmektedir. Türkiye'nin, Azeri-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesi yönündeki girişimleri ise AB ve Rusya'nın pasif/konjonktürel yaklaşımından olumsuz etkilenmektedir. Görünen o ki anılan problemler hususunda Rusya'nın süregelen statükoyu devam ettirme eğilimi, AB'nin ise elini taşın altına sokmama temkini, bölgede komşuluğun tesisine yönelik iyimserliğe ket vurmaktadır.

Rusya'nın Gürcistan-Abhazya sorununa müdahalesi ise çok sert olmuş; askeri işgal süresince sadece AB'yi değil, Türkiye gibi bölgesel, ABD gibi küresel aktörleri de dikkate almamıştır. Kuşkusuz Rusya'nın bu tercihi, bir takım karşı hamleleri de beraberinde getirmiştir. Ateşkesi müteakiben, Avrupa Komisyonu'nca ilk etapta 2 milyon avroluk acil gıda yardımı ve diğer destekler devreye sokulmuş, Rusya ise Haziran 2009'da Abhazya'daki BM Gözlem Misyonu'nun uzatılmasını veto ederken, Temmuz 2009'da ise Gürcistan'daki AGİT Gözlem Misyonu'nu sona erdirmiştir. Bu paralelde ABD'nin askeri gemilerle Karadeniz'e girerek Gürcistan'a yardım götürmesi de Havza'da bir tür soğuk savaş dönemi çağrışımı yapmıştır. Müteakip süreçte Rusya'nın (ve gerekçesi farklı olsa da Azerbaycan'ın) Karadeniz Havzası Sınırötesi İşbirliği Programı'ndan geri adım atması ise Karadeniz'i çevreleyen 10 ülke arasında gerçekleştirilmesi beklenen çok taraflı işbirliği projeleri için de önemli bir eksiklik olmuştur. Rusya'nın sadece uluslararası kamuoyunu değil; BM'yi, ABD'yi, AB'yi ve Gürcistan ile yakın ilişkileri bulunan Türkiye'yi de göz ardı eden tutumu, Havza'da komşuluk politikalarının ne denli kırılğan olduğunun da bariz bir göstergesidir.

4. Türkiye ve Karadeniz Havzası

Karadeniz'de en uzun kıyıya sahip olan Türkiye, Havza'nın açık denizlere erişimini sağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının kontrolü itibarıyla da kritik bir jeopolitiğe sahiptir. Soğuk savaş döneminin tek NATO üyesi olarak Karadeniz'de bir güven unsuru olan Türkiye'nin Havza'ya yönelik ilgisinin genel olarak Özallı yıllarda öne çıkmaya başladığı ve Sovyet rejiminin çökmesiyle ekonomi-politik ve güvenlik ekseninde ivme kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin öncülük ettiği ya da içinde yer aldığı çok taraflı işbirliği inisiyatifleri, esasen Türkiye'nin bölgeyi ne denli önemseydiğinin de tezahürüdür.

³² Deniz Devrim and Evelina Schulz, "The Caucasus: which role for Turkey in the European Neighborhood?", *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 3, (2009b), pp. 177-193.

Karadeniz mücavir alanında gerçekleşen işbirliği oluşumlarında ya öncü ya da aktif katılımcı olarak yer alan Türkiye'nin bu çerçevede ilk dikkat çeken adımı kuşkusuz KEİ olmuştur. 1990 yılında, gerek çoğulcu demokrasi hareketlerinin ve gerek serbest piyasa ekonomisine geçişin izlerini taşıyan bir dönemde, Türkiye'nin öncülüğünde resmi temaslarla başlayan işbirliği arayışı, 1998 Haziran'ında imzalanan anlaşma ile uluslararası ağırlığı haiz bir organizasyon haline gelmiştir. KEİ, faaliyet alanı itibarıyla ekonomi-politik niteliği ile öne çıksa da bölgede aktörler arası ilişkilerin yeni bir ivme kazanmasına da hizmet etmiştir.

1998 yılında yine Türk tarafının önerisiyle gündeme gelen Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu'na (BLACKSEAFOR) ilişkin kuruluş anlaşmasının Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan tarafından Nisan 2001'de İstanbul'da imzalanması anlamlıdır. Anlaşma hükümlerine de yansıdığı üzere; özellikle çevre, güvenlik ve insani yardım konularında kıyı ülkeleri arasında bir iyi niyet girişimi³³ olarak öne çıkan BLACKSEAFOR, Karadeniz'in güvenli bir deniz olması adına önemli bir misyon üstlenmiştir.

2004 Mart'ında ise Türkiye'nin başını çektiği bir başka oluşum, terörizm ve asimetrik tehditle mücadele ekseninde seyreden Karadeniz Uyumu Harekâtı (Operation Black Sea Harmony) olmuştur. Aralık 2006'da Rusya'nın ve Ocak 2007'de Ukrayna'nın bu uyuma iştirakleri, Türkiye'nin anılan girişiminin çok-uluslu bir boyuta taşınması ve Karadeniz'de bir güvenli ortamının tesisi açısından anlamlı bulunmaktadır.

Haziran 2008'de değerlendirme raporu açıklanan ve Türkiye, Romanya ile Bulgaristan'ın finansal destek verdiği "Karadeniz ve Orta Asya Ekonomik Görünüm Projesi" bölge ülkeleri için verimli bir başvuru envanteri sunmaktadır. Bahse konu projede Türkiye ve Romanya'nın ağırlığı³⁴ hissedilmektedir. Aslında bölge odaklı bu tür spesifik projeler, finansal kapasitesi ne olursa olsun, Karadeniz ülkelerinin işbirliği potansiyelini açığa çıkarma bakımından önem arz etmektedir.

Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren "Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Dair Çerçeve Tüzük" belgesini müteakip başlayan IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) uygulamaları, özellikle 2002–2006 yılları

³³ RG, "Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gurubu Teşkiline Dair Anlaşma", Kanun No: 4687, Kabul Tarihi: 21.06.2011.

³⁴ Hayri Gül, "OECD'de Romanya ve Türkiye'nin Ağırlığı Artıyor", http://zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=5364, Erişim Tarihi: 27.02.2009.

rını kapsayan Bulgaristan-Türkiye Sınırötesi İşbirliği Programı'nın ardılı olan 2007–2013 sürecinde de aktif durumdadır. Bu programda, Edirne, Yambol ve Haskovo'ya ek olarak Karadeniz kıyısındaki Burgaz ve Kırklareli şehirleri de yer almaktadır. Proje tabanlı işbirliği arayışları, Karadeniz kıyısında ikili temasları sıklaştırmaktadır. Türkiye'nin aktif olarak yer aldığı Karadeniz'i çevreleyen bir diğer program ise "Karadeniz Havzası Sınırötesi İşbirliği Programı"dır. Programın çok taraflı proje geliştirmeye uygun niteliği Havza'daki komşuluk ilişkilerini destekleme potansiyeline sahiptir. Söz konusu programda Türkiye, Karadeniz'de en uzun kıyıya haiz ülke olmanın ötesinde, katılımcı ülkelerce de varlığı ve ağırlığı önemsenen bir partner ülke durumundadır. Yunanistan'da süregelen kaotik durum, Bulgaristan'da AB fonlarına ilişkin yakın dönemde yaşanan yolsuzluk şaibeleri ve bazı hibelerin dondurulmasına varan dezavantajlı durumu ve diğer katılımcı ülkelerin projecilik tecrübesinin sınırlılığı, Türkiye'nin bu programda öne çıkmasında etkili hususlar arasındadır. Havzadaki işbirliği faaliyetleri bir bütün olarak dikkate alındığında Türkiye'nin, AB'yi temsil eden Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan alternatiflerinden Romanya ile daha aktif ve uyumlu çalışmalar içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Karadeniz kıyısında Türkiye gibi bir müttefikin varlığı, kuşkusuz ABD için rahatlatıcı bir stratejik değerdir. NATO'nun Soğuk Savaş dönemi boyunca Karadeniz'e kıyısı olan tek müttefikinin Türkiye olmasından da hareketle, Havza'ya yönelik Amerikan-Türk işbirliğinin de bölgede uzun süredir belirleyici faktör olma özelliğini koruduğu söylenebilir. Öte yandan, ABD'nin 2005 yılında Romanya'da 2006 yılında ise Bulgaristan'da üsler edinmesi, Havza'nın güvenliği ekseninde ABD'yi öne çıkaran gelişmeler olmuştur. ABD-Türkiye stratejik ortaklığının AB üyeliği ile ivme kazanması düşüncesi, uzun yıllar ABD'nin resmi söylemlerine de konu olmuştur. Başta Obama olmak üzere ABD'li yetkililerce Türkiye'nin üyeliği lehinde AB'ye net telkinlerde³⁵ bulunmaktadır. Kaldı ki Havza'da ABD, Türkiye ve AB politikalarının özellikle güvenlik odaklı konularda önemli ölçüde örtüşmektedir. Nitekim, Rusya'nın Gürcistan'ı işgalini takip eden süreçte Türkiye, Moskova'nın eleştirel argümanlarına rağmen, Gürcistan'a yardım malzemesi taşıyan ABD askeri gemilerine Boğazlarını açmakta tereddüt etmemiştir.

AB üyeliği yolunda 2005 yılı itibarıyla başlayan müzakere süreci, gerçekten de Türk dış politikası için pozitif bir süreçtir. Hatta Avrupa ile ilişki-

³⁵ Marc Champion and Farnaz Fassih, "Obama Urges EU to Accept Turkey But Member Nations Remain Cool", <http://online.wsj.com/article/SB123897560753691203.html>, Erişim Tarihi: 19.04.2012.

lerinde belli ölçüde ‘eli rahatlayan’ Türkiye’nin, özellikle komşu ülkelere yönelik dış politik yaklaşımının müzakere sürecinde gelişme kaydettiği ve AB ile örtüşen politikaların Türkiye’ye ivme kazandırdığı³⁶ da öne sürülmektedir. Bununla beraber AB’den müzakere tarihi almış bir lider olarak 2005 yılında Moskova’ya gerçekleştirdiği ziyarette Erdoğan’ın Putin’e “AB’ye giriyoruz ama sizden vazgeçmedik”³⁷ mesajı vermiş olmasının Türk dış politik dengeleri açısından taşıdığı değer açıktır. Müteakiben iki ülke arasındaki ilişkilerde daha pozitif bir ivme yakalanması ile ABD Eski Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke’un şu ifadeleri³⁸ de ABD perspektifini yansıtmaları bakımından kayda değer bir tespittir: “Rusya, bizim son derece kritik olan ancak bizden soğutulan müttefikimiz Türkiye’yi, hızla değişen bölgedeki Rus nüfuzunu artıracak özel bir ilişkiye cezbetmek için az dikkat çeken önemli bir atağa kalkmıştır.” Bu doğrultuda Karadeniz Havzası’ndaki politik hareketliliklerin Rusya-Türkiye arasında, geçmişe kıyasla daha iyimser ilişkiler doğurabileceği öngörüldüğünde, bunda yarım asra yaklaşan AB üyelik serencamının Türk diplomatik algısında meydana getirdiği yorgunluğun da izlerini görmek olasıdır. Buna karşın, Rusya’nın Gürcistan’ı işgali ve Türk arabuluculuğunu diskalifiye yönündeki tavrı, bir süredir ılımlı seyir izleyen Rus-Türk ilişkileri açısından da zedeleyici olmuştur. Türkiye, işgal sonrasında yürütmeye çalıştığı “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu” ile bölgedeki çatışmaların çözümüne adına komşuluk ilişkilerinin gerektirdiği somut bir adım³⁹ atmış bulunmaktadır. Bu bağlamda Şubat 2009’da Moskova’da gerçekleşen Ortak Deklarasyon’da, Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu’nun bölgedeki donmuş ihtilafların çözümü ve güven eksikliğinin giderilmesi çerçevesinde yapıcı bir mekanizma⁴⁰ olduğu vurgulanmıştır. İyimser bir girişim olmakla birlikte anılan platformun ne derece fonksiyonel olacağı, yine bölgesel sahiplenme düzeyiyle ilintili görünmektedir. Bölgesel konjonktürün ne denli hassas olduğu hatırlandığında, Türkiye’nin AB/ABD ile Rusya arasındaki politik konuşulması kadar Havza’daki diğer ülkelerle geliştireceği ikili işbirliği çalışmaları da bölgesel ölçekli girişimlerinin başarısını doğrudan etkileyecektir.

³⁶ Akşit and Üstün, *ibid.*, p. 9.

³⁷ Erdal Şen ve Mirza Çetinkaya, “Erdoğan’dan Putin’e Mesaj: AB’ye Giriyoruz Ama Sizden Vazgeçmedik”, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=130633&keyfield=>, Erişim Tarihi: 11.12.2011.

³⁸ Richard Holbrooke, “The End of Romance”, *The Washington Post*, February 16, 2005, p. 19.

³⁹ Deniz and Evelina, (2009b), pp. 177-193.

⁴⁰ MFA-TR, “Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon”, Moskova, 13 Şubat 2009”.

AB mali desteği ve proje fonları, bölgede pozitif ilişkiler tesisi yönünde kuşkusuz önemli bir enstrümandır. Bu çerçevede, AB ile katılım öncesi ve müzakere süreci yardımları kapsamında gelişen sosyo-politik ilişkiler, proje odaklı çalışmalarda Türkiye'yi öne çıkarmıştır. Hiç şüphesiz projecilik ve işbirliği tecrübesi teknik niteliğinin ötesinde çarpan etkisine sahip özel bir değerdir. Gürcistan krizi konusundaki arabuluculuk girişimi Rus blokajına takılan Türkiye, eşzamanlı olarak aktif bir yardım politikası uygulamasına yönelmiştir. Bu kategoride Gürcistan'a 2008 yılında gerçekleştirilen Türk dış yardımı 16,85 milyon dolara⁴¹ ulaşmıştır. TİKA'nın bölgedeki öncelikli ihtiyaçlara cevap verebilecek yardım ve işbirliği faaliyetlerinin AB yardım politikası ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Tüm bölge ülkeleriyle olduğu gibi Gürcistan ile de geliştirilen ikili ilişkiler ve dış yardım uygulamaları eğitimden güvenliğe, sağlıktan tarıma ve balıkçılığa dek pek çok alanda ilerleme kaydetmektedir. Öte yandan Türkiye'nin bölge ülkeleriyle sadece ticari-ekonomik ilişkilerinin değil, sivil toplum düzeyinde temaslarının da arttığı gözlenmektedir. Nitekim turistik ve akademik hareketlilikteki artış kadar STK'larca geliştirilen ortak proje⁴² sayısındaki yoğunluk da kayda değerdir. Gerçekten de AB'nin Havza ülkelerine dönük komşuluk politikaları dikkate alındığında Türkiye'nin bu ülkelerin çoğuyla benzer komşuluk ilişkileri içinde olduğu ve gerek Türkiye'nin gerek Avrupa'nın komşuluk paradigmalarının büyük ölçüde paralellik arz ettiği⁴³ dikkat çekmektedir.

Soğuk Savaş koşullarında bölge ülkeleriyle arzu edilen düzeyde ilişki geliştiremeyen Türkiye'nin şimdilerde uluslararası gündemin de müsaitliğinden hareketle AB'nin komşuluk politikası paralelinde ticaret, kültür, ekonomi, enerji gibi alanlarda ilişkilerini yoğunlaştırması düşüncesinin Türkiye'deki pek çok milletvekilince de paylaşıldığı⁴⁴ anlaşılmaktadır. Bu paralelde yürütülen bir başka araştırmada⁴⁵ ise Ermenistan da dâhil olmak üzere, (İran hariç) komşu ülkelerin Türkiye'yi bölgenin lideri olarak gör-

⁴¹ TİKA, *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008*, TİKA Yayınları, Ankara, 2009, s. 31.

⁴² ENPI kapsamında AB ve Havza ülkelerinin (Türkiye dahil) finansal katkılarıyla sürdürülen çok taraflı proje örnekleri için bkz: <http://www.blacksea-cbc.net>.

⁴³ Seyfi Tashan, "Can Turkey Be Associated With ENP?", http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/stashan_220108.html, Erişim Tarihi: 14.04.2012.

⁴⁴ Bu konuda 2009 yılında gerçekleştirilen analize de atıf yapan spesifik çalışma için bkz: Çiğdem Üstün, "EU and Turkish Neighborhood Policies: Common Goals", *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4 (4)-Autumn 2010, pp. 342-353.

⁴⁵ Bahsekonu araştırma için bkz: Mesut Çevikalp, "Fatih Üniversitesi'nden 'Elit' Araştırma: Komşular, Dönüşen Türkiye'den Memnun", *Aksiyon*, Yıl: 2011, Sayı: 859, s. 53.

düğü, üstelik olası bir savaş halinde komşuların sığınmak istedikleri öncelikli ülkenin Türkiye olduğu ortaya konmaktadır. Gerçekten de komşu ülke vatandaşları nezdinde sahip olunan bu psikolojik avantaj, hem güven algısı hem de işbirliği münasebetleri bakımından son derece kıymetli bir değer ölçüsüdür. Türkiye'nin Karadeniz mücavir alanındaki politikasını 'komşuluk' eksenli olarak açıklayan TBMM Dış İlişkiler Komisyonu Sözcüsü Kınıklıoğlu⁴⁶ da "Ankara temelli bir yaklaşımımız var ve bu yaklaşım gereği bölgedeki komşuluk politikalarımızı uyguluyoruz." diyerek; bu yaklaşımın daha çok karşılıklı bağımlılık yaratmak ve bölgeden Türkiye'ye daha çok yatırım çekmek üzerine kurulu olduğunu vurgulamaktadır. Gerçekten de zengin kimlik çeşitliliğini haiz bölgede ortak faydalar doğrultusunda; ortak bir söylem, ortak amaçlar ve ortak çözümler geliştirmek, öncelikle karşılıklı güven algısının sağlıklı bir zemine oturtulmasıyla mümkün olabilecektir. Türkiye'nin dâhil olduğu bölgesel inisiyatiflerde güven veren tutumu, daha verimli bir komşuluk eksenini meydana gelmesinde belirleyici olacaktır. Netice itibarıyla Türkiye'nin reel politiği ve güç dengelerini dik-kate alan temkinli bir yaklaşım benimsediğini söylemek mümkündür.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Etki odağını genişletme politikaları yürüten AB, Karadeniz Havzası'na uygun terzi-işi bir politika üretmekte zorlanmaktadır. Zira anılan bölge sadece çıkarların örtüşebildiği değil, aynı zamanda çatışabileceği riskini de barındıran bir bölgedir.

AB - Rusya Stratejik Ortaklık Enstrümanı, Gürcü-Rus ihtilafı ile ciddi bir yara almıştır. Bu ihtilaf göstermiştir ki, Türkiye'nin bölgedeki rolü, biraz da Kafkasya'daki gelişmelere yön verebilme kapasitesine bağlıdır. Yine Kafkasya'nın istikrarı, Rus-Türk ortak çıkarlarının kesişimi ile yakından ilgilidir.

AB'nin Asya ile komşuluk kalitesini etkileyecek iki önemli parametre, Birliğin bu bağlamda Türkiye ve Rusya ile ilişkileridir. AB'nin Havza yönelimi ve bu kapsamda uygulamaya koyduğu enstrümanlar, Rusya açısından kısıtlayıcı öğeler içerirken, Türkiye Karadeniz'de süregelen önemini korumaktadır. Bununla beraber Türk stratejisi, bölgedeki çok aktörlü oluşumların vazgeçilmezi olmak durumundadır. Bu oluşumlarda Türki-

⁴⁶ Euractive, "Kınıklıoğlu: AB dış politika ve enerjide tek ses olmadıkça küresel bir güç olamaz", <http://www.euractiv.com.tr/8/interview/knklolu-ab-d-politika-ve-enerjide-tek-ses-olamadka-kresel-bir-g-olamaz-010134>, Erişim Tarihi: 05.03.2011.

ye'nin rutin paydaş olma durumundan ziyade proaktif aktör olma konumuna geçmesi önem taşımaktadır. Bölgede Türkiye'nin esnek gücünü temsil edebilecek TİKA'nın, Havza ülkeleriyle komşuluk ruhuna uygun yardım ve işbirliği alternatifleri konusunda daha net pratikler ortaya koyabileceği değerlendirilmektedir.

AB içinde, özellikle Rusya ve Türkiye söz konusu olduğunda yaşanan görüş ayrılıkları, kuşkusuz, bölgeye dönük AB uygulamalarının optimum sonuçlar doğurmasına mani olmaktadır. AB karar-alıcılarının öncelikle Birliğin üyelik ve genişleme politikaları kapsamında tek sesli ve net bir strateji belirlemesi gerekmektedir. Üstelik bu husus, Birliğin siyasi geleceği açısından da kritik önemi haizdir. Ancak her halükarda Türkiye'nin üyeliği konusu özel bir değere sahiptir. AB'nin gerek bölgesel gerek global açılımları açısından da Türkiye, AB için fonksiyonel bir can simidi niteliği taşımaktadır. Ancak siyasi etkinliği zayıflamış ve ekonomik önemini yitirmiş bir AB'nin Türkiye açısından avantajını kaybedeceği kuvvetle muhtemel olduğundan, bu süreçte Türkiye'nin üyeliğe kabulünün (ya da resmen reddinin) zamanlaması, büyük ölçüde belirleyici olacaktır. Kaldı ki Türkiye'de AB'ye yönelik istikrarsız/azalan ilginin kaynağında esasen AB'nin Türkiye tutumundaki belirsizlikler yer almaktadır. Bu noktada Türkiye'nin hem yarım asırlık üyelik maratonu hem de Karadeniz'de güven veren durumu, kararsız AB'ye karşı aslında bir meydan okuma sayılabilecek niteliktedir.

AB'nin bölgeye yönelik politik tutumunda, bilhassa Rusya ve Türkiye özelinde didaktik, dikte edici ya da üstün taraf edasıyla davranmaktan ziyade komşuluk ruhunun gerektirdiği işbirliği yaklaşımını benimsemesi daha isabetli olacaktır.

Son tahlilde, AB'nin Havza'ya dönük komşuluk ve işbirliği yaklaşımının reel politik koşulları da dikkate alarak rasyonelleştirilmesi, bölgede daha sağlıklı bir güç dengesinin oluşumuna önemli katkılar sağlayabilecektir. Aksi takdirde, sıfır toplamlı stratejilerin, Havza'nın kırılğan ve kendine özel yapısını istikrarsızlığa sürüklemesi kaçınılmazdır. Bu yüzdendir ki Türkiye, sadece Havza ülkeleriyle süregelen geleneksel ilgisi değil, AB ile süren yarım yüzyıllık diyalogu itibarıyla da göz ardı edilemeyecek bir aktördür.

KAYNAKÇA

- Akşit, Sait and Çiğdem Üstün. “Introduction: Change in EU’s and Turkey’s Neighbourhood Policies”, (Eds. Atilla Eralp & Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process of Change and Neighbourhood*, CES/METU, Ankara: 2009, pp. 3-20.
- Barysch, Katinka, (et al.). *EU-Russia Relations: Time for a Realistic Turnaround*, Center for European Studies, Brussels, 2011.
- BBC. “Eurovision axes ‘anti-Putin’ song”, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/entertainment/7935865.stm>, Erişim Tarihi: 13.03.2009.
- Biriucov, Eduard. “Welcome by the Secretary General”, <http://www.traceca-org.org/en/home/welcome-by-the-secretary-general/>, Erişim Tarihi: 21.04.2012.
- Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013, Final Version, November 2007, available at <http://www.blacksea-cbc.net/index.php/eng/Documents/Programme-documents>, Erişim Tarihi: 11.11.2012.
- Champion, Marc and Farnaz Fassihi. “Obama Urges EU to Accept Turkey But Member Nations Remain Cool”, <http://online.wsj.com/article/SB123897560753691203.html>, Erişim Tarihi: 19.04.2012.
- Çevikalp, Mesut. “Fatih Üniversitesi’nden ‘Elit’ Araştırma: Komşular, Dönüşen Türkiye’den Memnun”, *Aksiyon*, Yıl: 2011, Sayı: 859. s. 50-53.
- Devrim, Deniz and Evelina Schulz. “Turkey’s Rise as a Regional Power and its Role in the European Neighbourhood”, http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/riecano_eng/Content?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/europe/ari108-2009#sdfootnote9sym, Erişim tarihi: 14.04.2012.
- Devrim, Deniz and Evelina Schulz. “The Caucasus: which role for Turkey in the European Neighborhood?”, *Insight Turkey*, Vol. 11, No. 3, 2009, pp. 177-193.
- EC (European Commission). “Wider Europe – Neighbourhood- proposed new framework for relations with the EU’s Eastern and Southern Neighbours”, http://ec.europa.eu/world/enp/news/11032003_en.htm, Erişim Tarihi: 13.04.2012.
- EC (European Commission). “Report on the First Year of Implementation of the Black Sea Synergy”, http://www.eas.europa.eu/blacksea/doc/com08_391_en.pdf, Erişim Tarihi: 21.04.2012.
- Emerson, Michael. *Readings in European Neighbourhood Policy*, Center for European Policy Studies, Brussels, 2005.
- EU (European Union). *EU-Russia Common Spaces Progress Report 2010*, EEAS. 2011.

- EU (European Union). “Speech of High Representative Catherine Ashton on the situation in Russia European Parliament, Brussels”, 01 February 2012, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/127779.pdf, Erişim Tarihi: 19.02.2012.
- EU-27 Watch. “Coping with security threats: a challenge for the European Neighborhood Policy”, <http://www.eu-27watch.org/?q=node/169>, Erişim Tarihi: 14.04.2012.
- Euractive. “Kınkıloğlu: AB Dış Politika Ve Enerjide Tek Ses Olamadıkça Küresel Bir Güç Olamaz”, <http://www.euractiv.com.tr/8/interview/knklolulu-ab-d-politika-ve-enerjide-tek-ses-olamadka-kresel-bir-g-olamaz-010134>, Erişim Tarihi: 05.03.2011.
- FES (Friedrich Ebert Stiftung). “10 Theses on the European Neighbourhood Policy (ENP)”, <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/05606.pdf>, Erişim Tarihi: 14.04.2012.
- Füle, Ştefan. “Commissioner Ştefan Füle to visit Georgia”, http://eeas.europa.eu/delegations/georgia/press_corner/all_news/news/2010/20100406_01_en.htm, Erişim Tarihi: 21.04.2012.
- Glebov, Sergii. “The Black Sea Region As Part Of The EU: Synergetic Platform Or View Of Underestimation?”, <http://www.garnet.science-sporbordeaux.fr/Garnet%20papers%20PDF/GLEBOV%20Sergii.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- Gül, Hayri. “OECD’de Romanya ve Türkiye’nin Ağırlığı Artıyor”, http://zaman.ro/ro/newsDetail_getNewsById.action?newsId=5364, Erişim Tarihi: 27.02.2009.
- Holbrooke, Richard. “The End of Romance”, *The Washington Post*, February 16, 2005, p. 19.
- Kaleağası, Bahadır. “Karadeniz Sinerjisi”, *Radikal*, 12.06.2008.
- Kasčiūnas, Laurynas and Žygimantas Vaičiūnas. “Russia’s Policy Towards the EU: the Search for the Best Model”, *Lithuanian Foreign Policy Review*, Vol. 19, 2007, p. 39-68.
- Kasım, Kamer. “Türkiye’nin Karadeniz Politikası: Temel Parametreler ve Stratejiler”, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, C. 3, No. 5, 2008, s. 172-180.
- Kona, Gamze G. “Parlayan Stratejik Yıldız: Karadeniz Havzası”, <http://politikadergisi.com/makale/parlayan-stratejik-yildiz-karadeniz-havzasi>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- Krassimir, Nikolov Y. “The Experience of New EU Member States in European Neighbourhood Policy Making: What Relevance for Turkey?”, (Der. Atilla Eralp ve Çiğdem Üstün), *Turkey and the EU: The Process*

- of Change and Neighbourhood*, CES/METU, Ankara, 2009, pp.78-124.
- Legendijk, Joost and Jan Marinus Wiersma. *Avrupa'nın Müslüman Komşuları*, (Çev: Selim Önal), İletişim, İstanbul, 2009.
- Marchetti, Andreas. "Widening Without Enlarging The European Neighbourhood Policy and the South Caucasus", <http://www.turkishpolicy.com/article/260/widening-without-enlarging-the-european-neighborhood-and-the-south-caucasus/>, Erişim Tarihi: 15.04.2012.
- MFA-TR, (2009). "Türkiye Cumhuriyeti İle Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Yeni Bir Aşamaya Doğru İlerlemesi ve Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Daha da Derinleştirilmesine İlişkin Ortak Deklarasyon", 13 Şubat 2009, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-ile-rusya-federasyonu-arasindaki-iliskilerin-yeni-bir-asamaya-dogru-ilerlemesi-ve-dostlugun-ve-cok-boyutlu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 13.04.2012.
- Mikulova, Kristina. "Bringing Turkey and Russia Closer to the European Neighborhood Policy", http://www.acus.org/new_atlanticist/bringing-turkey-and-russia-closer-european-neighborhood-policy, Erişim Tarihi: 14.04.2012.
- Orban, Leonard. "Karadeniz NGO Forumu", 30 Ekim–2 Kasım 2008, Bükreş/Romanya.
- Özkan, Güner. "Vladimir Putin İçin Kolay Seçim Zor İktidar", <http://www.usakgundem.com/yazar/2381/vladimir-putin-%C4%B0%C3%A7in-kolay-seim-%C3%A7im-zor-%C4%B0ktidar.html>, Erişim Tarihi: 18.03.2012.
- RG (Resmi Gazete). "Karadeniz Deniz İşbirliği Görev Gurubu Teşkiline Dair Anlaşma", 2001, Kanun No: 4687, Kabul Tarihi: 21.06.2011.
- Şen, Erdal ve Mirza Çetinkaya. "Erdoğan'dan Putin'e Mesaj: AB'ye Giryoruz Ama Sizden Vazgeçmedik", <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=130633&keyfield=>, Erişim Tarihi: 11.12.2011.
- Tashan, Seyfi. "Can Turkey Be Associated With ENP?", http://www.foreignpolicy.org.tr/documents/stashan_220108.html, Erişim Tarihi: 14.04.2012.
- TİKA. *Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008*, TİKA Yayınları, Ankara, 2009.
- Üstün, Çiğdem. "EU and Turkish Neighborhood Policies: Common Goals" *Caucasian Review Of International Affairs*, Vol. 4 (4)–Autumn 2010, pp.342-353.
- Yavuz, Celalettin. "ABD'nin Karadeniz'e Çıkma ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni Aşma Girişimleri", http://www.turksam.org/tr/al458.html#_ftnref26, Erişim tarihi: 25.02.2009.

Çevresel Kuznets Eğrisi: Karbondioksit Emisyonu Üzerine Türkiye, Bölge ve Dünya Ülkeleri Üzerinden Analitik Bir Değerlendirme

Onur TUTULMAZ¹

Öz

Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi çevre ve ekonomi ilişkisine dair monoton olmayan bir ilişki biçiminin varlığını ortaya koyar. Adını gelir dağılımı ile gelir seviyesi arasındaki benzer bir ilişkiyi tanımlayan Kuznets eğrisinden alan EKC hipotezi, alana ilişkin önemli bir ilişkiyi basit ve temel bir şekilde ortaya koyan bir tez olarak, bu alandaki tüm çalışmalara referans veren en yaygın uygulama alanına dönüşmüştür. Çalışmamızda bu önemli hipotez etraflıca incelenerek önemli yönleri ortaya konulmaktadır. Önemli bir uygulama kolu, en önemli global emisyon olan CO₂ ile ekonomik gelişmeyi temsilen kişi başı GSYH verileri arasındadır. CO₂ emisyonu üzerinden çevre baskısının gelişimi ve yakın gelecekteki durumu genel bir analizle birleştirilerek değerlendirilmiştir. 5 Türki Cumhuriyet'in de dahil olduğu Avrasya coğrafyasında konumlanmış BDT ülkelerinin farklılıklarının analize dahil edilmesiyle ülke, bölge ve dünya ölçeğinde hipotezin öne sürdüğü ilişkiye yönelik önemli bulgular saptanmıştır. Türkiye'nin de bulunduğu 53 ülkeyi kapsayan genel bir değerlendirme, hipotezin ters U ilişkisinin açıklanmasında önemli bileşenini oluşturan ilişki kopmaları ve yeniden şekillenmelerine (de-linking ve re-linking) dair dayanaklar ortaya koymakta, Türkiye ve bölgesel olarak Avrasya coğrafyası için ise kalkınma sürecinde kısa dönemde baskı artışını gündeme getirmektedir.

Anahtar kelimeler: Çevre-ekonomi ilişkisi, Çevresel Kuznet Eğrisi, CO₂ emisyonu, çevre baskısı.

¹ Yrd. Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi; Post-Doctoral Researcher, York University, Faculty of Environmental Studies; otutulmaz@gmail.com; tutulmaz@hacettepe.edu.tr.

Environmental Kuznets Curve: An Analytical Evaluation on Carbondioxide Emission in the Scales of Turkey, the Region and World Countries

Abstract

Environmental Kuznets Curve (EKC) proposes a non-monotonic relationship between environment and economical level. Referring the original Kuznets curve, Environmental Kuznets Curve also tries to define an important basic relationship within economics. Therefore it has become an attraction point for the empirical studies giving reference for almost all the areas of the subject of the relationship between economy and environment. In this article, this important hypothesis has studied extensively and its important aspects are stated. An important empirical area of the hypothesis is between CO₂ emission which is a global emission and GDP per capita being the representative of economic development. The present and near future situations of the environmental pressure are evaluated by taking the CO₂ emission as a representative of environmental pressure. Taking into account the differences of the CIS countries including 5 Turkic states, some important findings related with the hypothesis are determined in the scales of country, regional and world analyses. Some supporting arguments are found related with they 'de-linking and re-linking' concepts which are important components to explain the reverse U structure of the hypothesis. A provisional increase in the level of environmental pressure as carbondioxide emission is determined for Turkey itself and for Eurasia region as well.

Keywords: *Environment-economy relationship, Environmental Kuznets Curve, CO₂ emission, environmental pressure.*

1. Giriş

Son yarım asırdır çevre sorunlarının artışına paralel olarak gündemden hiç düşmeyen çevre-ekonomik büyüme ilişkisi tartışmaları içinde, ekonomik büyümenin çevre baskısını veya çevre kalitesi üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlayan ve bunu temsilen çeşitli kirlilik yaratıcı değişkenleri kullanan ampirik çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Birçok alt uygulama alanı bulunan bu tür ampirik çalışmaların literatürde *Çevresel Kuznets Eğrisi* (Environmental Kuznets Curve) etrafında toplandığı görülmektedir.²

Çevre ekonomisi, ekolojik ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma gibi çalışma alanlarının şekillendiği ekonomi-çevre ilişkisini ele alan ortak alan içerisinde Çevresel Kuznets Eğrisi kavramına olan yoğun ilginin birkaç temel nedeni vardır. Bu nedenler, modelin ekonomik büyüme ve çevresel göstergeler arasındaki ilişkiyi basit ve ekonometrik olarak ortaya koyabilmesi, bunu yaparken genelde temel değişkenleri kullanması ve bu değişkenlerin çoğunun ekolojik sorunların büyük tartışmalara sebep olduğu 1970'lerden bu yana çeşitli uluslararası ve ulusal kuruluşlarca düzenli olarak ölçülüyor olması olarak sıralanabilir. Teorik modellerin karmaşık ve ampirik uygulamaya pek uygun olmayan yapısına karşın, uygulamaya yatkın özellikleriyle Çevresel Kuznets Eğrisi³ (EKC), ampirik uygulamaların yaygınlaşmasına olanak sağlayarak kendi başına küçük çaplı bir literatür oluşturmuştur.

EKC modeli, ekonomik büyüme ve çevre baskısı (veya çevre kalitesi) arasında ortaya konan ilişkinin türünü sınamaya yönelik ampirik uygulamaları ortaya koyan bir modeldir. Söz konusu ilişki türünün araştırılması sırasında, ekonomiyi temsilen açıklayıcı değişken olarak modelin sağ tarafında yer verilen değişken genellikle gelir veya kişi başı gelir değişkeni olarak alınmaktadır. İkinci bölümde daha ayrıntılı incelenecek olan tipik bir geniş EKC modeli Eşitlik1'de verilmektedir.

$$EP_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \times Y_{i,t} + \beta_2 \times Y_{i,t}^2 + \beta_3 \times Y_{i,t}^3 + \beta_4 \times Z_{i,t} + e_{i,t} \quad (1)$$

EP: Ekonomik gelişmenin çevre üzerinde yarattığı baskı; çevre baskısı
Y: Ekonomik gelişme temsilcisi (Gelir veya kişi başı gelir)

² Eric Neumayer, *Weak Versus Strong Sustainability* (3rd. ed.), Cheltenham, UK, Northampton, USA: Edward Elgar Publishing Inc, 2010, pp. 84–85.

³ Bundan böyle EKC olarak anılacaktır.

Z: Diğer değişkenler

α: Sabit terim

i: Ülke indeksi

β: Katsayı parametreleri

t: Zaman indeksi

Eşitlik (1) ile verilen modelde EP, çevre baskısı veya çevre kalitesini temsil eden bir değişkendir. Y ise ekonomik kalkınma veya gelişmişlik düzeyini temsil eder. Y değeri çalışmalarda daha çok milli gelir veya kişi başı milli gelir değerleriyle temsil edilmektedir. Z değişkeni ise modele eklenebilecek diğer tüm değişkenleri temsil etmektedir.⁴

Açıklayıcı değişkenler olarak gelir değişkeninin kuadratik ve kübik formları, ilişki türünün saptanmasında belirleyici oldukları için, sına sonuçlarına göre modelde yer alırlar. Burada verilen form gelir ölçütünün kuadratik ve kübik terimleri dahil her üç üstel formunu ve diğer tüm değişkenleri temsilen Z değişkenini de içerdiği için *geniş EKC modeli* olarak adlandırılabilir. Modelin farklı formlarının sınıanan farklı ilişki türlerinin saptanması yolunda nasıl kullanıldığı ve Z değişkeni ile temsil edilen diğer değişkenlerin kullanımına göre modelin nasıl *indirgenmiş form* ve *yapısal form EKC* olarak ayrıştığı, ikinci bölümde ortaya konulmaktadır. Önemli bir uygulama alanı olan ve dünyanın gündemindeki küresel ısınma ve iklim değişimi gibi önemli sürdürülebilirlik sorunları ile doğrudan ilişkisi olduğu için de ayrıca öneme sahip olan karbondioksit salımı açısından çevre baskısına yönelik ülke, bölge ve dünya ölçeklerinde gerçekleştirilen analitik bir analiz üçüncü bölümde ele alınmaktadır.

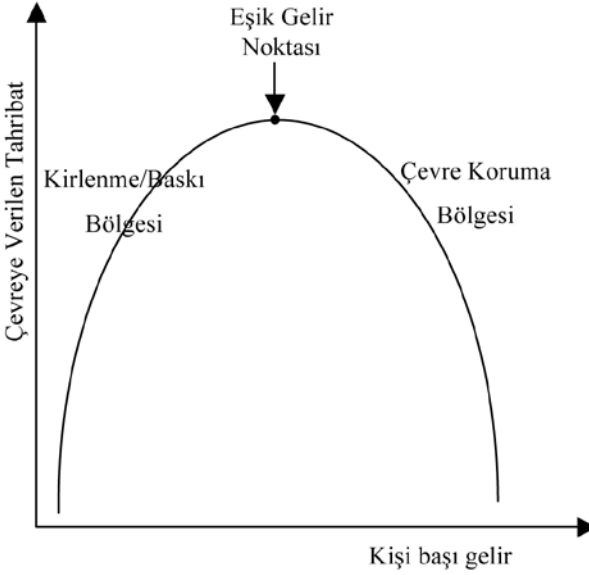
2. Çevresel Kuznets Eğrisinin Teorik Altyapısı

Çevresel Kuznets Eğrisini anlamak için ilk önce adını almış olduğu Kuznets Eğrisine bakmak gerekir. Simon Kuznets 1955 yılında yaptığı çalışmada göstermiştir ki, ekonomik gelişme ile artan kişi başı milli gelir rakamlarına karşılık, gelir eşitsizliği ekonomik gelişmenin ilk aşamalarında büyümekte, fakat belli bir gelişme düzeyinden sonra gelir eşitsizliğinde düzelme görülmektedir.⁵ Kuznets tarafından ters U şeklindeki eğriyle temsil edilen bu ilişki, ekonomi yazınında yaygın olarak bilindiği şekliyle *Kuznets Eğrisidir*.

⁴ Sander M. de Bruyn and Roebijn J. Heintz, "The environmental Kuznets curve hypothesis", Jeroen Van den Bergh (ed.), *Handbook of Environmental and Resource Economics*, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 1999, pp. 656–677.

⁵ Simon Kuznets, "Economic Growth and Income Inequality", *American Economic Review*, 1955, 45 (1), pp. 1-28.

Gene Grossman ve Alan Krueger, Kuznets Eğrisinden esinlenerek benzer bir ilişkiyi kişi başı milli gelir ile çevre kalitesi arasında tespit etmiştir. Grossman ve Krueger^{6,7} çalışmasında ortaya konduğu gibi gelir artışıyla çevre baskısı artmakta; ancak belirli bir gelir düzeyinden sonra, çevre kirliliği veya genel olarak çevre baskısı ya da çevre kalitesi değerlerinde düzelme meydana gelmektedir (Şekil 1).

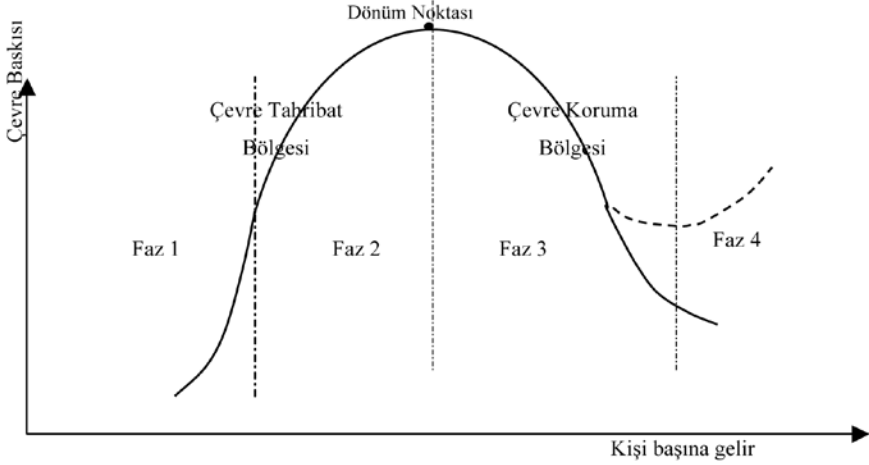
Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi (Kaynak: Yandle et al, 2002, figure 2.)

Şekil 1'de görüldüğü gibi çan eğrisi şeklindeki bu ilişki Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) olarak adlandırılmıştır. EKC yazınındaki yaygın kullanımıyla bu ters U ilişkisi kuadratik bir ilişkidir. Yazında, N şeklinde kübik bir ilişki gerek EKC ilişkisinin sınanmasında, gerekse EKC ilişkisinin belirli bir düzeyden sonra, N şekliyle temsil edildiği gibi, tekrar pozitif ilişkiye doğru döneceğini göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Buna karşın çalışmaların bir kısmında tespit edilen N şeklindeki ilişki, yazında, EKC

⁶ Gene Grossman and Alan Krueger, "Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement", Peter Garber (ed.), *The U. S.-Mexico Free Trade Agreement*, Cambridge, MA: MIT Press, 1993.

⁷ İlgili çalışma, NAFTA anlaşması dahilinde, Meksika-ABD gümrük anlaşması komisyonu içinde yapılmış 1991 tarihli bir çalışmadır. Daha sonra 1993 yılında bilimsel yayın olarak yayımlandığı için genellikle 1993 tarihiyle referans verilmektedir. Buna karşın, NBER kaynaklarında Grossman & Krueger (1991) koduyla yer almaktadır.

ilişkisiyle ters düşme olarak ele alınmak yerine, genel olarak, EKC veya ters U ilişkisinin bir uzantısı olarak ele alınmaktadır⁸(Şekil 2).

Şekil 2: Çevresel Kuznets Eğrisinde ters U ve N ilişkisi

(Kaynak: Bruyn and Heintz, 1999, figure 46.1)

Örneğin Şafık ve Bandyopadhyay⁹ çalışmasında EKC ilişkisinin şekli, aşağıdaki gibi 3 farklı versiyonla sınanmıştır:

$$E_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \times \log(Y)_{i,t} + \beta_2 \times time + e_{i,t} \quad (2)$$

Eşitlik (2), ekonomik düzeyi temsilen kişi başı gelir ile çevresel gösterge (E) arasında aynı yönlü doğrusal bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Denklem kuadratik terim ilave edildiğinde Eşitlik (3) elde edilir.

$$E_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \times \log(Y)_{i,t} + \beta_2 \times \log(Y)_{i,t}^2 + \beta_3 \times time + e_{i,t} \quad (3)$$

Eşitlik (3), gelir düzeyi ve çevre baskısı ilişkisinde monotonik olmayan yapıyı temsil etmektedir. β_1 'in pozitif olduğu, β_2 'nin negatif mutlak olarak β_1 'den küçük olduğu durum, EKC eğrisi olarak bilinen ters U ilişkisine işaret edecektir.

$$E_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \times \log(Y)_{i,t} + \beta_2 \times \log(Y)_{i,t}^2 + \beta_3 \times \log(Y)_{i,t}^3 + \beta_4 \times time + e_{i,t} \quad (4)$$

⁸ Gene Grossman and Alan Krueger, "Economic growth and the environment", The Quarterly Journal of Economics, 110 (2), 1995, pp. 353-377.

⁹ Nemat Şafık and Sushenjit Bandyopadhyay, "Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence", *Background Paper for the World Development Report*, World Bank, Washington, DC, 1992, p. 5.

Eşitlik (3)'e kübik terim ilave edildiğinde Eşitlik (4)'e ulaşılır. Bu durum, sonraki altbölümde ayrıntılı olarak incelenen parametre şartlarının (Eşitlik 1a) sağlanması durumunda N ilişkisine işaret eder. Kübik form, literatürde EKC ilişkisinin bir versiyonu olarak kabul edilmektedir.

Eşitlik 4 ile ulaşılan N şeklindeki bir ilişki Şekil 2'de temsil edilmektedir. İlişki daha yakından incelendiğinde, öne sürüldüğü gibi Kuznets ilişkisine ters düşmediği görüleceği gibi ileri gelir seviyelerine ilişkin daha da tutarlı sonuçları ortaya koyabildiği görülecektir. Bruyn ve Heintz'ın incelediği şekliyle, birinci ve ikinci fazlarda ilk önce artan, sonra azalan bir hızla artış gösteren çevre baskısı, ekonomik gelişmenin belirli bir safhasında kendini gösteren dönüm noktasının ardından üçüncü fazda azalış göstermektedir. Buna karşın, bu azalışın sürekli olacağını hatta sıfıra doğru gideceğini öne sürmek, gerçek dünya için çok da anlamlı olmayacağı için belli bir seviyede tekrar yukarı doğru dönerek (bu durum *re-linking* olarak da kavramlaştırılmaktadır), ileri gelişme seviyeleri için N şeklinde bir ilişkiyi göstermesi daha geçerli bulunabilir.

Eşitlik 1, 2 ve 3 aracılığı ile, Shafik ve Bandyopadhyay tarafından ifade edilen bu üçlü modelde E, çevresel gösterge olarak tanımlanırken, uygulamada logaritmik bir modelleme tercih edilmiş ve ayrıca teknolojiyi içermek için zaman trendi dâhil edilmiştir. Buna karşın zaman trendinin literatürde teknoloji veya etkinliği hesaba katmak için yaygın sayılabilecek ölçüde kullanıldığını fakat, zaman trendinin zamanla değişen diğer değişkenleri de kapsayacağını ileri süren farklı görüşlerin de olduğunu bu noktada belirtmek, yararlı olacaktır (örneğin bkz. Agras ve Chapman¹⁰, Managi¹¹).

2.1. Yapısal Denklemler ve İndirgenmiş Form EKC

Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi ile çevre ve ekonomi arasında öne sürülen ilişki, Şekil 1 ve 2'de ters U ve N ilişkileriyle temsil edilmektedir. Ekonomi ve çevre arasında sınıranan bu ilişki, *yapısal form denklemler (structural equations)* veya *indirgenmiş form (reduced-form)* EKC kullanılarak yapılabilir. EKC yazınında sıklıkla rastlandığı gibi, indirgenmiş formların

¹⁰ Jean Agras and Duane Chapman, "A dynamic approach to the Environmental Kuznets Curve hypothesis", *Ecological Economics*, 28 (2), 1999, pp. 267–277.

¹¹ Shunsuke Managi. *Technological Change and Environmental Policy*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2007, pp. 115-116.

yerine yapısal denklemleri kullanarak, çevre düzenlemeleri, teknoloji ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'nın endüstri bileşenleri GSYH ile ilişkilendirilir.¹² Bu şekilde, kirlilik düzeyi ile çevre düzenlemeleri, teknoloji, endüstri bileşimleri ve eklenen diğer yapısal faktörler arasındaki ikili ilişkiler bulunur ve bu ilişkiler tam olarak toplam ilişkiyi vermese de, geriye dönük bir çözümleme ile toplam ilişkiye yönelik bir yoruma gidilebilir.

İndirgenmiş form EKC ise, çevresel değeri ve ekonomik seviyeyi tek bir değişkenle temsil eder ve böylece çevre ile ekonomik gelişme arasındaki toplam ilişkiye bakar. Bu şekilde aradaki toplam ilişkinin biçimi incelenir ve ilişkinin yukarıda incelenen ters U veya N şeklinde olup olmadığı görülebilir. Dolayısıyla indirgenmiş form EKC modelinin biçimsel bir sınamada bulunduğu söylenebilir. Buna göre, indirgenmiş form bir EKC modeline eklenen diğer değişkenler modelin ekonometrik özelliklerini iyileştirmeye yönelik olup, çevresel ve ekonomik ilişkiyi temsile yönelik olmamalıdır.¹³ Uygulamada ekonomik seviyenin genellikle kişi başı milli gelir ile ölçüldüğü görülmektedir. Buna karşın diğer kalkınma ölçütlerinin de kullanıldığı çalışmalar mevcuttur.¹⁴ Çevresel gösterge olarak genellikle çevresel baskıyı temsilen çeşitli emisyon değerleri kullanılmaktadır.

İndirgenmiş formun iki avantajı vardır. Bunlardan birincisi, indirgenmiş formla gelir ile çevre baskısı veya kirliliği arasındaki etki doğrudan ölçülebilir; buna karşın yapısal denklemler kullanıldığında, bu etkinin bileşenlerden geriye doğru hesaplanması gerekir. Böyle bir durumda kurgulama ve tahminden doğan potansiyel hatalar, net etkinin hesaplanmasında genellikle büyük sapmalara neden olmaktadır. İkincisi ise, indirgenmiş formun bizi, düzenlemeler ve teknoloji durumu gibi değişkenlerin verilerini toplamaktan kurtarmasıdır. Öyle ki, bu veriler hazırda ulaşılabilecek veriler olmayıp temsil edilmesi halinde de geçerlilikleri sorgulamaya açık olacaktır.¹⁵

Bu noktada Giriş'te tanıtilen Eşitlik 1'in ayrıntılı olarak ele alınması yerinde olacaktır. Yukarıda ele alınan farklı ilişkileri tek bir modelde sınamamızı sağlayacak temel indirgenmiş form EKC modeli (Eşit-

¹² Grossman and Krueger, 1995, ibid, p. 359.

¹³ Bruyn and Heintz, ibid, pp. 664-665.

¹⁴ Örneğin, HDI (human development index) veya modifiye edilmiş hali olan MHDI bu kalkınma ölçütleri arasındadır.

¹⁵ Grossman and Krueger, 1995, ibid, pp. 359-360.

lik1) ve modelin yorumlanması, Bruyn ve Heintz tarafından şu şekilde özetlenmektedir:¹⁶

$$EP_{i,t} = \alpha_{i,t} + \beta_1 \times Y_{i,t} + \beta_2 \times Y_{i,t}^2 + \beta_3 \times Y_{i,t}^3 + \beta_4 \times Z_{i,t} + e_{i,t} \quad (1)$$

EP: Ekonomik gelişmenin çevre üzerinde yarattığı baskı; çevre baskısı

Y: Ekonomik gelişme temsilcisi (Gelir veya kişi başı gelir)

Z: Diğer değişkenler

α: Sabit terim

β: Katsayı parametreleri

i: Ülke indeksi

t: Zaman indeksi

Bu eşitlikte bağımlı değişken EP, büyümenin çevre üzerindeki baskısı veya çevre kalitesi göstergesi olarak algılanabilir. Yazında genellikle verileri hazır olan emisyon değerleri kullanıldığı için, daha yaygın olarak çevre baskısı şeklinde temsil edilir. Büyümenin çevre üzerindeki etkisi için açıklayıcı değişken olarak kullanılan Y değeri, yazında önemli bir mutabakat ile kişi başına düşen milli gelir olarak alınmaktadır. Çevre-ekonomik büyüme ilişkisinin şeklini belirlemek amacıyla Y gelir değerinin doğrusal, kuadratik, kübik formu modelde içerilmektedir. Alt simge i ülke indisini, t zaman indisini gösterir. *α* sabit terim olup, gelirin çevre baskısına önemli bir etkisi olmadığı durumda, EP- çevre baskısının ortalama değerini gösterir. β_k , k tane açıklayıcı değişkenin görece ağırlığını gösteren katsayı parametreleridir. $Z_{i,t}$ nüfus yoğunluğu, gecikmeli gelir, gelir eşitsizliği gibi göstergeleri veya kısaca çevresel bozulmaya etki eden diğer değişkenleri temsil etmektedir. Modelde $e_{i,t}$ normal dağılımlı hata terimini gösterir. Model çevre-ekonomi ilişkisine yönelik yedi farklı biçimi test etmemizi sağlamaktadır.

Parametre koşulları: (1a)

1. $\beta_1 > 0$ ve $\beta_2 = \beta_3 = 0$ emisyon artışı, gelir artışına göre tekdüze artan bir seyir izlemektedir.
2. $\beta_1 < 0$ ve $\beta_2 = \beta_3 = 0$ emisyon artışı, gelir artışına göre tekdüze azalan bir ilişki izlemektedir.
3. $\beta_1 > 0$ $\beta_2 < 0$ ve $\beta_3 = 0$ ters U şeklinde kuadratik bir ilişki mevcuttur. (EKC- Çevresel Kuznets Eğrisinin ima ettiği ilişki mevcuttur.)
4. $\beta_1 < 0$ $\beta_2 > 0$ ve $\beta_3 = 0$ U şeklinde kuadratik bir ilişki mevcuttur. (EKC-

¹⁶ Bruyn and Heintz, ibid, p. 659.

Çevresel Kuznets Eğrisinin ima ettiği ilişkinin tersi mevcuttur.)

5. $\beta_1 > 0$ $\beta_2 < 0$ ve $\beta_3 > 0$ kübik polinomik N şeklinde bir ilişkiye işaret eder.
6. $\beta_1 < 0$ $\beta_2 > 0$ ve $\beta_3 < 0$ kübik polinomik ters N şeklinde bir ilişkiye işaret eder.
7. $\beta_1 = \beta_2 = \beta_3 > 0$ düz bir patikaya işaret eder, emisyon ve gelir arasında bir ilişki mevcut değildir.

Yukarıdaki bileşenlerden görülebileceği üzere, Çevresel Kuznets Eğrisinin ima ettiği ilişki şekli modelin muhtemel çıktılarından sadece biridir. Ekonometrik modelin tahmini β_3 parametresinin istatistiki olarak anlamlı olmaması, ekonomik gösterge ile çevresel gösterge arasındaki ilişkinin ikinci dereceden daha fazla olmadığına ve bu da ilişkinin kuadratik bir ilişki olduğuna işaret edecektir. Katsayıların β_1 parametresi için pozitif, β_2 parametresi için negatif değer alması durumunda ilişki teorideki çan eğrisi ilişkisini destekler yönde olacaktır.

EKC modelinin dönüm noktaları, Denklem (1)'de geniş halde verilen modelin kuadratik formunun türevinin sifıra eşitlenmesiyle bulunacaktır. Kübik değişkenin bulunmadığı, kuadratik form EKC durumunda dönüm noktası, Denklem (5) ile kolaylıkla hesaplanacaktır.

$$\begin{aligned} d/dY (EP) &= 0 = d/dY (\alpha + \beta_1 Y + \beta_2 Y^2 + Z) \\ 0 &= \beta_1 + 2\beta_2 Y_{TP} \\ Y_{TP} &= -\beta_1 / 2\beta_2 \end{aligned} \quad (5)$$

TP: dönüm noktası

Yapılan ekonometrik sınamalarda, geniş EKC modelinin tahmini sonucu β_3 parametresinin sıfır çıkmaması ilk planda EKC eğrisinden ciddi bir sapma gibi görülse de bu çan eğrisi ilişkisinin belli bir gelişmişlik düzeyinden sonra tekrar artışa doğru geçeceği yönünde yorumlanabilir ki bu da EKC eğrisinin farklı bir versiyonu olarak kabul edilebilir. Yazında bu şekildeki eğri kimi zaman N ilişkisi olarak adlandırılmaktadır. Kübik form EKC eğrisi için dönüm noktaları, Denklem (1)'deki modelin türevinin sifıra eşitlenmesiyle bulunacaktır. Dolayısıyla Denklem (6)'da verilen denklemin kökleri, kübik form EKC modelinin dönüm noktalarını oluşturur.

$$d/dY (EP) = 0 = d/dY (\alpha + \beta_1 Y + \beta_2 Y^2 + \beta_3 Y^3 + Z)$$

$$0 = \beta_1 + 2\beta_2 Y_{TP} + 3\beta_3 (Y_{TP})^2 \quad (6)$$

Y_{TP} : dönüm noktasındaki gelir veya kişi başı gelir (Y) değeridir.

Tahmin yöntemi olarak yazında bu genelleştirilmiş model sınıfına giren ekonometrik modeller çoğunlukla OLS, GLS gibi yöntemlerle tahmin edilmesine karşın, GMM gibi diğer yöntemlerin veya probit modellerinin kullanıldığı çalışmalar da mevcuttur. Veri seti olarak Amerika ve Kanada için, Global Çevre Gözlemeleme Sistemi (GEMS), Toksik Salımı Takip Sistemi (TRI) ve ORNL Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı gibi gelişmiş gözlemeleme sistemlerinin verileri kullanılmaktadır. Bunun dışında Avrupa ve diğer bazı ülkeleri kapsayan OECD Çevre Verileri Seti ve tüm ülkeleri kapsamaya çalışan Dünya Bankası verileri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çevresel gösterge olarak genellikle CO_2 , SO_2 ve NO_2 emisyonu gibi salım değerleri kullanılmakla beraber, bazı çalışmalarda suya ilişkin koliform, çözülmüş oksijen değerleri gibi başka değerler kullanılmaktadır. Öte yandan çevresel gösterge olarak birçok farklı değişkeni kullanmak mümkündür ve son dönem çalışmalarda bu değişkenlerin de kullanıldığı görülmektedir. Emisyon dışında kullanılan çevresel değişkenler olarak toksik yoğunluğu veya sınai hammadde kullanım oranları (bkz. Seppala vd, 2001; Canas vd. 2003), ormansızlaşma veya biyolojik çeşitlilikteki değişimler (bkz. Dietz ve Adger, 2003), enerji değerleri, yok olma tehlikesi altındaki canlı türleri (McPherson ve Niesviadomy, 2005) gibi farklı değişkenler ve diğer göstergeler de kullanılabilir.

Tipik bir Çevresel Kuznets Eğrisi yukarıdaki gibi, indirgenmiş formdaki bir eşitlikle kişi başına düşen gelir ve çevresel göstergeler arasındaki ilişkiyi modelleştirir. Bunun yanında, yazında zaman trendi (bkz. Shafik ve Bandyophadyay, 1992), zaman ve kesit kuklaları, değişkenlerin gecikmeli değerleri, gelirin son 3 yıl ortalama değeri (bkz. Grossman ve Krueger, 1995), gelir dengesizliği (bkz. Torras ve Boyce, 1998), nüfus yoğunluğu (bkz. Selden ve Song, 1994, Zaim ve Taşkın, 2000), kirlilik azaltma faaliyetleri ve kirlilik azaltma faaliyetlerinin karesi (bkz. Managi, 2007), ekonominin yapısını temsil eden değişkenler (bkz. Lucas vd., 1992; Suri ve Chapman, 1998; Kaufman vd., 1998), ticaret verileri (bkz. Shafik ve Bandyophadyay, 1992; Suri ve Chapman, 1998), politik ve sivil haklar (bkz. Shafik ve Bandyophadyay, 1992; Torras ve Boyce, 1998) gibi çok farklı değişkenler modele eklenebilmektedir.

Görüldüğü üzere EKC modellerinde ek değişkenler yaygın olarak kullanılmaktadır. Buna karşın, ek değişkenlerin kullanımının ne anlama geldiğine dikkat etmek gerekir. Nitekim bu değişkenler gelire ilgili etkilerin bir kısmını içerdiği ölçüde gelir-çevre ilişkisinin ölçümünde, örneğin dönüm noktasının ölçümünde büyük bir olasılıkla sapmaya yol açacaktır.¹⁷

Ayrıca bu eleştiriler sadece teorik düzeyde kalmamış, Suri ve Chapman tarafından söz konusu diğer değişkenlerin EKC üzerindeki etkileri ölçülmüş ve tahmin edilen dönüm noktasında önemli sapmalara neden oldukları gösterilmiştir.¹⁸ Bu yüzden bu değişkenler modelde istatistiki olarak anlamlı olmalarından önce temsil edilen ilişki içindeki yerlerine göre değerlendirilmelidir.

Kuznets'in ters U ilişkisini ilk kez çevresel ilişkiye uygulayan Grossman ve Krueger, indirgenmiş form ilişki ve yapısal ilişki ayrımıyla bu konuya açıklık getirmişlerdir (bkz. Grossman ve Krueger, 1995). Ancak ilgili çalışmaların çoğunda bu ayrıma dikkat edilmeyişi Luzzati ve Orsini (2010a, b) tarafından eleştirilerek bu ayrıma tekrar dikkat çekilmiştir. Bu ayırım içerisinde, yapısal ilişkiye yönelik olmayan, özellikle panel seri yapısında spesifik etkileri temsil etmeye yönelik olarak sunulan nüfus yoğunluğu gibi değişkenler bu eleştirinin dışında tutulmalıdır.

2.2. Teorik Yazında Çevresel Kuznets Eğrisi

Roma Kulübünün tartışma yaratan çalışmaları ve sera etkisine yönelik felaket öngörülleri sonucunda son dönemde yapılan birçok çalışma iktisadi kalkınma ile çevresel sorunlar arasındaki ilişkiyi incelerken kalkınmanın yarattığı kirlilik üzerine odaklanmıştır. Birçok kirletici için ortaya konan ters U şeklindeki ilişki iktisadi gelişmeyle artan kirlilik salımının (veya modele göre kirlilik miktarının), ki buna *ölçek etkisi* demek mümkündür, daha sonra düşüğe geçtiği ortaya konulmuştur. Belli bir noktadan sonra aradaki ilişki tekrar şekillenmektedir.¹⁹ Monoton artan ölçek etkisinin karşısına çıkarak, artan ilişkiyi tersine çevirecek olan etki, *teknik etki* olarak

¹⁷ Bruyn ve Heintz, *ibid*, pp. 664–665

¹⁸ Vivek Suri and Duane Chapman, “Economic Growth, Trade and Energy: Implications for the Environmental Kuznets Curve”, *Ecological Economics*, Special Issue on the Environmental Kuznets Curve, 1998, pp. 195–208.

¹⁹ Bu monotonik olmayan tekrar şekillenme Copeland ve Taylor (1994) çalışmasında yapıldığı gibi bağlantı kopması (de-linking) olarak tanımlanmaktadır. Burada ifade edilen, gelişmeyle çevre arasındaki ilişkinin bir aşamadan sonra kopması ve yerini başka bir ilişkiye bırakmasıdır.

adlandırılmaktadır. Copeland ve Taylor (1994) bu tekrar şekillenmenin açıklanmasına, ölçek etkisinin karşısına çıkan *bileşim etkisi* ve *teknik etkileri* (composition ve technique effects) ayırıştırarak katkı sağlamıştır.²⁰

Gerçekten de ters U şekliyle kastedilen bu ilişki değişimi için yapılan açıklamalar, genel olarak üretimin bileşiminin değişmesi ve teknolojiye meydana gelen değişim üzerinde toplanmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki politika uygulamaları iki etkenle de ilişkilidir. Ekonomik ya da bilimsel gelişmeler sonucunda meydana gelen yeni zararlı etkilerin kamu ilgisini çekmesi sonucunda politikalarda yaşanan değişikliklerle ya da kullanılan teknolojinin yenilenmesiyle beraber sektörel değişimlere sebep olunması gibi etkiler ortaya çıkabilir. Karbon emisyonu, su kaynakları ve atık emisyonu ya da nükleer enerji konusunda yaşanan gelişmeler buna örnek olarak gösterilebilir.

Daha önce belirtildiği üzere, EKC üzerine yapılan ampirik çalışmalar ekonomi-çevre ilişkisini ele alan teorik yazıdan bağımsız olarak gelişmiştir²¹. Dolayısıyla bu teorik altyapı Çevresel Kuznets Eğrisinin temsil ettiği ilişkilerin açıklanması yolunda fazla devreye girmemiştir.

EKC'nin temsil ettiği ekonomik gelişme ve çevresel göstergeler arasındaki ters U ilişkisinin açıklanmasında yapısal/kurumsal değişim gibi etkenlerin öne sürüldüğü görülmektedir. EKC'yi açıklamaya çalışan bazı çalışmaları incelersek, örneğin Stokey'de²² kirlilik azaltıcı teknolojinin (pollution abatement technology) azalan marjinal maliyetlere sahip olması öne çıkarılmaktadır. Böylece ilk birimler için var olan yüksek maliyetler yoksul ülkeleri kirlilik azaltma faaliyetlerinden uzak tutacaktır. De Groot'un²³ çalışmasında gelir etkisi ve yaparak öğrenme (learning-by-doing) etkisiyle yönlenen bir sektör içi değişim olgusu öne çıkmaktadır. Fakat De Groot tarafından öne çıkarılan gelişmiş ülkelerdeki bu sektör içi değişimin baskınlığı olgusu, De Bruyn²⁴ ve Torvanger²⁵ gibi ampirik

²⁰ Copeland and Taylor, "North-South Trade and the Environment", *Quarterly Journal of Economics*, 109, 1994, pp. 668-670.

²¹ Neumayer, *ibid*, p. 84.

²² Nancy Stokey, "Are There Limits to Growth?", *International Economic Review*, 39, 1998, pp. 1-31.

²³ Henri De Groot, "Environmental Policy, Economic Reform and Endogenous Technology", OCFEB Research Memorandum 9911. *Working Paper Series 1*, 1999. Available from: <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/837/rm9911.pdf>. Accessed: 31.7.2009.

²⁴ Sander De Bruyn, "Explaining the Environmental Kuznets Curve: structural change and international agreements in reducing sulphur emissions", *Environment and Development Economics*, 2, 485-503.

²⁵ Asbjorn Torvanger, "Manufacturing Sector Carbon Dioxide Emissions in Nine OECD Countries, 1973-1987", *Energy Economics*, 13 (3), 1991, pp. 168-186.

çalışmaların sonuçları ile çelişmektedir. Bir başka çalışmada ise Andreoni ve Levinson²⁶ yine gelir etkisini ters U ilişkisinin belirleyeni olarak öne sürmektedir. Bu çalışmada gelir etkisi ile çevresel bozulma arasındaki basit ilişki ele alınmaktadır. Fakat Andreoni ve Levinson'ın çalışmasında gelir etkisinin örtük olarak teknoloji değişimiyle ilişkisi düşünülebilirse de modelde iktisadi büyüme veya teknolojik değişimin açık olarak modellenmesi yer almamaktadır.

3. Çevre Baskısı Olarak CO₂ Emisyonu

İkinci bölümde yer verildiği üzere, EKC hipotezinin öne sürdüğü çevresel baskı ile ekonomik kalkınma ilişkisi içerisinde çevresel veri olarak birçok veri kullanılabilir olmasına karşın, genellikle verileri düzenli tutulan emisyon serileri çevre baskısını temsilen kullanılmaktadır. Emisyonların farklı özelliklerine göre EKC ilişkisinin biçimi ve dönüm noktası gibi tanımlayıcı özellikleri farklılaşmaktadır. İklim değişimi ve küresel ısınma gibi en güncel sürdürülebilirlik sorunlarının merkezinde olması ve enerji ile doğrudan ilişkisi nedeniyle CO₂ emisyonu diğer emisyonlardan farklı değerlendirilmektedir. Dünya ekonomisinin fosil yakıt tabanlı yapısı nedeniyle CO₂ emisyonu ile ekonomi arasında özelliği bir ilişki olduğu dile getirilmelidir. Karbondioksit emisyonunun hava ve sudaki diğer emisyonlardan ayrılan önemli bir özelliği global bir emisyon olmasıdır.

Çevre baskısını temsilen CO₂ emisyonu üzerine yapılan EKC modeli tahminleri gerek uyguladığı yöntemler gerekse ulaştığı sonuçlar açısından çeşitlilik göstermektedir. Buna karşın EKC ilişkisini destekleyen çalışmalarda, diğer emisyonlar için yapılan çalışmalardan daha farklı olarak, daha yüksek ve 30–40.000 \$ seviyelerinde dönüm noktalarına sahip olan ilişkilerin saptandığı görülmektedir (bkz. Bölüm 3.1). Literatürde sıkça rastlandığı üzere, çevre baskısını ve ekonomik gelişmeyi temsil eden CO₂ emisyonu ve GSYH/GDP serileri ile kurulan EKC modelleri ekonometrik olarak sınanabilir. Bununla beraber, söz konusu seriler üzerine yapılacak yakın ölçekli konvansiyonel bir inceleme ile hipoteze ilişkin önemli sonuçlara ulaşılabildiği görülmektedir.

²⁶ James Andreoni and Arik Levinson, "The Simple Analytics of the Environmental Kuznets Curve", *Journal of Public Economics*, 80, 2001, pp. 269-286.

3.1. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi

Eşitlik (1)'de geniş hali (3) ve (4)'te ise kuadratik ve kübik hali verilen EKC modelinde sağ tarafta hata terimi olmadan yer alan matematiksel ilişki, (1a)'da verilen parametre koşulları ile beraber, çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin öne sürdüğü ilişki biçimini sağlayan matematiksel ilişkiyi verir. Bu ilişki genellikle rassal sapmalara imkan veren ekonometrik modellerle sınılanır. Buna karşın indirgenmiş form ile sınılanan biçimsel toptan ilişki biçimi, ekonometrik metotlar dışında, söz konusu ilişkinin (teorik kısımda yer verilen ilişki kopmaları gibi) saiklerine yönelik olacak şekilde konvansiyonel metotlarla araştırılabilir.

Ayrıca, bu tür uygulamalarda ekonometrik analizler kadar diğer analitik analizleri öne çıkartan bir unsurun burada altını çizmek gerekir. EKC hipotezinin öne sürdüğü matematiksel ilişki fiziksel bir eşitliğe dayanan ilişki olmayıp bir biçimsel ilişkiyi tanımlayan matematiksel formdur. Dolayısıyla bu sınıama bir biçimsel sınıama olarak nitelendirilebilir. Böylesi bir ilişki biçimi sınıaması genellikle tarihi gelişimsel süreçte (veya sürecin kesitindeki gelişimsel dağılımla, diğer deyişle kesitte) sınıanabilir. Bu durumda biçimsel sınıamanın tek tek ülkeler üzerinde mi yoksa ülkelerin sapmalarına imkân veren bir panel ortalamasıyla mı ya da doğrudan fiziksel toplama yönelik bölgesel ve dünya ölçeği üzerinden mi daha iyi tespit edilebileceği bir tartışma konusudur. Biçimsel ilişkiyi etkileyebilecek çok farklı faktörler dikkatle analitik incelemeden geçirilmelidir. Ekonometrik modeller ise bu ayırımları içerebildiği veya ayırıştırırmayı model içinde *a priori* olarak yapabildiği ölçüde başarılı olabilir.

Bu çalışmada amaçlanan, bir ekonometrik analiz değildir. Aksine, Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin indirgenmiş form ile toplam ilişkiye bakan biçimsel bir sınıama olduğunu; bu sebeple de dikkatle yapılacak konvansiyonel sınıamaların basit biçimsel ilişkiyi oluşturan ilişki kopmalarını (de-linking) ortaya çıkarabileceğini ve hatta ekonometrik sınıamanın eksikliklerini kapatabilecek güçte olduğu tezini savunarak uygulamada göstermeyi amaçlamaktadır. Örneğin bu sınıamalarda bireysel ülkelerin çok istisnai özellikleri daha iyi ve net şekilde ayırıştırılabilmektedir. Buna karşın karşılaştırmalara taban oluşturmak ve özellikle dönüm noktalarını ortaya koymak amacıyla 53 ülkenin panel serileri Eşitlik 3 ve Eşitlik 4'te verilen modeller ile ekonometrik olarak tahmin edilmiş ve dönüm nok-

taraları hesaplanmıştır. Bu ekonometrik tahmin Lise²⁷ çalışmasında olduğu gibi sadece analizin rasyonalitesini doğrulamak ve karşılaştırmalara temel olmak üzere kullanılacaktır:

$$\begin{aligned} \text{CO}_2 &= 0,946418 + 0,000745 \times Y - 1,17 \cdot 10^{-8} \times Y^2 \\ &(6,95814) \quad (33,55358) \quad (-17,44315) \quad R^2=0,5064 \\ \text{TP}_1 &= 31838 \$ \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{CO}_2 &= -0,025172 + 0,001212 \times Y - 4,43 \times 10^{-8} \times Y^2 + 5,47 \times 10^{-13} \times Y^3 \\ &(-0,164388) \quad (28,11326) \quad (-16,47870) \quad (12,50809) \quad R^2=0,5064 \\ \text{TP}_{1,2} &= \text{Karmaşık sayı } (26999 \pm 3131 \sqrt{i}) \end{aligned}$$

Ekonometrik tahminler, kuadratik modelin sınaması sonuçlarından 31838 \$ dönüm noktası olan bir ters U ilişkisi saptamaktadır. Kübik modelde ise, sabit terim dışında²⁸ diğer açıklayıcı terimler anlamlı olsa da dönüm noktaları reel sayılarla ifade edilememektedir. Kuadratik modelde elde edilen dönüm noktası değeri, benzer fakat biraz daha dar bir panelde çalışılan Tutulmaz²⁹ çalışmasındaki sonuçlar ile paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmada CO₂ emisyonu için sınanan farklı modeller 35–50000 \$ seviyelerinde dönüm noktaları vermektedir. Ayrıca bu değerler literatürdeki, karbondioksit emisyonu için, diğer emisyonlara göre daha yüksek dönüm noktaları bulan Holtz-Eakin ve Selden³⁰ ile Luzzatti ve Orseni³¹ çalışmalarının sırasıyla 28000/35000 \$ ve 26000 \$ seviyele-

²⁷ Wietze Lise, "Decomposition of CO2 emissions over 1980-2003 in Turkey", *Energy Policy*, 34, 2006, pp. 1841-1852.

²⁸ Sabit terim anlamsız olsa da, sabit terimsiz modelin sınaması gerçekleştirildiğinde gerek katsayılar da gerek se (karmaşık sayılar olan) dönüm noktalarında çok küçük değişiklikler dışında sonuçlarda herhangi bir farklılığa yol açmadığı için model orijinal haliyle bırakılmıştır.

²⁹ Onur Tutulmaz, *Ekonomi - Çevre İlişkisi ve Sürdürülebilir Kalkınma: Ampirik Bir Değerlendirme*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2011; Onur Tutulmaz, Ahmet Şahinöz, ve Selim Çağatay, "Karbondioksit emisyonu üzerinden çevre baskısı değerlendirilmesi: Çevresel Kuznets eğrisine panel veri uygulaması", *İktisat, İşletme ve Finans*, 27 (314), 2012, s. 35-72.

³⁰ Douglas Holtz-Eakin and Thomas M. Selden, "Stoking the Fires?: CO₂ Emissions and Economic Growth?", *NBER Working Papers 4248*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, 1992.

³¹ Tommaso Luzzatti and Marco Orsini (2010a, 10, pp. 19-21), "A robustness exercise on the EKC for CO₂ emissions," *Advances in Energy Studies 2010*. Erişim: 26.2.2011, <http://www.societalmetabolism.org/aes2010/Proceeds/DIGITALPROCIDINGSfiles/PRESENTATIONS/LuzzattiOrsiniAES2010.pdf>.

rindeki dönüm noktalarıyla paralellik göstermektedir. Bu çalışmada kübik modelin sonuçları reel sayılarla ifade edilemediği için değerlendirilmeye dahil edilemese de, Luzzatti ve Orsen'in söz konusu çalışmasında kübik modelin ilk dönüm noktası olarak 14000 \$ ile daha düşük bir değer vermesine karşın, ikinci dönüm noktası 614379 \$ gibi uygulamada anlamlı olmayan çok yüksek bir değer vermiştir. Böylesi bir yüksek dönüm noktasıyla, matematiksel olarak bir N ilişkisi veren söz konusu kübik model, pratikte yine bir ters U ilişkisine işaret etmiş olmaktadır. Benzer bir sonuç Tutulmaz (2011) ve Tutulmaz vd. (2012) çalışmasında da bulunmuştur. Sonuç olarak, ekonometrik tahminin EKC ilişkisini saptayan sonuç verdiğini ve elde edilen dönüm noktasının düzey olarak ifade ettiği biçimsel ilişkinin sonraki alt bölümdeki analitik çözümlerinde baz olarak kullanılacağını söyleyebiliriz.

Bu noktada belirtmek gerekir ki zaman boyutu olan serilerin ekonometrik analizleri yapılırken zaman serisi özellikleri dikkatle incelenmelidir. Aksi takdirde ulaşılan sonuçlar tamamen hayali (spurious) olabilir. Burada sadece ilgili incelemelerin Tutulmaz (2011; vd.2012) çalışmasında yapıldığı şekliyle ayrıntılı olarak yapıldığında sonuçların paralellik gösterdiği dile getirilebilir. Buna göre, ADF testi ve diğer sınamalarda durağan olmadığı belirlenen düzey serilerin³² arasında Pedroni, Kao ve Fisher testleriyle bir kointegrasyonun varlığı tespit edilmektedir.³³

3.2. Ülkelerin Emisyonlarının Konvansiyonel Analizi

Dünya ekonomisini temsilen analize dâhil edilen 53 ülkenin sabit fiyatlarla 2007 yılı kişi başı gelir seviyeleri Tablo 1'de ve Şekil 3'de verilmektedir.

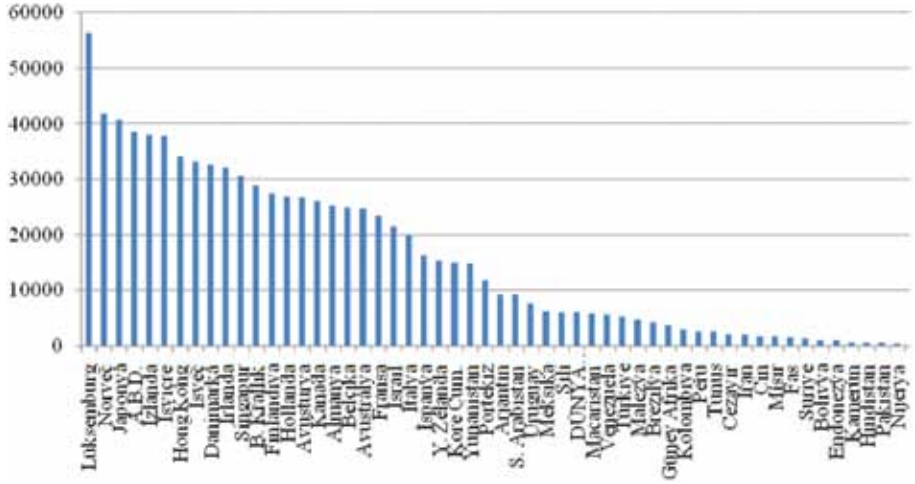
³² Ayrıntılı incelemeler serilerin birinci derece bütünlük I(1) yapısı gösterdiğini ortaya koymaktadır.

³³ Doğrusal olmayan matematiksel dönüştürmelerin kointegrasyon denkleminde etkileri konusu çok daha derin ve henüz sonuçlanmamış bir ekonometrik tartışmaya girmekte olup şuan için EKC modelleri için yapılan ekonometrik sınamaların yumuşak tarafını oluşturmaktadır. Buna karşın, bu çalışmada, doğrusal olmayan matematiksel dönüştürmeler kointegrasyon analizine eklendiğinde söz konusu test sonuçlarının etkilenmediği ve sonuçların referans çalışma ile paralellik gösterdiği belirtilebilir.

Tablo 1: Analize dâhil edilen ülkelerin 2007 yılı kişi başı milli gelirleri³⁴

1	Avustralya	24755,6	19	Hollanda	26968,6	37	Mısır	1765,7
2	Japonya	40707,0	20	Norveç	41900,8	38	Tunus	2652,1
3	Kore Cum.	15157,6	21	Portekiz	11926,1	39	Fas	1658,9
4	Y. Zelanda	15470,7	22	İspanya	16369,1	40	İran	2125,0
5	Çin	1864,1	23	İsveç	33259,3	41	S. Arabistan	9364,5
6	Malezya	4925,8	24	İsviçre	37934,8	42	Suriye	1396,7
7	Avusturya	26785,9	25	B. Krallık	28928,9	43	İsrail	21512,0
8	Belçika	24990,6	26	Türkiye	5323,7	44	Kanada	26192,9
9	Danimarka	32767,4	27	Bolivya	1132,2	45	A.B.D.	38699,0
10	Finlandiya	27468,5	28	Arjantin	9388,7	46	Hong Kong	34043,6
11	Fransa	23584,6	29	Brezilya	4297,7	47	Singapur	30702,2
12	Almanya	25248,9	30	Şili	6078,4	48	Endonezya	1003,4
13	Yunanistan	14995,4	31	Meksika	6333,1	49	Hindistan	687,6
14	Macaristan	5962,1	32	Peru	2725,8	50	Pakistan	643,9
15	İzlanda	38165,7	33	Uruguay	7759,3	51	Kamerun	703,7
16	İrlanda	32214,3	34	Venezuela	5745,7	52	Nijerya	476,2
17	İtalya	20000,5	35	Kolombiya	3083,1	53	Güney Afrika	3704,8
18	Lüksemburg	56389,2	36	Cezayir	2155,5	54	Dünya Ort.	6039,8

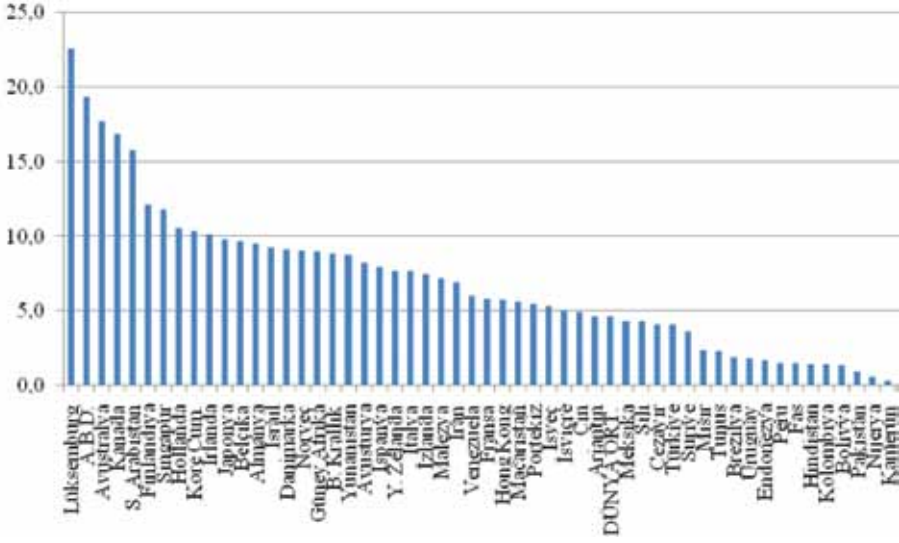
(Kaynak: Dünya Bankası WDI-Dünya Kalkınma İndikatörleri)

Şekil 3: Ülkelerin sabit fiyatlarla 2007 yılındaki kişi başı milli gelirleri (Kişi başı milli gelir değerleri 2000 yılı ABD doları para birimine göre [Tablo 1].
Kaynak: Dünya Bankası WDI verilerinden düzenlenmiştir.)

³⁴ Kişi başı milli gelir değerleri 2000 yılı ABD doları para birimine göre.

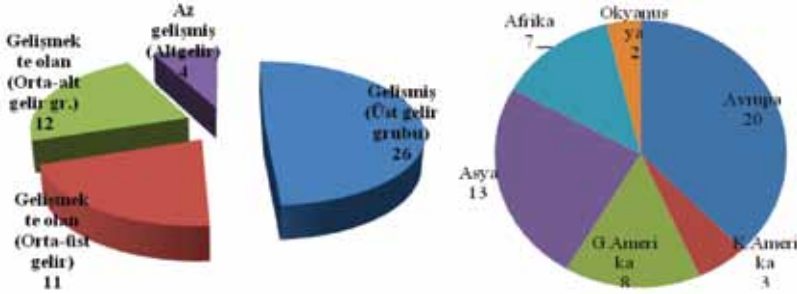
Şekil 4'te dünya ekonomisini temsilen analize dâhil edilen ülkeler karbon emisyonlarına göre sıralanmaktadır. Genellikle ekonomik büyüklük sıralaması emisyon sıralamasına da yansımış gözükmemektedir. Buna karşın Suudi Arabistan, Venezüella ve İran gibi fosil tabanlı yakıtlar açısından zengin ülkelerin nispi olarak daha yukarıda sıralandıkları da görülebilmektedir.

Şekil 4: Ülkelerin 2007 kişibaşı CO₂ salımları

(Dikey eksen kişibaşı karbondioksit salımını kg cinsinden vermektedir. Kaynak: Dünya Bankası WDI online veri tabanından alınan veriler kullanılmıştır)

Dünya ekonomisini temsilen analize dâhil edilen ülkeler kısaca değerlendirildiğinde 5 kıtadan da ülkeler yer almaktadır. Türkiye de dikkate alındığında 20 ülke Avrupa, 13 ülke Asya, 3 ülke Kuzey Amerika, 8 ülke Güney Amerika, 7 ülke Afrika ve 2 ülke Okyanusya kıtasından analize dahil edilmiştir (Şekil 5b). OECD'ye üye 30 ülkenin 27 tanesi analize dahil edilmiş olup; Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Slovakya, verileri oldukça eksik olduğu için analiz dışında bırakılmıştır.

Şekil 5: Dünya ekonomisini temsilen analize dâhil edilen ülkelerin a) gelir seviyelerine göre b) coğrafi konumlarına göre dağılımı

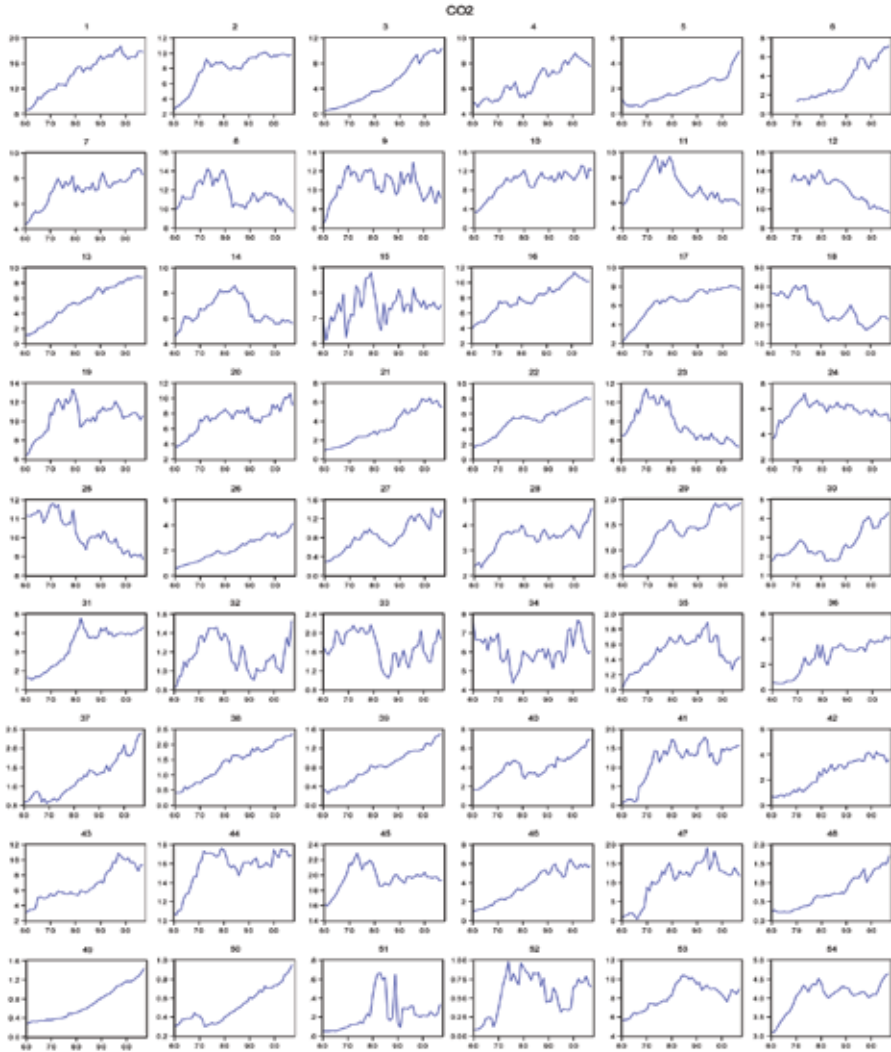
Dünya Bankası tarafından kullanılan tanımlamalara göre ve ülkelerin 2007 yılı değerleri dikkate alınarak bir ayırım yapıldığında bu ülkelerden 26'sı üst gelir grubuna, Türkiye'nin de dâhil olduğu 11 ülke orta-üst, 12 ülke orta-alt ve 4 ülke düşük gelir grubuna dâhildir (Şekil 5a). Burada kullanılan Dünya Bankasının eşik değerleri 975, 3855 ve 11950 \$ olarak sıralanmaktadır.³⁵ Tablo 1'in son sırasında yer verilen dünya ortalaması bu ayırımında 6039,8 \$ ile orta-üst gelir grubuna düşmektedir.

Şekil 6'da yer alan ülkelerin 1960–2007 yılları arasındaki CO₂ emisyonu serileri³⁶ üzerinde yapılan ilk değerlendirmede çok farklı eğilimlerin yer aldığı görülmektedir. Ülkelerin yaklaşık dörtte birinde ana eğilim olarak sürekli artan bir ilişkiyi belirgin olarak görmek mümkün iken diğerlerinde oldukça değişken bir yapı ortaya çıkmaktadır. Belirgin sürekli artış eğiliminin görüldüğü bu ülkelerin, ki bu ülkelere Türkiye de dâhildir, hemen hepsi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden oluşmaktadır. Gelişmiş ülkelerin karbon salımlarının ise kırılmalar ve farklı eğilimler gösterdiği görülmektedir. Bununla beraber, artış eğilimleri değerlendirilirken bu artışın ekonomik büyüme değerlerine göre değerlendirilmesi gerekmektedir.

Şekil 6'da 54 nolu son grafikte Dünya Bankası veri tabanında verilen, dünyanın toplam CO₂ emisyonu grafiği yer almaktadır. Bu grafikte dünyanın karbondioksit emisyonu 1970'li yıllara kadar artış gösterirken, bu tarihten sonra sürekli kırılmalar göstermektedir. Buradan görüldüğü üzere nüfus olarak azınlıkta kalmalarına rağmen, emisyon hacmi olarak dünya karbon emisyonunun büyük çoğunluğunu oluşturan gelişmiş ekonomilerin gösterdiği eğilim değişimleri ve çok kırılmalı yapı, dünya toplamına da yansımış gözükmektedir.

³⁵ Dünya Bankasının World Databank veri tabanında verilen, 2007 yılına göre GSMH (GNI) eşik değerleridir; <http://www.worldbank.org>. Erişim: 24.10.2010.

³⁶ Dünya Bankasının Dünya Kalkınma İndikatörleri (WDI) veri setindeki karbondioksit emisyonu serisi Eylül 2011 tarihi itibarıyla en son 2007 yılı emisyonunu içermektedir. Kaynak: <http://www.worldbank.org>. Erişim: 17.09.2011.

1-Avustralya 2-Japonya 3-Kore Cum. 4-Yeni Zeland 5-Çin 6-Malezya 7-Avusturya 8-Belçika 9-Danimarka 10-Finlandiya 11-Fransa 12-Almanya 13-Yunanistan 14-Macaristan 15-İzlanda 16-İrlanda 17-İtalya 18-Lüksemburg 19-Hollanda 20-Norveç 21-Portekiz 22-İspanya 23-İsveç 24-İsviçre 25-B. Krallık 26-Türkiye 27-Boliviya 28-Arjantin 29-Brezilya 30-Şili 31-Meksika 32-Peru 33-Uruguay 34-Venezuela 35-Kolombiya 36-Cezayir 37-Mısır 38-Tunus 39-Fas 40-İran 41-S.Arabistan 42-Suriye 43-İsrail 44-Kanada 45-ABD 46-Hongkong 47-Singapur 48-Endonezya 49-Hindistan 50-Pakistan 51-Kamerun 52-Nijerya 53-G.Afrika 54-Dünya Toplamı

Şekil 6: Ülkelerin CO₂ salımı serilerinin zamana göre grafiği

(Dikey eksen kişi başı karbondioksit salımını kg cinsinden vermektedir. Kaynak: Dünya Bankası online veri tabanından alınan 1960–2007 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır)

Türkiye'nin bulunduğu Avrasya coğrafyasında yer alan ve birçoğu Türkiye ile akrabalık ilişkisi içerisinde yer almasından dolayı ayrıca öneme sahip olan eski Sovyetler Birliği ülkelerinden oluşan 11 Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)³⁷ ülkesi,³⁸ verileri 1990'lardan itibaren başladığı ve benzer özellikler gösterdikleri için Şekil 8, 9 ve 10'da ayrıca incelenmiştir.

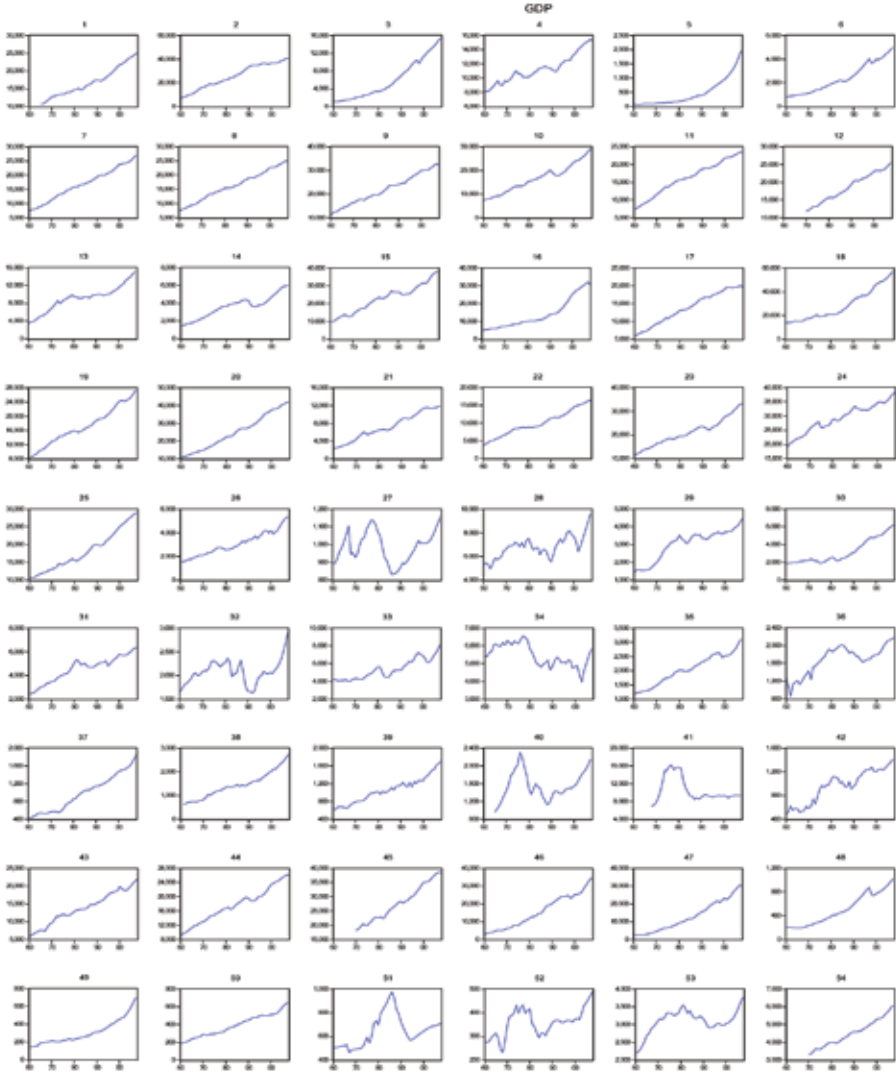
Emisyonlardaki bu farklı eğilimli yapıya karşın, Şekil 7'de yer alan ülkelerin kişi başı milli gelir grafiklerinde, dünya ülkelerinin büyük çoğunluğunun oldukça net bir sürekli artan ekonomik gelişme (kişi başı milli gelir) eğilimi gösterdiği görülmektedir. Türkiye de sık aralıklarla küçük geriye dönüşler gösterse de bu sürekli artış eğilimi gösteren ülkeler içinde yer almıştır (bkz. Şekil 7, 26 nolu grafik). Ekonomik gelişme seyri farklı olan ülkelere bakıldığında bu ülkelerin politik ve demokratik sıkıntılar dolayısıyla siyasi ve ekonomik çalkantılar gösteren Latin Amerika ülkeleri ile Cezayir, S. Arabistan, İran, Kamerun, Nijerya, Güney Afrika gibi ülkelere karşıdır.

Ekonomik göstergeleri temsil eden GSYİH grafikleri bu kadar net bir artış eğilimi gösterdiği için karbon salımı grafiklerinden yola çıkarak ülkelerin görece eğilimlerini karşılaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Özellikle ekonomik gelişme sürecinde dünyadaki ağırlıklı trendi yakalayamayarak bu süreçte sorunlar yaşayan ülkeleri ayırdığımızda daha net bir tablo ile karşılaşılmaktadır.

Buradan yola çıkarak yapılan makro ölçekli konvansiyonel incelemenin ilk sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Ekonomik gelişmeyi temsil eden kişi başı milli gelir değerleri genelde zamana göre düzenli artış eğilimi göstermekte iken, karbon salımı davranışında ise kabaca iki farklı gruptan söz edilebilir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere karşı bir grup ülke zamana göre sürekli artan bir karbon salımı eğilimi gösterirken, diğer yandan, gelişmiş ülkelerin karbon salım eğiliminde önemli kırılmaların ve değişimlerin kaydedildiği görülmektedir. Türkiye ana eğilime uyan ülkeler içinde yer almaktadır.

³⁷ BDT üye ülke sayısı 2011 itibarıyla (katılımcı üyelerle birlikte) 11'dir. Bu ülkeler Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya, Moldova, Ermenistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna'dır. Gürcistan 2008 yılında üyelikten çekilmiştir. Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/CIS>; <http://www.cis.minsk.by/>. Erişim: 17.09.2011.

³⁸ Araştırma grubuna BDT üyesi olan Moldova dahil edilmemiş olup eski üye Gürcistan bu gruba dahil edilmiştir.

1-Avustralya 2-Japonya 3-Kore Cum. 4-Yeni Zellanda 5-Çin 6-Malezya 7-Avusturya 8-Belçika 9-Danimarka 10-Finlandiya 11-Fransa 12-Almanya 13-Yunanistan 14-Macaristan 15-İzlanda 16-İrlanda 17-İtalya 18-Lüksemburg 19-Hollanda 20-Norveç 21-Portekiz 22-İspanya 23-İsveç 24-İsviçre 25-B. Krallık 26-Türkiye 27-Bolivya 28-Arjantin 29-Brezilya 30-Şili 31-Meksika 32-Peru 33-Uruguay 34-Venezuela 35-Kolombiya 36-Cezayir 37-Mısır 38-Tunus 39-Fas 40-İran 41-S.Arabistan 42-Suriye 43-İsrail 44-Kanada 45-ABD 46-Hongkong 47-Singapur 48-Endonezya 49-Hindistan 50-Pakistan 51-Kamerun 52-Nijerya 53-G.Afrika 54-Dünya Toplamı

Şekil 7: Ülkelerin 1960–2008 yılları arası kişi başı milli gelirleri

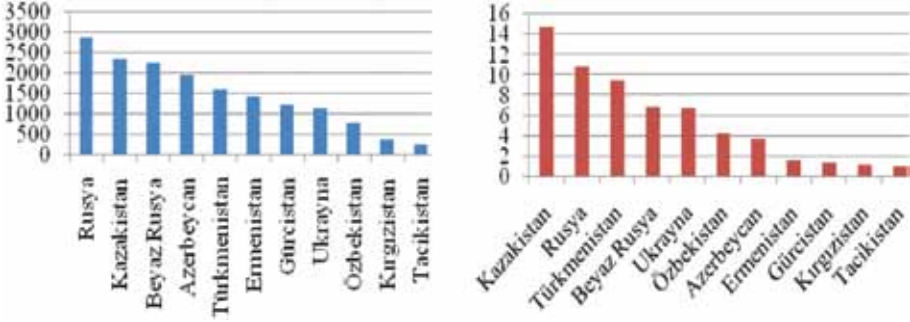
(Kişi başı milli gelir değerleri 2000 yılı ABD doları para birimine göre. Kaynak: Dünya Bankası verilerinden düzenlenmiştir.)

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak sürekli artan bir ekonomik gelişme ve karbon salımı grafiği çizmektedir. Gelişmiş ülkeler içinde ilk planda sayılacak olan ABD, Kanada, Japonya ve Avrupa ülkeleri içerisinde özellikle sanayileşmiş Kuzey Avrupa ülkeleri yine bu ana eğilime uyarak sürekli gelişen ekonomilerine karşın karbon salımında çok önemli kırılmalar ve eğilim değişimleri göstermişlerdir.

Biraz daha yakın ölçekli bir inceleme yapılacak olursa, kişi başı karbon salımı değerleri 20 kg üstüne çıkan iki ülkenin ABD ve Lüksemburg olduğu görülmektedir. Bunlardan ABD, 20 kg civarında salım göstermiş, Lüksemburg ise 1970'lerde 40 kg salımı bulmuşken sonrasında önemli bir düşüşle karbon salımını 20'li rakamlara geriletmiştir. Lüksemburg en yakın ülkenin bile 2 katı karbon salımına ulaşmış ve kişi başı gelirden de 50.000 doların üzerinde ortalama gelir seviyesi ile en yakın gelişmiş ülkelerin bile oldukça önünde bir değerle sıradışı küçük bir ülke olmasının önemli bir farklılığını gösterir gözükmektedir. Lüksemburg'un dışında kalan ABD dahil 15 ülke, genellikle, kg cinsinden 10'lu düzeylerde karbon salımı göstermişlerdir. Bu ülkeler Avusturalya, Japonya, ABD, Kanada, Singapur ve 8 AB ülkesinden³⁹ oluşan 13 gelişmiş ülke ve G. Afrika ile S. Arabistan'dan oluşmaktadır. Türkiye kişi başı 1 kg ile başladığı karbon salımını düzenli bir şekilde artırmış ve son on yıllık dönemde 3 kg'ın üzerinde karbon salımı değerleri göstermiştir.

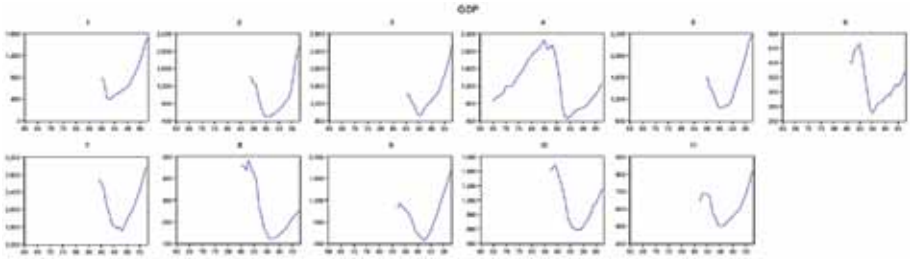
Türkiye'nin yer aldığı Avrasya coğrafyasında konumlanan ve 5 Türkiye Cumhuriyeti'nin de içinde olduğu 11 BDT ülkesinin (Gürcistan eski üye ülkedir, bkz. Dipnot 37 ve 38) ekonomik ve emisyon değerleri Şekil 8, 9 ve 10'da ayrıca incelenmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan bu devletlerin 1990'lar öncesi verilerinin bulunmayışı ve benzer bir geçiş döneminden geçmeleri ayrıca incelenmelerini gündeme getirmektedir. Ekonomik gelişme süreçlerine bakıldığında (Şekil 9) tüm bu ülkelerde ortak gözlenen gelişme, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında yaşanan önemli ve uzun bir gerileme döneminin ardından diğer dünya ülkelerinde gördüğümüz uzun dönemli büyüme sürecine geçilebilmiş olunmasıdır.

³⁹ 8 Avrupa ülkesi: Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Almanya, İsveç, İrlanda ve İngiltere şeklindedir. Birliğin en sanayileşmiş ülkesi olan Fransa'nın bu ülkeler arasında olmayışı dikkat çekicidir. Fransa enerji üretiminin büyük çoğunluğunu nükleer enerjiden sağladığı için istisnai durumdadır. Buna karşın kişi başı karbon salımı (9-7) kg arasında kalarak kendisine benzer bir İngiltere'nin salım değerlerinden 2-3 kg daha aşağıda ve 10 kg sınırının altında kalmıştır.

Şekil 8: 11 BDT Ülkesinin a) 2007 yılı kişi başı gelirleri b) 2007 yılı kişi başı emisyon değerlerine göre sıralanması (Kişi başı milli gelir değerleri 2000 yılı ABD doları para birimine göre, kişi başı emisyon değerleri kg cinsindedir. Kaynak: Dünya Bankası WDI-verilerinden düzenlenmiştir.)

Şekil 8’de, bölgesel analize dâhil edilen 11 ülkenin (sabit fiyatlarla) 2007 yılı kişi başı gelirleri ve karbondioksit emisyonları verilmektedir. Söz konusu ülkelerin gelir düzeyi açısından dünya ortalaması altında kalarak gelişmekte olan ülkeler sınıfına girdikleri görülmektedir. Ülkelerin karbondioksit emisyonları, EKC hipotezine göre gelişmekte olan ülkelere bekleneneği üzere ekonomik düzeyleriyle orantılı görünmektedir. Bunun yanında bazı fosil yakıt zengini ülkelerin görece daha yüksek emisyonunda bulunduğu dikkati çekmektedir.

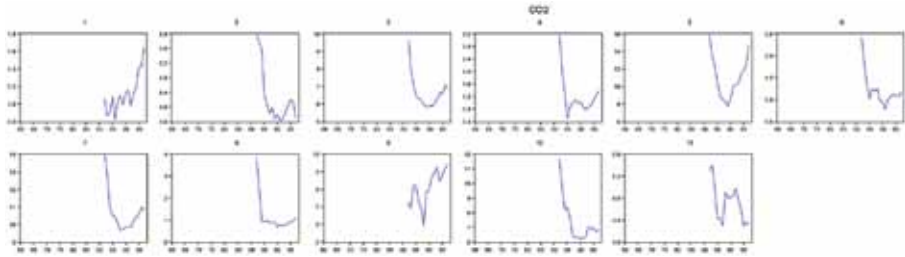

1-Ermenistan 2-Azerbaycan 3-Beyaz Rusya 4-Gürcistan 5-Kazakistan 6-Kırgızistan 7-Rusya 8-Tacikistan 9-Türkmenistan 10-Ukrayna 11-Özbekistan.

Şekil 9: 11 BDT Ülkesinin 1960-2008 yılları arası kişi başı milli gelirleri (Kişi başı milli gelir değerleri 2000 yılı ABD doları para birimine göre. Kaynak: Dünya Bankası WDI-verilerinden düzenlenmiştir.)

Şekil 10’da yer alan CO₂ emisyonlarında hemen hemen tüm ülkelerde ekonomik gerilemeye paralel olarak önemli emisyon azalışları görüldüğü, büyüme döneminde ise genellikle daha ılımlı olmak üzere tekrar bir artış

görüldüğü tespit edilmektedir. Petrol ve gaz zengini ülkelerden Türkmenistan ve Kazakistan'da bu tekrar artış eski seviyeleri de aşarken Rusya ve Azerbaycan'da çok daha ılımlı kalması dikkati çekmektedir. Seviye değerleri olarak değerlendirilecek olursa, ekonomik açıdan dünya ortalamasının altında kalarak gelişmekte olan ülkeler sınıfına giren bu ülkeler içinde petrol ve doğal gaz ülkelerinden Rusya ve Kazakistan'ın 10'lu değeri aşan, Türkmenistan'ın ise bu seviyelere yaklaşan kişi başı emisyon değerleri (Şekil 8) kayda değerdir.

1-Ermenistan 2-Azerbaycan 3-Beyaz Rusya 4-Gürcistan 5-Kazakistan 6-Kırgızistan 7-Rusya 8-Tacikistan 9-Türkmenistan 10-Ukrayna 11-Özbekistan

Şekil 10: 11 BDT Ülkesinin CO₂ salımı serilerinin zamana göre grafiği (Karbondioksit salımını kg cinsindedir. Kaynak: Dünya Bankası online veri tabanı 1960–2007 yılları arasındaki WDI-verileri kullanılmıştır)

Avrasya ülkeleri üzerine yapılan bu bölgesel inceleme EKC hipotezi açısından değerlendirildiğinde ise, rejim değişimi ile benzer geçiş süreci yaşayan ülkelerin kendi içindeki bu uyumluluğun yanı sıra ekonomik ve emisyon değişimleri arasındaki doğrudan ilişkili yapı, EKC hipotezinin önerdiği ilişkiye uygun düşmektedir. Ekonomik kurumlarının gösterdiği uyum süreçleri dolayısıyla diğer ülkelerle aynı şekilde değerlendirilemeyecek olsalar dahi ekonomik düzeyde gelişmişlik seviyelerinin çok altında yer alarak hipotezin öne sürdüğü ilişki kopmaları (de-linking) ve yeniden şekillenme mekanizmalarına ulaşacak değerlerden oldukça uzakta bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin emisyonlarının, ekonomik düzeydeki eğilimleri takip ettiği görülmektedir. Ülkelerin gelir seviyeleri değerlendirildiğinde bu eğilimin yakın gelecekte de devam edeceğini öne sürmek mümkündür.

4. Değerlendirme

Çevresel Kuznets Eğrisinin ekonomi yazını içerisinde, özellikle çevre ekonomisi, ekolojik ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma gibi alt disiplinlerin ortak alanında, bu derece önemli hale gelmesinin altında yatan bazı etkenlerden bahsetmek mümkündür. Birincisi EKC hipotezi, öncülü olan Kuznets

eğrisinde olduğu gibi, ekonomi içerisindeki önemli bir ilişkiyi sınamaktadır. EKC hipotezi, özellikle indirgenmiş form ile, en genel anlamda ekonomi ve çevre ilişkisini sınamaktadır. Bu kapsamda EKC hipotezinin yazında emisyon ve gelir ilişkisine indirgenerek tanımlandığı da görülmektedir. Yine bu çerçevede özel bir uygulama olarak karbon emisyonu ve gelir (ve dolayısıyla iktisadi büyüme) arasındaki sınamaların da kendi çapında bir yazına dönüştüğü görülmektedir. Bu son sınamaların çoğunlukla enerji ile bağlantılı olarak daha yapısal bir EKC sınaması içinde yer aldığını da belirtmek gerekir. EKC hipotezi ile ileri sürülen ilişki, yazında önemli bir ilgi merkezi haline gelerek çok sayıda araştırmanın yapılmasına tanıklık ederken ekonometrik yöntemlerin gelişmesine paralel olarak da çalışmalar çeşitlenerek devam etmektedir.

Çevresel Kuznets Eğrisinin ikinci özelliği, çevre ve ekonomi ilişkisine yönelik teorik modellerden bağımsız olarak tamamen uygulamaya dönük bir yapıda ortaya çıkmasıdır. Bu yapısıyla EKC uygulamaları, özellikle 1970'ler sonrası artan çok sayıda çevresel verileme sistemleri sayesinde çoğalan verilerin etkisiyle ampirik araştırmacıların ilgi odağı olmaya devam etmektedir.

EKC'nin uygulamaya elverişli yapısı yanında, ekonomi çevre ilişkisine yönelik teorik modellerin uygulamaya elverişli olmayan yapıları ve bu yüzden uygulamalarının olmayışı da, bu son etkeni pekiştiren bir unsur olarak kabul edilebilir.

Grossman ve Krueger çalışması ile Kuznets ilişkisine atfen ortaya konan ters U ilişkisinin kuadratik formdaki modelinin önemli sonuçlarından biri *dönüm noktası*dır. Bu nokta ekonomi çevre ilişkisinde bağıntı kopması veya tekrar şekillenmesi (de-linking) noktasıdır. Dönüm noktası ve ilişki şekli, modelin en önemli özelliklerinden olup dönüm noktası seviyesi, özellikle yol açacağı politika sonuçları itibarıyla önem arz eder. Buna karşın uygulamalarda, EKC modelleri farklı yöntemlere duyarlılık göstererek, örneğin, dönüm noktaları gibi sayısal sonuçlardaki varyansı arttırarak, kesin karşılaştırmaları imkân dışı bırakmaktadır.

Literatürdeki çalışmalar, ekonometrik EKC uygulamalarında kübik terimin de modelde anlamlı olabildiğini tespit etmektedir. N şeklinde bir ilişkinin, ters U ilişkisine bir alternatif değil onun bir uzantısı olabileceği ortaya konulmaktadır. Dolayısıyla EKC ilişkisi ters U ilişkisi yanında N eğrisini içerecek şekilde genişlemiştir.

Ekonometrik araçların gelişmesiyle artan araçlar, indirgenmiş modelin öne sürdüğü tez kadar kısa dönem ilişkilerinin, özellikle de enerji gibi yapısal etkenlerin içerilmesi ile daha yapısal ilişkilerin ve nedenselliklerin

test edilmesine imkân vermektedir. Yapısal EKC ilişkileri bu çalışmanın konusu dışında olmakla beraber, EKC modeli içerisindeki diğer bir uygulama alanıdır. Bu noktada Eşitlik (1) ile verilen geniş modelin bir özelliğinin tekrar altını çizmekte yarar vardır. Buradaki Z ile ifade edilen diğer değişkenler, indirgenmiş form modellerde yapısal ilişkiyi temsil etmez, fakat özellikle panel uygulamalarındaki karakteristik farklılıkları temsil ederler. Diğer değişkenler yapısal ilişkiyi temsil ettiği ölçüde genel ilişki sınamasından, dolayısıyla da indirgenmiş form sınamadan uzaklaşılacaktır.

Teorik yapısı etraflıca incelenen EKC hipotezinin uygulamadaki sonuçları çok net değildir. Buna karşın karbondioksit emisyonu üzerinden çevre baskısı ve ekonomik gelişme ilişkisi üzerine yapılan ve EKC ilişkisini saptayan başlıca uygulamaların kendi içinde tutarlı sayılabilecek şekilde oldukça yüksek dönüm noktalarına sahip EKC ilişkileri verdiği ifade edilebilir. Bu çalışmada ele alınan ülkelerin oluşturduğu panelin ekonometrik tahmin sonuçlarının da 31838 \$ dönüm noktasına sahip ters U ilişkisi göstererek aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Ayrıca, tahmin sonuçlarının yapılan ayrıntılı konvansiyonel çözümleme ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu çalışmada asıl amacın, ülkelerin panel verilerinin analitik bir çözümlemesinin indirgenmiş form EKC ilişkisindeki gibi biçimsel bir ilişki sınamasında ekonometrik çalışmalar kadar etkili olabileceğini göstermek olduğu dikkate alındığında bu uyumluluğun sonuca yönelik olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada yapılan konvansiyonel bir analizin EKC hipotezinin kritik noktalarını oluşturan bağlantı kopmaları (*de-linking* ve *re-linking*) için destekler nitelikte sonuçlar verdiği öne sürülebilir. Yapılan incelemede dünya ekonomisini temsilen analize dahil edilen, 53 ülkeyi kapsayan gelişmişlik seviyesi ve coğrafi konum olarak geniş temsilli ülkeler grubunun, dünya ekonomisinin gelişimine paralel olarak yukarı yönlü gelir seviyesi artışlarını göstererek uzun dönemde düzenli ekonomik gelişmeyi ortaya koyduğu saptanmaktadır. Düzenli artan ekonomik yapıya karşın karbondioksit aracılığıyla çevre baskısında farklılaşan bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çevre baskısında düzenli bir artış net olarak gözlenebilirken gelişmiş ülkelerin kırımlarla geriye dönüşler gösteren değişken bir yapı ortaya koymaları hipotezin temelini oluşturan bağlantı kopmaları ve yeniden şekillenmelerine bir kanıt veya bir işaret olarak kabul edilebilir.

Avrasya bölgesine yönelik bölgesel bir analiz amacıyla 5 Türkî devletin de dâhil olduğu eski Sovyetler Birliği ülkelerini içeren 11 ülke ayrıca incelendiğinde, bu ülkelerin yaşadıkları geçiş sürecini yansıtan farklılıkların kendi içlerinde bir benzerliğe dönüştüğü ortaya çıkmaktadır. Sovyetler

Birliğin dağılmasını takiben tüm ülkelerde görülen bir küçülme dönemi sonrası bir toparlanma ve nihayetinde dünya trendini yakalayarak artışa geçen bir ekonomi yapısı görünmektedir. Bu gelişim, CO₂ emisyonlarına da aynen yansımıştır. Bu ülkelerin özellikle son dönemde gösterdikleri yapı ve yukarı yönlü ekonomik gelişme ile emisyon serileri arasındaki doğrudan ilişki de, gelişmekte olan ülkeler için EKC hipotezinin öngördüğü ilişki ile uyumludur. Ülkelerin ekonomik seviyeleri dolayısıyla bu doğrudan ilişkinin yakın gelecekte devam etmesi ve bir *ilişki kopmasının* yakın gelecekte olası görülmediği söylenebilir.

Türkiye ele alındığında, ülkenin tam olarak dünyadaki gelişmekte olan ülkelerin trendiyle uyumlu bir ana akım ülkesi olarak yer aldığı görülmektedir. Buna karşın gelişmekte olan ülke olması itibarıyla sonuçları yönünden bölge analizi ile uyum içerisinde olduğu ve yakın gelecekte artan bir CO₂ emisyonu ve çevre baskısına tanıklık etmesi oldukça olası görülmektedir.

Literatürde 30–40000 \$ seviyelerinde dönüm noktaları veren EKC tahminlerinin N şeklinde bir ilişki ortaya koymaları durumunda ikinci dönüm noktalarının en az 50–60000 \$ ve daha ileri seviyelerde olması, mevcut ekonomik yapının ötesinde kalarak ancak öngörülen bir değerlendirme olabilir. Dolayısıyla burada yapıldığı gibi bir konvansiyonel incelemenin sonuçlarını, ileri seviyelerdeki olası ‘yeniden ilişki kurulmaları’na (*re-linking*) yönelik bir değerlendirmeye uzatmak mümkün görülmemektedir.

Bilgi düzeyinin artması, buna bağlı olarak gelen çevresel bilinçlenme, kurumsal değişim ve çevre düzenlemeler gibi faktörlerin, sonuçta ekonomik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan ‘bağlantı kopmaları’nın (*de-linking*) altyapısını oluşturan faktörler olduğu düşünülmektedir. Gelişmiş ülkelerin emisyon serilerinden tespit edilen bu eğilim değişimleri, emisyon hacimlerinin toplam dünya emisyonu içerisindeki ağırlığı nedeniyle dünya emisyonuna yansımış gözükse de, dünyanın ekonomik seviye olarak ortalamada oldukça gerilerde kalması ve gelişmekte olan dünyanın EKC eğrisinin yükselen tarafında olması nedeniyle çevre baskısının yakın ve orta ölçekte artmasını tahmin etmek zor olmayacaktır. Yapılan son tahlil, bu çalışmada Türkiye ve bölge ülkeleri için yapılan analizle de tam bir uyum içinde gözükerek, Türkiye ve Avrasya bölgesi içinde yakın ve orta ölçekte çevre baskısının artışına yönelik bir spekülasyonu mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agras, Jean and Duane Chapman. "A dynamic approach to the Environmental Kuznets Curve hypothesis", *Ecological Economics*, 28 (2), 1999, pp. 267–277.
- Andreoni, James and Arik Levinson. "The Simple Analytics of the Environmental Kuznets Curve", *Journal of Public Economics*, 80, 2001, pp. 269–86.
- Bruyn, Sander M. and Robjin Heintz. "The environmental Kuznets curve hypothesis", Jeroen Van den Bergh(ed.), *Handbook of Environmental and Resource Economics*. Cheltenham, UK: Edward Elgar, 1999, pp. 656–677.
- Canas, Angela, Paulo and Ferrao and Pedro Conceicao. "A new environmental Kuznets curve? Relationship between direct material input and income per capita: evidence from industrialized countries", *Ecological Economics*, 46, 2003, pp. 217–229.
- Copeland, Brian R. and M. Scott Taylor. "North-South Trade and the Environment", *Quarterly Journal of Economics*, 109, 1994, pp. 755–787.
- De Bruyn, Sander M. "Explaining the Environmental Kuznets Curve: structural change and international agreements in reducing sulphur emissions", *Environment and Development Economics*, 2, 1997, pp. 485–503.
- De Groot, Henri L.F. "Environmental Policy, Economic Reform and Endogenous Technology", OCFEB Research Memorandum 9911, Working Paper Series 1, 1999; Available from: <http://publishing.eur.nl/ir/repub/asset/837/rm9911.pdf>. Accessed: 31.7.2009
- Dietz, Simon and W. Neil Adger. "Economic growth, biodiversity loss and conservation effort", *Journal of Environmental Management*, 68, 2003, pp. 23–35.
- Grossman, Gene and Elhanan Helpman. *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge: MIT Press, 1991.
- Grossman, Gene M. and Alan Krueger. "Environmental impacts of the North American Free Trade Agreement", *NBER Working Papers*, 3914, 1991.
- Grossman, Gene and Alan Krueger. "Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement", Peter Garber (ed.), *The U. S.-Mexico Free Trade Agreement*, Cambridge, MA: MIT Press, 1993.
- Grossman, Gene and Alan Krueger. "Economic growth and the environment", *The Quarterly Journal of Economics*, 110 (2), 1995, pp. 353–377.

- Holtz-Eakin, Douglas and Thomas Selden. "Stoking the Fires?: CO2 Emissions and Economic Growth?", *NBER Working Papers*, 4248, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA, 1995.
- Kuznets, Simon. "Economic Growth and Income Inequality", *American Economic Review*, 45 (1), 1955, pp. 1-28.
- Lise, Wietze. "Decomposition of CO2 emissions over 1980-2003 in Turkey", *Energy Policy*, 34, pp. 1841-1852.
- Lucas, Robert E.B., David Wheeler and Hemamala Hettige. "Economic development, environmental regulation and the international migration of toxic industrial pollution: 1960 – 1988", Patrick Low (ed.), *International Trade and the Environment*, World Bank discussion paper, 159, World Bank, Washington, 1992, pp. 67-87.
- Luzzati, Tommaso and Marco Orsini. "A robustness exercise on the EKC for CO2 emissions", *Advances in Energy Studies 2010*, October 19-21 2010, 2010(a); http://www.societalmetabolism.org/aes2010/Proceeds/DIGITALPROCIDINGS_files/PRESENTATIONS/LuzzatiOrsini-AES2010.pdf. Accessed: 26.2.2011.
- Luzzati, Tommaso and Marco Orsini. "The Robustness of the Environmental Kuznets", *Advances in Energy Studies*, Barcelona, 2010.
- Managi, Shunsuke. *Technological Change and Environmental Policy*, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2007.
- McPherson, Michael A. and Michael Nieswiadomy. "Environmental Kuznets curve: threatened species and spatial effects", *Ecological Economics*, 55, 2005, pp. 395–407.
- Neumayer, Eric. *Weak versus Strong Sustainability* (3rd. ed.), Cheltenham, UK, Northampton, USA: Edward Elgar Publishing Inc, 2010.
- Selden, Thomas M. and Daoing Song. "Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions?", *Journal of Environmental Economics and Management*, 27 (2), 1994, pp. 147-162.
- Seppala, Tomi, Teemu and Haukioja and Jari Kaivo-oja. "The EKC hypothesis does not hold for Direct Material Flows: Environmental Kuznets Curve Hypothesis tests for direct material Flows in five industrial countries", *Population and Environment*, 23 (2), 2001, pp. 217-237.

- Shafik, Nematand and Sushenjit Bandyopadhyay. "Economic Growth and Environmental Quality: Time Series and Cross-Country Evidence", *Background Paper for the World Development Report*, World Bank, Washington, DC, 1992.
- Stokey, Nancy. "Are There Limits to Growth?", *International Economic Review*, 39, 1998, pp. 1-31.
- Suri, Vivekand and Duane Chapman. "Economic Growth, Trade and Energy: Implications for the Environmental Kuznets Curve", *Ecological Economics, Special Issue on the Environmental Kuznets Curve*, 1998, pp. 195-208.
- Torras, Mariano and James K. Boyce. "Income inequality and pollution: a reassessment of the Environmental Kuznets Curve", *Ecological Economics*, 25, 1998, pp. 147-60.
- Torvanger Asbjorn. "Manufacturing Sector Carbon Dioxide Emissions in Nine OECD Countries, 1973-1987". *Energy Economics*, 13 (3), 1991, pp. 168-186.
- Tutulmaz, Onur. *Ekonomi-Çevre İlişkisi ve Sürdürülebilir Kalkınma: Ampirik Bir Değerlendirme*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2011.
- Tutulmaz, Onur, Ahmet Şahinöz ve Selim Çağatay. "Karbon dioksit emisyonu üzerinden çevre baskısı değerlendirmesi: Çevresel Kuznets eğrisine panel veri uygulaması", *İktisat, İşletme ve Finans*, 27 (314), 2012, pp.35-72.
- WDI (2011). World Development Indicators, <http://www.worldbank.org>. Erişim: 24.1.2011.
- Yandle, Bruce, Mijayaraghavan Vijayaraghavan and Madhusudan Bhattarai. "Environmental Kuznets Curve: A Primer", *Research Study*, No. 1, Montana, USA: Political Economy Research Center (PERC), 2002; <http://www.maclester.edu/~wests/econ231/yandleetal.pdf>. Accessed: 22.09.2009.
- Zaim, Osman and Fatma Taşkın. "A Kuznets Curve in Environmental Efficiency: An Application on OECD Countries", *Environmental and Resource Economics*, 17, 2000, pp. 21– 36.

Çatışma ve İşbirliği Dikotomisi Bağlamında Balkanlar'ın Siyasal Görünümü

Göktürk TÜYSÜZOĞLU¹

Öz

Avrupa'nın güneydoğusunda, doğu ile batı arasındaki doğal ulaştırma koridorunun tam üzerinde yer alan Balkanlar Bölgesi, sahip olduğu stratejik konum ekseninde ortaya çıkan sistemsel paylaşım mücadelesinin yanı sıra, bünyesinde barındırdığı farklı etno-kültürel ve dinsel grupların birbirleriyle girdiği mücadele ekseninde de çatışma gerçekliğini özümsemiştir. Bu nedenle günümüzde Balkanlar Bölgesi'nde ortaya çıkan en ufak bir çıkar çatışması dahi derhal güvenlikleştirilmekte ve uluslararası sistemi etkileyen büyük bir sorun haline gelmektedir. Soğuk Savaş sonrası Avro-Atlantik İttifakı'nın sistemik kontrolü altına girmiş olan Balkanlar Bölgesi, AB ve NATO'nun doğuya doğru genişleme stratejisinde önemli bir terminal noktası haline geldiği için, her iki aktör de bölgedeki çatışma gerçekliğini geri plana iterek bölgesel işbirliğini Batılı siyasal ve ekonomik değerler üzerinden yapılandırmaya çalışmaktadır. Ancak tarihsel sorunlar ve geniş çaplı bir bölgesel çatışma ortamı yaratan rakip ulusal kimlikler, Rusya'nın Avro-Atlantik İttifakı'nın benimsediği sistemsel değerlere yönelttiği muhalefet ile birleşince Balkanlar Bölgesi'nde çatışma faktörü işbirliğine üstün gelmektedir. Bu çalışmada geleneksel kuramların günümüze uyarlanmış birer devamı olan neorealizm ve neoliberalizm ile sosyal inşacılık bağlamında Balkanlar'ın konjonktürel görünümü ve muhtemel geleceği irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Neorealizm, Neoliberalizm, Sosyal İnşacılık, İrredentizm, NATO, AB, Rusya.*

¹ Dr, Giresun Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, gktrkt@gmail.com

Political Scenery of the Balkans Within the Context of the Dichotomy of Conflict and Cooperation

Abstract

Balkan Region, which is positioned on the transportation corridor that goes from east to west, has internalized the reality of conflict by the effect of a system based power struggle that comes from its strategic location and the combatting nature of the varied ethno-cultural and religious groups. Therefore a slightest conflict which emerges in the region of Balkans immediately becomes a problem of security that articulated into the international system. Balkan Region which drifted within the international system based tide of the Euro-Atlantic Alliance becomes an important station at the strategy of eastern enlargement of EU and NATO. Because of this, both of these systemic actors are trying to push the reality of conflict into background and also striving to structure the regional collaboration by using their own (Western) values. Nevertheless, when historical problems and the rivalry based national identities which create conflicts unite with the Russian opposition that gravitate towards the systemic values of the Euro-Atlantic Alliance, conflict prevails at the Balkans. This study will examine the cyclical scene and the probable future of the Balkans within the context of neorealism, neoliberalism and social constructivism.

Keywords: *Neorealism, Neoliberalism, Social Constructivism, Irredentism, NATO, EU, Russia.*

1. Giriş

Sahip olduğu etno-kültürel ve dinsel çeşitliliğin yanı sıra Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan uluslararası sistem merkezli mücadeleden de olumsuz yönde etkilenen Balkanlar, çatışma faktörünün işbirliğine üstün tutulduğu bir bölge olarak yapılandırılmıştır. Balkanlar'ın bir diğer önemli özelliği, günümüzde uluslararası dengelerin şekillenmesinde mutlak bir değeri olan enerji aktarımı anlamında çok önemli bir role sahip olması ve Asya'dan Avrupa'ya giden ticaret yollarının kavşağında bulunuyor oluşudur.

Kendi içerisinde çok ciddi bir etnik ve dinsel çeşitlilik gösteren Balkan halkları arasındaki etkileşim, genel itibarıyla çatışma faktörünü kuvvetlendiren ve irredentist özellikler taşıyan bir mahiyet arz etmektedir. Balkanlar'daki çatışma unsuru, Soğuk Savaş döneminde kısa bir süreliğine de olsa dondurulmuş olsa da, çift kutuplu sistemin kendisine özgü sistem kalıpları ve ideolojilere dayalı kutuplaşma faktörü ortadan kalktıktan sonra yeniden ortaya çıkmıştır. Özellikle Yugoslavya coğrafyasında, etnik kimliklere dayalı olarak yaşanan ve dinsel ayırım çizgilerinin de milliyetçi istemlerin oluşum noktasında bir referans olarak alındığı kanlı savaşlar, bölgedeki ikili ilişkilerin kimlik ekseninde irdelenmesini kolaylaştıran bir sistemsel yapı yaratmıştır. Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarının çözümünde karşılaşılan problemler ile bölge ülkelerinin birbirlerinin toprak bütünlüğüne yönelttiği tehdit, bu durumun açık bir göstergesidir. Uluslararası sistemin işleyişi noktasında ABD'nin önderliğini yaptığı Avro-Atlantik Dünyası ile Rusya ve Çin arasındaki hegemonya-çok kutupluluk kapışmasının Geniş Karadeniz Havzası özeline olan yansımaları da, Balkan halkları arasındaki sorunların tırmandırılmasında önemli bir payı bulunmaktadır. Zira Rusya, NATO ile AB'nin doğuya doğru genişleme hamlelerine cevap verebilmek için Balkanlar genelindeki sorunlara müdahil olmakta ve Soğuk Savaş sonrası bölge genelinde yitirdiği nüfuzunu ve etkinliğini yeniden ortaya koymak istemektedir. Bosna-Hersek ve Kosova krizlerinde, Rusya'nın Sırbistan'a verdiği siyasal destek bunun bir göstergesi olarak algılanabilir.

Bu çalışma, günümüz konjonktüründe Balkanlar'daki çatışma faktörünün işbirliğine üstün geldiğini bölge ile ilişkili sorunlar ve projeler eliyle ortaya koymaya çalışacaktır. Çalışmanın üzerinde duracağı bir diğer gerçeklik ise, AB'nin doğuya doğru genişleme hamlesi ile Balkanlar özelinde gerçekleştirmek istediği siyasal ve ekonomik dönüşümün, işbirliğini çatışmaya üstün kılma noktasında bölgesel anlamda yeterli etkinliğe erişeme-

miş oluşudur. Bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin oldukça zayıf olması, bölge ülkeleri arasındaki siyasal ve ekonomik gelişmişlik farkları, AB'nin bölgede işbirliğini teşkilatlandırarak yumuşak güç rolünü oynama konusunda çekinceler taşıması ve Rusya'nın tepkisi gibi nedenler, Balkanlar'da bölgesel entegrasyonun yapılandırılabilmesi hususunda henüz önemli bir başarı elde edilememesinin en önemli nedenleridir. Balkanlar'da işbirliğinin çatışmaya üstün gelmesi arzulanıyorsa, Balkan halklarının birbirlerine ve küresel ya da bölgesel aktörlere olan bakış açılarını yeniden değerlendirmelerini sağlamak gerekmektedir. Zira ulusal kimliklerin güvenikleştirilmesi, Balkan halkları arasındaki problemlerin süreklilik kazanmasına yol açtığı gibi bölgesel işbirliği ve bütünleşme sürecini de olumsuz yönde etkilemektedir. Bölgede çatışmanın işbirliğine üstün geldiği, çalışmanın üzerinde duracağı bir diğer sonuç olacaktır. Bu minvalde, Balkanlar'daki bölgesel işbirliği girişimlerinin kısa vadede hükümetlerarası, orta vadede belli sektörler üzerinden (özellikle enerji ve ticaret) fonksiyonalist ve uzun vadede de neofonksiyonalist bir kurumsallaşmaya sahip olacağı söylenebilir.

2. Neorealist Kuram ve Balkanlar'da Çatışma Gerçekliği

Balkanlar Bölgesi, bünyesinde barındırdığı etno-kültürel, dinsel ve siyasal farklılıklar nedeniyle tarih boyunca çatışma eşiğinin oldukça düşük olduğu bir bölge niteliğini haiz olmuştur. Çatışma eşiğinin düşük olması demek, bölge ülkelerinin ulusal güç unsurlarına büyük bir önem atfetmeleri ve çoklu rekabetin bölgenin altyapısını kurgulaması olarak da görülebilir. Etno-kültürel ve dinsel farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan toplumsal ayırım çizgileri, bu sorunları kendilerine eklemleyen gruplar tarafından kolaylıkla güvenikleştirilmekte ve siyasal alanın merkezine çekilmektedir. Siyasal çatışmalar ise askeri ve ekonomik tabanlı çatışmaları da beraberinde getirebilmektedir. Nitekim tırmandırma faktörü bu noktada önemli bir rol oynamaktadır.

Klasik realizmin en önemli teorisyeni olarak görülen Hans Morgenthau, ulusal güç kavramına büyük bir önem atfetmekte ve politikayı güç mücadelesi olarak anlamlandırmaktadır. Morgenthau'ya göre ulusal güç, bir ulusu diğerine üstün kılan nitel ve nicel unsurlardır. Bu unsurlar, askeri ve ekonomik gelişim düzeyi, kültürel yakınlık, liderlik, ilişkilerin tarihsel seyri, dostluk ilişkileri ve kültürel özellikler olarak sıralanabilir.² Morgenthau'ya göre güç, politika üretiminin temel ereğini oluşturmakta, yani

² Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace*, Alfred A. Knopf Publishing, New York, 1978, pp. 4–20.

güç elde etmek bir amaç olarak yüceltilmektedir. Neorealizmin en önemli kuramcısı olarak görülen Kenneth Waltz ise, gücü bir amaç değil araç olarak görmekte ve devletin temel hedefinin güç elde etmek değil, güvenlik içerisinde bulunabilmek olduğunu kaydetmektedir. Neorealizm, ekonomik ve askeri gücün birbirinden ayrılamayacağını ifade etmekte ve güç unsurunun sürekli olarak farklılaşan bir içeriğe sahip olması nedeniyle devletlerin ulusal gücünün karşılaştırılmasının ve bu alanda bir statükonun oluşmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Zira neorealizme göre ulusal güç, devletlerin hayatta kalma ve varlığını koruma hedefinin bir uzantısıdır. Kenneth Waltz, ulusal sistem ile uluslararası sistemi iki ayrı alan olarak değerlendirmekte ve uluslararası sistem bağlamında ulusal sisteme benzer bir kurumsal hiyerarşinin bulunmadığını kaydetmektedir.³ Waltz'un ortaya koyduğu neorealizm, uluslararası ilişkilerdeki güç dengesi kavramının altını çizmekte ve devletlerin varlıklarını koruyabilmek için rasyonel hareket etmeye çalışan birer sistemik aktör olduğunu vurgulamaktadır. Neorealizme göre, uluslararası sisteme yapısal bir anarşi hâkim olduğu için devletler güvenlik unsuruna önem atfetmekte ve sistem içi dengenin korunabilmesi hususunda güç dengesinin bozulmamasına dikkat etmektedirler. Waltz'a göre güç dengesi, sistemi oluşturan parçalardan herhangi birinin konumunda ya da statüsünde yaşanacak büyük çaplı bir değişimin ardından dahi sistemin farklı aktörler üzerinden ya da farklı bir biçimde denge-lenmesidir.⁴

Neorealizmin üzerinde durduğu en önemli kavramlardan biri de güvenlik ikilemi hususudur. Güvenlik ikilemi, devletlerin kendi güvenliklerini sağlayabilmek için edindikleri araçların uluslararası sistem içerisindeki diğer aktörler tarafından tehdit olarak algılanacağını belirtmektedir. Buna göre, tehdit algılayan ülkeler kendi güvenliklerini sağlayabilmek için o devlete karşı silahlanacak ve bu tırmanma etkisi sonucunda bölgesel ya da küresel anlamda büyük bir güvenlik açığı ortaya çıkacaktır. Neorealist kurama göre, devletler güvenlik açığı ile karşılaşmamak için ulusal güçlerini diğerlerine tehdit yaratmayacak ideal bir düzeyde sabitlemek zorundadırlar. Ancak bunun çok zor olduğu da aşikârdır. Zira bir devletin, diğer devletin/devletlerin ulusal gücü hakkında kesin değerlendirmelerde bulunması ve dış politika hedeflerini tam manasıyla kestirebilmesi mümkün değildir.

Neorealizm, uluslararası sistemi, devletlerin dış politika oluşum süreçlerinden bağımsız olarak görmekte ve devletlerin izledikleri dış politi-

³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010, s. 165–169.

⁴ Kenneth N. Waltz, "The Stability of a Bipolar World", *Daedalus*, Vol. 93, No. 3, 1964, pp. 881–901.

kaların uluslararası sistemi değil, uluslararası sistemin devletlerin dış politikalarını şekillendirdiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Ancak uluslararası sisteme hâkim olan anarşi faktörü de devletlerin dış politika yönelimlerini etkilemekte ve onları yerine göre savunmacı ya da saldırgan politikalar izlemeye itmektedir. Neorealizmin üzerinde durduğu anarşik yapı sonucunda ortaya çıkan güvenlik ikilemi uluslararası sistem bağlamında çatışma faktörünü kuvvetlendirmekte ve işbirliği olanaklarının ikinci plana atılmasına neden olmaktadır. Zira güvenlik ikilemi, aynı zamanda bölgesel ya da küresel rekabeti de meşrulaştırmaktadır. Waltz'a göre, uluslararası sistemdeki güç dengesi süreklilik arz etmekle birlikte, devletlerin askeri ve ekonomik güçlerinde yaşanacak değişimler sonucu güç dengesini kurgulayan aktörler (devletler) değişebilir.⁵ Kısa vadede devletler bazında yaşanacak değişimlere karşın, orta vadede sistem yine dengelenecektir.

Neorealizmin en önemli özelliklerinden biri, mutlak kazançlardan çok rekabeti yansıtan göreceli çıkarların üzerinde durması, yani fayda maksimizasyonunu yadsıyor oluşudur. Bu kurama göre, devletler her iki tarafa da yararlı olacağı gerekçesiyle işbirliğine yönelmektense, işbirliği yaptıkları devlet/devletlere oranla ne kadar fazla kazanç sağladıklarını göz önünde bulundururlar. Anarşik bir uluslararası sistem ekseninde göreceli kazanç unsuru ön plana konduğunda rekabet ve çatışma faktörlerinin altının kalın çizgilerle çizileceği ve işbirliğinin yadsınacağı kolaylıkla anlaşılabilir.⁶

Neorealist kuramın önemli bileşenlerinden biri olan güvenlik ikilemi kavramının oluşumunda önemli bir rol oynayan savunma ve saldırı refleksleri, bu kuramın sistemik yaklaşımına da yön vermektedir. Devletlerin savunma reflekslerinden esinlenilerek ortaya konan savunmacı realizm, uluslararası ilişkilerin sıfır toplamlı bir oyun olduğunu kaydederek sistemi oluşturan devletler arasında birbirlerinin askeri, ekonomik ve teknolojik gelişim seviyelerinin gözetilmesine dayalı içsel bir denge olduğunu ifade etmekte ve güç dengesinin yaşatılabilmesine ve sistemik statükonun yaratılabilmesine odaklanmaktadır. Neorealizmin öngördüğü güç dengesinin dışına çıkarak siyasal-yönetimsel hâkimiyet alanını genişletmek ve böylece kendisi için tehdit oluşturduğunu düşündüğü ya da gelecekte öyle olacağını öngördüğü coğrafi alanları ve siyasal aktörleri, sahip olduğu güç un-

⁵ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, New York, 1979.

⁶ John Baylis, "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, (Çev: Burcu Yavuz), C. 5, S. 18, 2008, s. 74-75.

surları aracılığıyla ortadan kaldırmayı ya da kendisine bağlamayı öngören devletler, savunmacı realist anlayışın dışına çıkmaktadırlar. Bu tarz devletlerin ortaya çıkması durumunda ise, sistemi oluşturan diğer devletlerin dengeyi bozmaya yeltenen devlete karşı çıkar ortaklığı ekseninde harekete geçeceklerini ve bu zorunlu müttefikliğin uluslararası sistemin dengesini yeniden kurgulayana kadar sürdürülebileceğini söyleyebiliriz.

Kenneth Waltz ve Robert Jervis tarafından öngörölmüş olan ve sistemselsel denge unsurunun kavramsallaştırılması noktasında önemli bir meşruiyet sağlayan savunmacı realizme göre, uluslararası sistemin temel oyuncularını olan devletlerdir. Devletler, kendi ulusal savunmalarını ve güvenliklerini riske atmayacak boyutta bir askeri/ekonomik/teknolojik güce sahip olurlar ve aynı zamanda sistemde yer alan diğer oyuncularını da yakından takip ederler.⁷ Dengeyi oluşturan devletler, kendi güvenliklerini riske atacak adımlar atılması durumunda, o adımı atan devlet/devletlere karşı göreceli bir güçsüzlük içerisinde sürüklenecikleri için, gücü bir amaç olarak görmeye başlayan devlet/devletlerin dengelenebilmesi noktasında birlikte hareket etmeye başlarlar ve sonuç olarak güç dengesini yeniden inşa ederler.

Saldırgan realizm ise, uluslararası sisteme hâkim olan anarşinin devletlerin saldırgan bir politika izleyerek coğrafi ve siyasal genişleme yönünde harekete geçmelerine neden olacağını belirtmektedir.⁸ Saldırgan realizm, tüm devletlerin kendi ulusal güçlerini diğerlerine oranla maksimize etmenin peşinde olduklarını kaydetmektedir. Nitekim en güçlü devletler kendi çıkarlarını gereğince koruyabilir ve siyasal emellerini gerçekleştirip güvenlik açığından kurtulabilirler. Yani saldırı faktörü, güvenlik açığını engelleyen kurucu bir unsur olarak görölmektedir. Saldırgan realizm, uluslararası sisteme hâkim olan anarşi nedeniyle, yani uluslararası sistemik yapılanmayı dengeleyecek bir devletler üstü teşkilatlanmanın bulunmaması sebebiyle, sistem içerisinde bağımsız birer aktör olarak yer alan devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Devletler silah edinimi, ulusal güce dayalı diplomatik baskı ve korumacı ekonomik yöntemler aracılığıyla savunmacı realizmi yadsıyan ve saldırgan unsurları ön plana çıkaran bir tutuma yakınlaşmaktadırlar.⁹

⁷ Robert Jervis, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2, January 1978, pp. 167–214.

⁸ Jack Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991, pp. 11–12.

⁹ Fareed Zakaria, *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1998.

Bir ülkenin saldırgan realist politikalar izlemesinde etkili olan birkaç önemli faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden birincisi, o devletin sahip olduğu siyasal ideolojidir. Kendi halkının isteklerine kulaklarını tıkayan ve bu istemlere karşı hiçbir tolerans göstermeyerek gerektiğinde şiddete de yönelen ideolojilere sahip olan ülkelerin genellikle saldırgan ve güç odaklı bir yaklaşım izlediği söylenebilir. İkinci önemli faktör ise, o ülkenin kendi topraklarında yaşayan ve bölgesel ya da etno-kültürel anlamda toplumun çoğunluğundan farklılaşan vatandaşlarına karşı takındığı tutumdur. Bu nokta önemlidir, zira toprakları içerisindeki bu tarz farklılıkları bir tehdit olarak algılayan ve halkının bir bölümünü kendi güvenliği açısından bir risk unsuru olarak görerek devlete karşı yabancılaştıran ülkelerin, saldırgan ve ayrıştırıcı yaklaşımı benimseyecekleri söylenebilir. Üçüncü önemli faktör ise, o devletin ya da devletlerin ulusal güç açısından kendisinden ya da kendilerinden zayıf olan komşu ülkelere karşı takındığı tutumdur. Bu noktada kendisinden güçsüz olan komşusunu siyasal anlamda dikkate almayarak ve toplumsal manada da aşağılayarak hareket eden devletlerin saldırgan realizme yatkın oldukları belirtilmelidir. Bir diğer önemli faktör ise o devletin ya da devletlerin izlediği savunma politikaları ve ordunun niteliği ile bu devlet ya da devletlerin siyasal yapılanması bağlamındaki rolü olarak görülebilir.¹⁰

Balkanlar Bölgesi'ni neorealist kuramın yukarıda ifade etmeye çalıştığımız öncüllerine göre değerlendirirsek, bölge devletlerinin kendi güvenliklerini sağlayabilme noktasında birbirlerine güvenmediğini söyleyebiliriz. Bu durum, Balkan devletlerinin ulusal güç unsurlarını birbirleriyle rekabet edecek şekilde arttırmaya ve kullanmaya çalışmalarına neden olmaktadır. Özellikle siyasal, askeri ve ekonomik güç unsurlarının ilişkileri etkileyen birer faktör olarak kullanılmaya çalışılması bölge ülkelerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin neorealist kuramın öngördüğü güvenlik ikilemi ekseninde biçimlenmesini de beraberinde getirmektedir. Bosna-Hersek ve Kosova krizleri ekseninde AB ve ABD'nin Boşnaklar ile Arnavutlara verdikleri destek sonucunda diplomatik anlamda yalnızlaştığını gören ve bu anlamda bir güvenlik açığı ile karşı karşıya kalan Sırbistan'ın Rusya'ya yakınlaşması¹¹ ve NABUCCO-Batı ile Güney Akım gibi, Balkanlar'ı çok önemli bir enerji terminali haline getirecek projeler özelinde ortaya çıkan

¹⁰ Andrew Kydd, "Sheep in Sheep's Clothing: Why Security Seekers do not Fight Each Other?", *Security Studies*, Vol. 7, No.1, pp. 114-155.

¹¹ Zarko N. Petrovic, *Russia-Serbia Relations at the Beginning of XXI Century*, ISAC Fund Publishing, Beograd, 2010.

rekabet, bölge devletlerinin aralarındaki problemlerini çözebilme noktasında birbirlerine güvenmediklerini ortaya koyan çok önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Yugoslavya'nın dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi sonrası ideoloji tabanlı toplumsal yapılanmanın ortadan kalkması, tarihsel bir mahiyet taşıyan etno-kültürel, dinsel ve toprak tabanlı problemlerin yeniden açığa çıkmasını beraberinde getirmiş ve katıksız birer çatışma unsuru olarak güvenikleştirilen bu unsurlar işbirliği gerçekliğini baskılayan önemli birer yapısal problem olarak yüceltilmiştir. Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarında görüldüğü üzere, etnik kimliği temel alan ve dinsel ayrımlara dayalı olarak altı çizilen toplumsal çatışma faktörü çatışmanın en katıksız halini ortaya koymaktadır. Etnik ve dinsel farklılıklardan kaynaklanan toplumsal güvenikleştirmeler siyasal işleyiş bağlamında önemsiz duruma indirgenemediği müddetçe, Balkanlar'da çatışmanın işbirliğine üstün gelmesi beklenmelidir. Zaten bu nedenle, bölge ülkeleri arasındaki işbirliği girişimleri hükümetler arasında yapılandırılan kısa vadeli, kar odaklı ve geçici antlaşmalara bağlı kalmaktadır. Tabi bu noktada AB üyesi olan Balkan ülkelerini ayrı tutmak gerekmektedir. Zira onlar, Balkanlar'dan kaynaklanmayan ancak 2004 ve 2007 genişlemeleri sonrası Balkanlar'ın bir bölümünü de içerisine alan bir karşılıklı bağımlılık ilişkisini özümsemeye başlamışlardır.

Neorealist kuram, uluslararası sistemin ulusal sistem yapılanmasından farklı olarak anarşi ekseninde yapılandırıldığını kaydetmekte ve uluslararası sistemin işleyişini belli kurallara uygun olarak düzenleyecek devletler üstü bir kurumsal yapının bulunmadığını belirtmektedir. Bu önermeye uygun olarak Balkanlar Bölgesi'ni değerlendirdiğimizde, tıpkı uluslararası sistem çerçevesinde olduğu gibi bölgesel bir yapı öngören Balkanlar'daki ilişkiler ağını denetleyecek ve düzenleyecek hegemonik bir aktörün ya da kurumsal bir yapının da bulunmadığını söyleyebiliriz. Öyle ki, Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin dağılması sonrası yine Yugoslavya adı altında Sırlar tarafından oluşturulmaya çalışılan hegemonik bir bölgesel güç yaratma girişimi,¹² gerek Sırların izlediği çatışma odaklı politikalar gerekse de bölgeyle yakından ilgili olan ABD ve AB'nin çabalarıyla başarısızlığa uğramıştır.

¹² Jasna Dragovic Soso, "Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the National Question in Historical Perspective", *Contemporary European History*, Vol. 13, No. 2, May 2004, pp. 170–184.

Neorealizmin uluslararası sistemin devletlerin dış politika yaklaşımlarını etkilediğine ilişkin yaklaşımı Balkanlar Bölgesi söz konusu edildiğinde anlamlıdır. Nitekim bugün itibarıyla uluslararası sistem ekseninde süregelen hegemonya-çok kutupluluk mücadelesinin yansıdığı en önemli coğrafi alanlardan biri de Balkanlar'dır. NATO'nun doğuya doğru genişlemesini, çok kutupluluk bağlamında şekillendirmek istediği sistemsel çıkarlarına aykırı olarak gören Rusya'nın, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliğine karşı çıkması, bu ülkelerin NATO'ya katılmalarını önleyemeyince de özellikle Bosna-Hersek ve Kosova gibi sorunlu bölgelerin geleceğinin belirlenmesi noktasında Sırbistan'ın çatışmacı dış politika yaklaşımına destek vermesi oldukça önemlidir. Zira bu durum, bölge ülkelerinin dış politikalarının ve bölgenin sistemsel altyapısının genel manada uluslararası sistem eksenindeki rekabete ve çatışmaya uygun olarak şekillendiğini kanıtlamaktadır.

Balkan ülkelerinin demokratik gelişmişlik ve siyasal çoğulculuk anlamında henüz istenen gelişmişlik düzeyine erişememiş olmaları (Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya gibi ülkelerde etnik/alt kimliklerin üst/anayasal kimliklerin önüne geçmesi) ve ulusal azınlıklara karşı gösterilen yaklaşımın bölge genelinde yaşanan etno-kültürel problemlerin de etkisiyle olumsuz bir çizgide seyretmesi (Sırların Kosova'da, Presovo'lu Arnavutların ve Sancaklı Boşnakların Sırbistan'da ve yine Arnavutların Makedonya'da yaşadıkları büyük çaplı siyasal problemler örnek olarak gösterilebilir) Balkanlar Bölgesi'nin genel manada saldırgan realizmin etkisinde kaldığını ortaya koymaktadır.

3. Neoliberal Kuram ve Balkanlar'da İşbirliği Olanakları

Çatışma gerçekliğinin ağır bastığı bir bölge olan Balkanlar'da işbirliği imkânlarının değerlendirilebilmesi hususunda neler yapılabileceği ve bölgesel altyapının nasıl dönüştürülebileceği noktasına geldiğimizde ele almamız gereken en önemli kuram neoliberalizm olmaktadır. Neoliberalizmin mutlak kazançlar üzerinde duruyor olması, uluslararası işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi bağlamında anarşi içerisinde dahi işbirliğinin mümkün olabileceğine dair yaklaşımı ve ekonomik ve teknolojik gelişim faktörünü kuramın merkezine yerleştiriyor olması, bölgesel işbirliği imkanlarının değerlendirilebilmesi noktasında bu kuramı ön plana çıkarmaktadır.¹³ Neoliberalizme göre, uluslararası ilişkilerin üzerinde durması gereken esas

¹³ David Baldwin, *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, Columbia, 1993, pp. 1-25.

unsur, çatışma faktörünün altını çizen ulusal güvenlik meseleleri olmama-
lı, uluslararası refah, modernleşme, siyasal ve ekonomik işbirliği olanak-
ları ile çevre güvenliği sistemik aktörlerin üzerine yoğunlaşması gereken
temel dayanak noktaları olmalıdır.¹⁴

Neoliberalerler, devletlerin uluslararası sistemin işleyişi bağlamında en
önemli aktör olduğunu kabul etmektedirler. Ancak bilgi paylaşımı, tekno-
lojik gelişim ile ekonomik geçirgenliğin artması ve uluslararası kurumsalla-
laşmanın ayyuka çıkması sonucu, devletlerin gelecekte güvenlik eksenli
ulus devlet politikaları ile belirlenemez hale gelmiştir. Yani neoliberalizme
göre, uluslararası sistemin işleyişi ve dış politika oluşumu yalnızca ulus
devletlerin uygulamaları ile açıklanamayacaktır.¹⁵ Neoliberalizm, tıpkı
neorealizm gibi, devletlerin rasyonel hareket eden birer aktör olduklarını
kaydetmesine karşın, siyasal otoritenin tek bir elden yönetilen merkezi bir
nitelik göstermediğini ve karar alma sürecinin çeşitli evrelerden ve aktör-
lerden etkilenen çok parçalı bir sürecin sonucunda şekillendiğini belirt-
mektedir. Neoliberalizmin devletlerin karar alma sürecine ilişkin olarak
ileri sürdüğü bu yapı, bu kuramın uluslararası sistemin yapılanışı noktasın-
da neden uluslararası örgütlere ve organizasyonlara bu kadar geniş bir alan
ve zaman tanıdığını göstermektedir. Neoliberalizm, ulus devletlerin birçok
evreden geçen ve genel manada katılımcı bir içeriğe sahip olan karar alma
sürecinin referans alınarak uluslararası sistemin de çoğulcu bir görünüme
kavuşturulması gerektiğini ifade etmeye çalışmaktadır.

Neoliberalizmin güç kavramına bakışı da oldukça farklı bir nitelik
göstermektedir. Bu kurama göre, bir aktörün, başka bir aktörün davranış-
larında ve eylem kapasitesinde sadece değişim yaratabiliyor olması bir güç
göstergesi olarak addedilemez. Zira uluslararası sistem bağlamında bütün
aktörlerin, kendilerine benzeyen aktörlerin davranışlarını değiştirebilme
kapasitesi ve yeteneği bulunmaktadır. Yani bir aktörün diğerlerini ulusal
çıkarlarına aykırı bir şekilde hareket etmeye zorlaması gücün niteliğini ve
manasını tam olarak yansıtmamaktadır.¹⁶

Neoliberalizme göre, savaşların ortaya çıkmasının en önemli nedeni
devletlerin iç siyasal yapılarının niteliği noktasında ortaya çıkan kırılma-
lar ve bu kırılmaların toplumsal ayrımların derinleşmesine neden olma-

¹⁴ Arı, *Uluslararası...*, s. 356.

¹⁵ Ole R. Holsti, "Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge", *Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*, Charles W. Kegley (Ed.), St. Martin's Press, New York, 1995, pp. 35-65.

¹⁶ Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık", *Uluslararası İlişkiler*, C. 1, S. 4, 2004, s. 59-79.

sıdır.¹⁷ Neoliberal kuramcılar, ortak güvenliğin sağlanması ve işbirliğinin derinleştirilmesi noktasında silahsızlanma politikasının çok önemli bir rol oynayacağını düşünmektedirler. Zira neoliberal kuramlara göre, askeri harcamalar ile ekonomik gelişim ve ulusal güvenliğin sağlanması arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Neoliberalizm, askeri harcamaların artmasının ekonomik gelişimi olumsuz yönde etkileyeceğini ve silahlanma faaliyetlerinin hızlanması sonucunda diğer devletlerin de aynı yolu izlemeye karar verebileceğini belirtmekte ve bu durumun ulusal güvenlik meselesini uluslararası politikanın merkezine konumlandıracağını ifade etmeye çalışmaktadır. Uluslararası barışın sağlanması noktasında, uluslararası örgütlere ve uluslararası hukuk uygulamalarına büyük bir önem atfeden neoliberalizm, çok taraflı diplomasiyi de barışın sürekliliği açısından elzem bir faktör olarak görmektedir.¹⁸

Neoliberal kurama göre, bir devlet ekonomik anlamda güçlüyse askeri gücünü de rahatlıkla arttırabilir ya da diğer devletler üzerinde ekonomik gücü doğrultusunda bir etkinliğe sahip olabilir. Bu çerçevede neoliberalizmin ortaya atmış olduğu sistemsel güç, bir devletin diğerlerinin davranışlarını askeri gücünü kullanarak doğrudan etkileyebilmesi olarak görmemekte, ekonomik ve siyasal sistemin yapısının değiştirilebilmesi sayesinde elde edilen gücün, asıl güç unsuru olduğunun altını çizmektedir. Neoliberalizmin ekonomik üstünlük üzerine kurguladığı sistemsel güç, uluslararası manada barışçıl bir statükonun ve hegemonyanın oluşumunu da beraberinde getirecektir.¹⁹

Neoliberal kuramın temel yaklaşımlarını Balkanlar'a uyarladığımızda, bölgenin içerisinde bulunduğu siyasal gerçekliğin kuramın öngörülleri ile uyumlu hale getirilmesi ve böylece bölgesel işbirliğinin kurgulanabilmesi için atılması gereken çok ciddi adımların olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Balkanlar'da yer alan ülkeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve ideoloji eksenli sistemsel kurgunun ortadan kalkmasının

¹⁷ Bu kurama göre, bir devlet sahip olduğu nüfusun ne kadar az bir bölümünü temsil ederse siyasal/ekonomik güç de temsil edilen o sınırlı kesimin elinde kalacak ve halkın küçük bir bölümünü temsil eden devletler de keskin bir şekilde şiddete yönelik eylemler içerisinde bulunacaklardır. Bu noktada, devletlerin temsil ettikleri sınırlı kesimin çıkarlarını savunmak için izleyecekleri güç eksenli eylemlerin maliyetlerini toplumun geri kalanı üzerine yükledikleri söylenebilir. Kuşkusuz bu durum çatışmayı ve savaş ihtimalini de arttırmaktadır.

¹⁸ Andrew Moravcsik, "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organization*, Vol. 51, No. 4, Autumn 1997, pp. 513-553.

¹⁹ Philip G. Cerny, "Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm", *The Journal of International Trade and Diplomacy*, Vol. 2, No. 1, 2008, pp. 1-46.

hemen ardından gecikmiş bir ulusçu dalgalanma ile sarmalanmış, ulusal güç, çıkar ve güvenlik gibi unsurları işbirliğinden soyutlayarak, çatışma tabanlı dış politika uygulamalarını sahiplenmişlerdir. Böyle bir bölgesel görünümün ortaya çıkmasında, bölge devletlerinin birbirleriyle olan tarihsel, toplumsal ve siyasal meselelerinin yanı sıra, bu devletlerin kendi iç yapılarından kaynaklanan problemler ile neoliberal kuramın öngördüğü bölgesel barış ve işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi noktasında büyük bir öneme sahip olan demokratik kurum ve kuralların yapılandırılmamış olması önemli bir rol oynamaktadır.

Balkanlar Bölgesi'nde yer alan devletleri iki ayrı grupta değerlendirmek mümkündür. Birinci grupta yer alan devletler, gerçekleştirdikleri siyasal, toplumsal ve ekonomik reformlar sonucunda AB üyesi olmayı başarmış ve siyasal geleceklerini Avro-Atlantik İttifakı'nın izlediği sistemsel stratejilere eklemeyi başarmış ülkelerdir. Bu ülkelerin önemli bir özelliği, aynı zamanda NATO üyesi olmayı da başarmış olmalarıdır. Zira bu ülkeler hem siyasal, toplumsal ve ekonomik ekseninde hem de güvenlik anlamında bir tercihte bulunmuşlar ve aralarındaki bölgesel işbirliğini arttırmanın ve çatışma ihtimalini ortadan kaldırmanın yanı sıra, uluslararası sistem ekseninde süregelen hegemonya-çok kutupluluk mücadelesinde de Avro-Atlantik hegemonyasının devamlılığı doğrultusunda bir tercihte bulunarak, çok kutuplu bir bölgesel ve küresel sistem yapılandırmayı hedefleyen aktörler (Rusya ve Çin gibi) ile uyumlaşmayan bir dış politika stratejisini benimsemişlerdir. İkinci grupta yer alan Balkan devletleri ise Soğuk Savaş sonrası içerisine sürüklendikleri siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşüm sürecini henüz tam manasıyla atlatamamış ve kimlik ya da toprak tabanlı ayrılıkçı istemler ile karşılaşarak çatışmanın işbirliğine üstün geldiği birer aktör haline dönüşmüşlerdir. Bosna-Hersek, Sırbistan, Arnavutluk, Makedonya gibi ülkeler bu grupta yer alan ülkelere önemli birer örnektir. Bu grupta yer alan ülkelerin en önemli özelliği, etnik/dinsel/bölgesel kimliklere dayalı güvenlikleştirmeler ile kısıtlandıkları için demokratik işleyiş ve siyasal çoğulculuğun yeterli oranda gelişmemiş olmasıdır. Uluslararası sistemi dönüştürmeye yönelik güç mücadelesinin Balkanlar'a olan yansımaları da bu ülkeler üzerinden ifadesini bulmaktadır. Bugün çözülmesi çok güç bir görünüm arz eden Bosna-Hersek ve Kosova Sorunları'nın aynı zamanda NATO ile Rusya arasındaki güç mücadelesinin bir ürünü olduğunu daha önce de kaydetmiştik.

Uluslararası sistemi kontrol etmeye/dönüştürmeye yönelik güç mücadelesinin havzaya olan olumsuz yansımaları, havza ülkelerinin karşılıklı bağımlılık ekseninde geliştirebilecekleri bölgesel işbirliğinin önüne set çekmekte ve neorealizmin altını çizdiği göreceli (nisbi) güç faktörünü bölge genelinde kuvvetlendirmektedir. Uluslararası sistemin çok kutupluluğa doğru evrildiği dikkate alındığında, ABD ve AB'nin Balkanlar'ı kendi kontrolleri altına alma ve bu doğrultuda bölge ülkelerinin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapılarını kurgulama gayretleri, Soğuk Savaş sonrası içerisine sürüklendikleri geçiş sürecini henüz tam manasıyla aşamamış Balkan devletlerinde yeni problemlerin ortaya çıkmasını beraberinde getirebilmektedir. Zaten Balkanlar Bölgesi'nde kapsayıcı bir bölgesel bütünleşme alanının yaratılabilmesi için öncelikli olarak bölgeyle çok yakından ilgili olan ABD ile Rusya'nın bu bölgeye ilişkin yaklaşımlarını işbirliği ekseninde kurgulamaları gerekmektedir. Zira küresel aktörlerin bölgesel işbirliği sürecine verecekleri destek ve bölge ülkelerine işbirliği yönünde yapacakları baskı, Balkanlar nezdinde işbirliğinin kurgulanabilmesini ve özellikle toplumsal (grup) kimliği nezdinde beliren siyasal problemlerin kolaylıkla aşılabileceğini sağlayabilecektir.

Aynı şekilde, bölge ülkelerinin de ticaret, ekonomik gelişim, ulaştırma, enerji ihtiyacının giderilmesi, iletişim ve çevre gibi alanlarda birbirlerine bağımlı olduğunu ve bu karşılıklı bağımlılığın mukayeseli üstünlükler teorisine uygun bir şekilde havza ülkelerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olması ile aşılabileceğini söyleyebiliriz.

Neoliberal teorinin bir tamamlayıcısı olarak adlandırılan ve günümüzde sıklıkla üzerinde durulan çok taraflılık ilişkisini betimleyen karşılıklı bağımlılık kuramı da bölgesel işbirliğinin kurgulanması anlamında önemlidir. Kısaca tanımlamak gerekirse, karşılıklı bağımlılık, bir sistem içerisindeki birimlerin ve olayların birbirlerine bağlı olması anlamına gelmektedir. Karşılıklı bağımlılığın her durumda iyi ya da kötü olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira bu kuramın etkinliği duruma ve aktörün kapasitesine göre değişiklik gösterdiği için, bağımlılığın az ya da çok olması da etken bir faktör olarak değerlendirilir.²⁰ Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde söz konusu edilen bağımlılık ilişkisi, ekonomik, toplumsal, siyasal ya da askeri alanlarda geçerli olabilir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin kurulabilmesi hususunda üzerinde durulan en önemli nokta ise ekono-

²⁰ Joseph S. Nye ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çev: Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2011, s. 351.

mik, siyasal ya da askeri alanlar çerçevesinde ortaya çıkan iletişim ve etkileşimin belli bir maliyet kıstası çerçevesinde ele alınabiliyor oluşudur.²¹ Yani bu karşılıklı etkileşim ortadan kalktığına taraflar herhangi bir maliyet ya da olumsuzlukla karşı karşıya kalmıyorlarsa, bahsedilen etkileşimin karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ortaya çıktığını söylemek mümkün olmayacaktır.²² Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde ele alınan fayda kıstasına göz attığımızda ise, bu kuramın ortaya koyduğu politika uygulamaları çerçevesinde etkileşim içerisinde bulunan tarafların mutlak kazanç ya da nisbi kazanç yaklaşımı çerçevesinde hareket edebilecekleri söylenebilir. Yani karşılıklı bağımlılık her zaman için tarafların çıkarlarının her anlamda dengelendiği bir durumu yansıtmayabilir.²³ Zira faydaların eşitsizliği ve kazancın bölüşümü noktasında ortaya çıkan çatışmalar, ilişkinin asimetrik bir hal almasına da yol açabilecektir.²⁴

Balkanlar'da yer alan devletler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde kurgulandığını söyleyebilmek mümkün değildir. Bölge ülkelerinin ekonomik, teknolojik ve enerji eksenli yapılanmasının, üretim düzeyinin ve ticari ilişkilerinin genel manada dış aktörler tarafından düzenlenmesi ve bölge devletleri arasındaki siyasal problemlerin ekonomik işbirliğinin gelişimini engelleyen niteliği, bölgesel işbirliğinin gelişimini sağlayacak en önemli kuramsal dayanak noktasının aktive edilebilmesini engellemektedir. Bunun yanı sıra, Soğuk Savaş döneminde özellikle Yugoslavya hâkimiyeti altında kalan devletler arasında oluşturulan bağımlılık ilişkilerinin, Yugoslavya'nın dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin ekonomik gelişimlerinin sağlanması noktasında yarattığı olumsuz etki de onların birbirleriyle karşılıklı bağımlılık zincirleri oluşturmaktan uzak durmalarına yol açmıştır. Zira yeni bağımsız olmanın beraberinde getirdiği ulusçu dalgalanma ve bazı bölge devletlerinin benimsediği irredentist tutum, Balkan devletlerinin birbirlerine karşı korumacı duvarlar örmelerini beraberinde getirmiştir.

²¹ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, "Power and Interdependence in the Information Age", *Foreign Affairs*, Vol. 77, No. 5, September/October 1998, pp. 81–94.

²² Tayyar Arı bu durumu, karşılıklı bağımlılığın tarafların özerkliğine sınırlama getirmesi olarak görür ve bahsedilen etkileşimlerin tamamıyla fayda temeline dayanması ve hiçbir maliyet içermemesi durumunda ortada karşılıklı bir bağımlılığın olmadığını ifade eder. Daha fazla bilgi için bkz. Arı, *Uluslararası...*, s. 406–407.

²³ Bu noktada karşılıklı bağımlılığın sıfır toplamlı, yani taraflardan biri kazanırken diğerinin kaybettiği, pozitif toplamlı, yani tarafların her birinin kazançlı çıktığı ve tarafların her birinin kaybettiği negatif toplamlı bir ilişki biçimini yansıtabileceği söylenebilir.

²⁴ Steve Chan, *International Relations in Perspective*, MacMillan Publishing, New York, 1984, pp. 233–235.

Balkan devletlerinin birbirleriyle yaşadıkları geniş çaplı siyasal ve toplumsal problemlerden dolayı bölgesel manada rekabet ve çatışmayı içselleştirmiş olmaları, onların karşılıklı bağımlılık zincirleri kurarak mutlak kazançlara odaklanmaktansa rekabete eklenmiş göreceli çıkarlar peşinde koşmalarını beraberinde getirmiştir. Zira Balkan devletleri, aralarında oluşturacakları karşılıklı bağımlılık zincirinden AB üyesi olmuş ya da ekonomik gelişim noktasında diğerlerinin önüne geçmiş olanların daha fazla kazanç sağlayacağına ayırdındadırlar. Bugün itibarıyla Balkan devletleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin yalnızca AB üyesi olmuş devletler arasında sağlıklı olarak işletildiğini söyleyebiliriz. Bölgede bu tarz bir ekonomik ilişki geliştirilecekse, mevcut devletler arasında siyasal müttefiklik ekseninde teşkilatlanacak kurumsal yapıların oluşturulması ya da bölge devletlerinin bu tarz örgütlere katılması gerekmektedir. AB'nin kurgulamış olduğu karşılıklı bağımlılık zincirlerine tutunmak şu an için bölge devletlerinin üzerinde durması gereken en önemli hedef olmalıdır.

Neoliberal kuramın işbirliğinin geliştirilebilmesi noktasında üzerinde durduğu bir diğer önemli teorik dayanak noktası da yumuşak güçtür. Yumuşak güç, bir ülkenin sahip olduğu başarılı sosyal bütünlük ve kültürü aracılığıyla yansıttığı güç olarak görülebilir.²⁵ Yumuşak güç araçlarının temelinde ikna ve cezbetme unsurları yer almaktadır.²⁶ Yumuşak güç unsurları devletlerin yanı sıra uluslararası sistem bağlamında etken birer unsur olan hükümetlerdışı örgütler, hükümetlerarası ve uzmanlık odaklı bağımsız örgütler ve sivil toplum örgütleri tarafından da kullanılabilir.²⁷ İkna ve cezbetme temelinde ortaya konan yumuşak güç bağlamında, etkilenen devletlerin/aktörlerin kimi zaman etkilendiklerinin ya da kendilerini kimin etkilediğinin farkında bile olmadıklarını görebiliriz.²⁸ Yani etkilenen devlet, karşı tarafın kendi üzerinde uyguladığı iknaya dayalı manipülasyonu uluslararası ilişkilerin bir gereği olarak gördüğü için, yumuşak güç unsurunu kullanan ülkenin yapmasını istediği bir şeyi yapabilir ya da tam tersi bir durum yaşanabilir. Bu noktada, karmaşık ilişkiler ağının ve diğer devletlerin izledikleri politikaların, yumuşak güç unsurunu devreye sokan ülke tarafından çok iyi bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bir

²⁵ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç*, Elips Kitap, Ankara, 2005.

²⁶ Tarih, edebiyat, sinema, müzik, spor, diplomasi metodu, vb. gibi alanlar, bir devletin diğeri üzerinde yumuşak güç oluşturmak üzere kullanacağı kültürel öğelerdir. Bu öğeler, ideolojik yapılandırma esnasında etkin bir şekilde devreye sokulur. Örneğin, ABD'nin yumuşak gücünü oluşturan en önemli öğeler Hollywood, McDonalds, Ford ve NBA'dir.

²⁷ Joseph S. Nye, *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.

²⁸ *Ibid.*

devlet, karmaşık ilişkiler ağını kendi lehine kullanabiliyor ve kendi ulusal çıkarlarını ve istemlerini, bu sistemin kuralları içerisinde gizleyebiliyorsa, yumuşak güç kullanımı aracılığıyla çok daha maliyetsiz ve kolay bir şekilde istediği sonuca ulaşabilecektir.²⁹ Yumuşak güç unsurunun uluslararası sistem ile uyum içerisinde kullanılması halinde küresel ve bölgesel hegemonyaların oluşumu kolaylaşacaktır.

Büyük çaplı bir demokrasi açığı³⁰ ile sarmalanmış, etnik ve dinsel ayrımcılık tabanlı problemler nedeniyle sağlıklı bir sosyal bütünlük yaratamayan, ekonomik gelişim noktasında henüz emekleme aşamasında olduğu için sosyal refah düzeyinin oldukça düşük seviyelerde seyrettiği ve Balkan devletleri arasında, yumuşak güç olabilme yeterliliğine sahip herhangi bir ülke bulunmamaktadır. Zaten bölgesel anlamda yumuşak güç olabilme yeterliliğine sahip olabilecek herhangi bir Balkan ülkesinin bölgesel bir güç olarak sivrilebileceği ortadadır. Nitekim bugün itibarıyla Balkan devletlerinin hemen hepsinin yüzünü döndüğü en önemli yumuşak güç, 2004 ve 2007 genişlemelerinin ardından Balkanlar'a doğru ileri bir adım atan AB olmuştur. AB, bölge ülkeleri nezdinde sosyal refahı, siyasal işbirliğini ve bölgesel güvenliği resmeden ve mutlaka üye olunması gereken geniş çaplı bir entegrasyon girişimi olarak resmedilmektedir. Mevcut problemler ve gerginlik nedeniyle bölgenin tamamına hitap edecek bir aktörün ya da kurumsal yapının ortaya çıkmayacağına farkında olan Balkan devletleri, AB'nin sahip olduğu yumuşak gücü içselleştirmek ve böylece işbirliğini geliştirerek çatışmanın ortaya çıkardığı maliyetlerden kaçınmak istemektedirler. Bu noktada, Balkan devletlerinin çok büyük bir bölümü üzerinde siyasal ve güvenlik odaklı nüfuzu olan ABD'nin, onları AB üyesi olmaya iten tavrının da büyük bir payı vardır. Zira Balkan devletlerinin çok büyük bir bölümü öncelikle NATO üyesi olarak siyasal güvenliklerini garantiye almayı daha sonra da AB'ye eklenerek ekonomik ve sosyal gelişim düzeylerini arttırabilmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, Geniş Karadeniz Havzası'nda yer alan bölgesel bir güç olarak Balkanlarla çok yakın tarihsel, siyasal ve sosyo-kültürel ilişkileri olan Türkiye'nin son dönemde artan yumuşak gücünün de Balkan devletlerinin aralarındaki problemlerin çözümü ve işbirliğinin geliştirilebilmesi hususunda önemli bir rol oynamaya

²⁹ Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve AB'nin temsil ettiği demokrasi anlayışı ile serbest pazar ekonomisinin uluslararası sisteme hâkim olan küreselleşme akımı sayesinde tüm dünyaya yayılması, kuşkusuz bu aktörlerin ulusal çıkarlarına uygun bir ortam yaratmış ve Amerikan/Avrupalı değerleri, uluslararası ilişkilerin ve sistemin mütemmim cüzü olarak algılanmaya başlanmıştır.

³⁰ Leyla Sanlı, *Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı*, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, 2005.

başladığını söyleyebiliriz. Türkiye'nin Sırbistan'daki Müslüman liderler arasında yaşanan sorunlarının çözülebilmesi noktasında Sırp hükümetinin de talebiyle oynadığı rol ile Türkiye'nin Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya gibi devletler nezdinde sahip olduğu toplumsal nüfuz, Türkiye'nin Balkanlar ekseninde artan yumuşak gücünü resmetmektedir.

Balkan ülkelerinin demokratik gelişim noktasında oldukça yavaş bir seyir izlemeleri ve Balkanlar genelinde demokrasi açığının oldukça yüksek oluşu, AB'nin siyasal çoğulculuk ekseninde geliştirmek istediği ve demokratik barış teorisi bazında anlamlandırılmaya çalışılan bölgesel işbirliğini uzak bir hedef haline getirmektedir. Rusya'nın muhalefeti kontrol altına almaya yönelik yönetilebilir demokrasi anlayışının³¹, etnik, dinsel ve bölgesel ayrılıkçılığa yönelik muhalif hareketlerle karşı karşıya kalan Balkan ülkelerine siyasal güvenlikleştirme anlayışını uygulayabilme noktasında önemli bir dayanak noktası oluşturması, Balkanlar'da siyasal çoğulculuğa ve AB'nin yansıttığı demokrasi tanımına uygun bir siyasal işbirliği ortamının oluşumunun önüne geçmektedir.

4. Sosyal İnşacılık ve Balkanlar'ın Güvenlikleştirilmesi

Sosyal inşacılık (konstruktivizm), yaşanan değişim-dönüşüm, ikilem, ayrışma ve krizlerin oluşumunda ve açıklanmasında güç faktörü üzerinde durmaktansa fikirler, normlar, kültürel değerler ve kimlikleri kullanma eğiliminde olan bir kuramsal yaklaşımdır. Sosyal inşacı kurama göre, uluslararası ilişkiler, toplumsal bellek ve algılamalar ile bugünü değerlendirme noktasında önemli bir yere sahip olan sosyal nesnelere etkileşiminin bir ürünüdür.³² Sosyal inşacı kuram, uluslararası ilişkilerin sosyal bir yaratı olarak ele alınması gerektiğini kaydetmekte ve devletler arası ortaklıklar ile etkileşimlerin artmasına bağlı olarak oluşacak olan ortak kültürel değerlerin güç ve çıkar gibi değişkenlere etkide bulunacağını kaydetmektedir. Alexander Wendt'in kurguladığı sosyal inşacılık devlet merkezli olarak işlemekte ve yeni yapıların oluşumunda da uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak devletlere büyük bir önem atfedilmektedir.³³ Sosyal inşacı kurama göre kimlikler devletler arası iletişim ve etkileşime dayalıdır.

³¹ Nikolai Petrov, Masha Lipman and Henry E. Hale, "Overmanaged Democracy in Russia: Governance Implications of Hybrid Regimes", *Carnegie Papers*, No. 106, February 2010.

³² Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emekler, "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Atilla Sandıklı (Der.), BİLGESAM Yayınları, İstanbul, 2012, s. 39-40.

³³ Alexander Wendt, "The State as a Person in International Theory", *Review of International Studies*, Vol. 30, No. 2, April 2004, pp. 289-316.

lı olarak oluşmakta³⁴ ve devletlerin ortak değerler etrafında birleşmeleri halinde ortak kimlikler oluşarak, kimlik tabanlı çatışma ihtimali ortadan kalkmaktadır.

Sosyal inşacı kurama göre aktörlerin davranışlarını şekillendiren, çevrelerinde yer alan diğer aktör/objelerin taşıdıklarını düşündükleri imgelerdir. Uluslararası sisteme yön veren bir aktör olarak devletlerin politikaları da diğer devletler hakkında geliştirdikleri algılar, beklentiler ve kavramlar çerçevesinde kurgulanmaktadır.³⁵ Sosyal inşacılık, realizm ve neorealizmden farklı olarak, devleti kendi toplumu ile birlikte anlamlandırmakta ve devletlerin toplumlardan ayrı düşünülmemeyeceğini kaydetmektedir. Sosyal inşacılık; kimlik, norm, cinsiyet, göç, insan hakları ve sosyal refah gibi toplum tabanlı değişkenleri de güvenlik çalışmaları bağlamında ele almaktadır. Bu yönüyle sosyal inşacılık, realist teorinin güç odaklı olarak kurguladığı güvenlik boyutunu özneler arası bir süreç çerçevesinde anlamlandırmakta ve kimlik tabanlı bir güvenlik yaklaşımı oturtmaya çalışmaktadır. Bu yönüyle askeri ve ekonomik kapasite gibi maddi güç unsurları ikinci plana atılmakta ve toplumsal kimlikler güvenlik çalışmalarının merkezine taşınmaktadır. Wendt'e göre devletlerin çatışma ve işbirliği kararlarını etkileyen temel faktör de kimlikler ve kimliklenme süreci olmaktadır.³⁶

Sosyal inşacılık, devletler arasındaki tehdit ve güvenlik bazlı etkileşimin algı çerçevesinde şekillendiğini kaydetmekte ve devletlerin de bireyler/toplumlar gibi kendi kişiliklerini onlar-biz ayrımı üzerinden, grup kimlikleri ve öteki unsurlarına da atıf yaparak şekillendirdiğini ifade etmeye çalışmaktadır.³⁷ Yani tehdidin algılanış şekli ve öteki faktörü üzerinden ifadesini bulan onlar-biz ayrımı devlet güvenliğini ve çatışma faktörünü yapılandıran temel unsur olarak açıklanmaktadır.

Kimlik eksenli ve toplumsal algılara dayalı bir kuram olan sosyal inşacılık, Balkanlar'daki çatışma gerçekliğinin ifade edilebilmesi noktasında önemli bir dayanak noktası sunmaktadır. Zira Balkanlar'da çatışma faktörünün işbirliğine üstün gelmesinin en önemli nedeni sosyal olarak inşa edilmiş olan toplumsal kimlikler üzerinden şekillendirilen devletler arası

³⁴ Elif Toprak, "Neofonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumunu", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 7, No. 1, Güz 2007, s. 81.

³⁵ Alexander Wendt, "On Constitution and Causation in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 24, December 1998, pp. 101-117.

³⁶ Paul Roe, "The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a Tragedy?", *Journal of Peace Research*, Vol. 36, No. 2, March 1999, pp. 183-202.

³⁷ Sandıklı ve Emeklier, "Güvenlik Yaklaşımlarında...", s. 40-41.

düşmanlık algısıdır. Balkan halklarının her biri, kendi grup kimliği üzerinden toprağa dayalı ve güç odaklı irredentist projeler ortaya koymakta ve böylece rekabet ve çatışmayı yüceltmektedir. Yugoslavya'nın dağılışı süreci, Yunanlılar ile Arnavutlar (Kuzey Epir ve Çamerya Bölgeleri üzerinden) ve yine Arnavutlar ile Makedonlar (Kosova'ya komşu ve Arnavutların çoğunlukta olduğu Makedonya'nın batısı üzerinden) arasındaki ulusal rekabeti göz önünde bulundurduğumuzda dahi, toplumsal kimliklenme süreci, göç ve sosyal refah düzeyi gibi kavramların devletler arası çatışma ve rekabete olan etkisini rahatlıkla görebiliriz. Nitekim Yugoslavya'nın dağılmasının arkasında yatan temel unsur, Yugoslav üst kimliğinin tarihsel ve kimlik tabanlı bir mücadele içerisinde olan farklı toplumsal grupların siyasal mücadelesine karşı koyacak bir etkinliğe kavuşturulamamış olması ve alt kimliklerin (etnik kimliklerin) anayasal kimliğe üstün tutulması sonucu, farklı ve bağımsız devlet kimliklerinin yaratılması düşüncesinin toplumlar nezdinde meşrulaştırılmış olmasıydı. Bağımsız ulusal kimliklerin yaratılması düşüncesi ise siyasal ve askeri güç eksenli çatışmayı beraberinde getirmiş ve Balkanlar'ın kan gölüne dönmesine neden olmuştu. Benzer bir rekabet ve çatışma Arnavut ile Makedon ulusal kimliklerinin bir arada var olmak zorunda kaldıkları ve Arnavut kimliğinin ulusal kimliklenme sürecine ve devlet-ulus yaratma amacına yeterince uyum sağlayamadığı Makedonya'da da 2000'li yılların başına değin süren kanlı bir çatışmayı beraberinde getirmiştir.³⁸ Arnavutluk ile Yunanistan arasındaki gerginlik ise, Arnavut ve Yunan grup kimliklerinin toprak tabanlı olarak çatışması ve özellikle Epir Bölgesi odaklı olarak şekillenen bu çatışmanın³⁹ Yunanistan'ın sosyal refah düzeyinin Arnavutluk'un önüne geçmesi ve bu nedenle de Arnavut kökenli işçilerin çalışmak üzere Yunanistan'a göçmeye çalışmalarıyla daha da şiddetlenmiştir. Nitekim Yunanistan'a çalışmaya giden Arnavutlar, Yunan toplumunun önemli bir bölümü tarafından ortaya konan milliyetçi/ayırıcı söylemler ve eylemler üzerinden topluma yabancılaştırılmışlardır.

Sosyal inşacılık tabanlı olarak geliştirdiği güvenikleştirme kavramı ile çatışma unsurunun nasıl yapılandırıldığını açıklama noktasında değerli bir kuramsal katkı sunan Kopenhag Okulu da Balkanlar'daki çatışma

³⁸ Violeta Petroska-Beska and Mirjana Najcevska, "Macedonia: Understanding History, Preventing Future Conflict", *United States Institute of Peace Special Report*, No. 115, February 2004.

³⁹ Gilles de Rapper, "The Greek-Albanian Border and Its Impact on Local Populations", *Cahiers Parisiens/ Parisians Notebooks*, Vol. 3, 2007, pp. 566–575.

yoğun ilişkiler ağını açıklayabilme noktasında etkin olarak kullanılabilir. Güvenikleştirme yaklaşımı, belli bir durumun nasıl bir güvenlik sorunu haline geldiğini ya da getirildiğini açıklamaya çalışır. Hedef, sorunların ve ilişkilerin güvenlik meselesi olmaktan çıkarılması (desecuritization) ve yalnızca devletin varlığını çok yakından ilgilendiren ve aciliyet taşıyan problemlerin güvenlik konusu olarak görülebilmesidir. Yani, Kopenhag Okulu'nun dar bir güvenlik tanımını içselleştirdiği söylenebilir. Kopenhag Okulu'na göre, önemsiz görünen herhangi bir kamusal problem dahi, öncelikle siyasal alanın merkezine oradan da güvenlik alanına taşınabilir. Zira belli bir mesele siyasal alanın merkezine yerleştirildiği zaman, devlet bu meselenin çözülebilmesi için çeşitli seçenekler doğrultusunda bir seçim yapmak, kararlar almak ve meselenin çözümü noktasında ciddi bir kaynak yaratmak zorunda kalmaktadır. Alınan kararlar ve aktarılan kaynak devlet tarafından yürürlüğe konduğu için sorun toplumun tamamını ilgilendirir hale gelmekte, aciliyet taşıyan ve istisnai önlemler gerektiren bir mesele olarak etkin bir şekilde güvenikleştirilmektedir.⁴⁰ Zira Booth'un deyimiy-le, bir sorun devletin güvenlik ajandasına yerleştiği an o sorun toplumsal ve siyasal anlamda öncelikli bir konuma yükselmektedir.⁴¹ Ne var ki, daha çok güvenlik daha çok problem ve anti-demokratik çözümün gündeme gelmesine yol açacak ve güvenikleştirilen meseleler normal bir şekilde tüm yönleriyle eleştirel bir şekilde ele alınıp, siyasetin gündemine getirilemeyeceği için toplumsal ve siyasal anlamda olumsuz bir durum ortaya çıkacaktır. Hâlbuki güvenlik, idealleştirilecek bir husus değildir ve anti-demokratik uygulamalar ile eşanlamlı olarak görülebilir.

Kopenhag Okulu'na göre, güvenikleştirme faktörünün etkin olarak yapılandırılabilmesi için gerekli olan bazı yapısal hususlar bulunmaktadır. Öncelikle, güvenliğe yönelik tehditler öznelerin bilgisi dışında var olmazlar ve güvenlik sorunları ancak biz “bildiğimiz” ya da “istediğimiz” takdirde ortaya çıkabilirler. Bu noktada özneler arası iletişim son derece önemlidir ve bu iletişim ancak “söylem” düzeyinde etkin olarak ortaya konabilir. Zaten güvenikleştirme kuramının en önemli unsuru da söylem boyutudur. Özneler arası geçirgenliği yapılandıran söylem ne kadar etkili kullanılırsa, bir meselenin öncelikle siyasetin gündemine gelmesi daha

⁴⁰ Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, pp. 23–25.

⁴¹ Ken Booth, “Security and Self: Reflections of a Fallen Realist”, *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, Keith Krause and Michael C. Williams (Eds.), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, pp. 83–120.

sonra da güvenlikleştirilmesi o kadar kolay olmaktadır. Çünkü insanlar, bir sorunun var olduğunu ve kritik bir önem taşıdığını bilgileri ekseninde ortaya koydukları söylem ve tutum ile gösterebilirler.⁴² Güvenlikleştirme, objektif temeller üzerine değil subjektif ve özneler arası iletişime dayalı olarak inşa edilir. Nitekim güvenlik kelimesinin toplum üzerinde yarattığı otorite ve meşruiyet, mümkün olmayacak şeyleri dahi mümkün kılmaktadır.⁴³ Bunun dışında, güvenlikleştirmenin etkinleştirilebilmesi için güvenlikleştirici bir aktör (devlet/hükümet), güvenliğinin tehlikeye düştüğü belirtilen bir referans nesnesi (ulusal çıkar) ve güvenlikleştirmeyi kabul edecek alımlayıcı bir kitle (halk/ulus) gerekli olan kıstaslardır. Bu kıstaslar arasındaki bağlantıyı ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi, güvenlikleştirici aktörün ortaya koyduğu söylem oluşturmaktadır. Ole Wæver'e göre güvenlikleştirme, devlet seçkinlerinin ve topluma yön veren aktörlerin bilinçli olarak yaptığı bir tercihtir.⁴⁴ Yani güvenlikleştirme kuramı seçkinler tarafından belli amaçlara ulaşabilmek, belli değerleri, ideolojileri meşru kılabilmek ve uygulanmak istenen politikaları topluma kabul ettirebilmek için kullanılır. Güvenlikleştirmenin bütünleştirici ve meşrulaştırıcı doğası hükümetler, siyasal iktidarlar ve topluma yön vermek isteyen elitlere kolaylık sağlamaktadır. Medya, eğitim, siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, ideolojiler, doktrinler ve din gibi iletişimsel yönü ağır basan ve kapsayıcı bir etkinliğe sahip araçlar/hususlar da topluma yön vermek isteyen aktörler tarafından birer güvenlikleştirme aracı olarak kullanılmaktadır.

Balkanlar'da çatışma gerçekliğinin işbirliğine olan üstünlüğünü açıklayabilme noktasında Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği güvenlikleştirme kavramı oldukça elverişli bir kuramsal altyapı sunmaktadır. Nitekim Balkan halkları kimlik tabanlı tarihsel rekabeti kolaylıkla güvenlikleştirmekte ve gerçekleştirilen toplumsal güvenlikleştirme beraberinde siyasal güvenlikleştirmeyi de getirmektedir. Kimlik eksensli sorunlar toplumların varlıkları ile ilgili olduğu ve uzun bir dönem içerisinde ve büyük çaplı bir yaşanmışlık sonucunda olduğu için çözülmesi oldukça güç problemlerdir. Toplumları kuşatan en önemli koruyucu duvar olarak algılanan ve öznel değerlendirmeler neticesinde ortaya konan baskılayıcı ve aynılaştırıcı söy-

⁴² Ole Wæver, "Securitization and Desecuritization", *On Security*, R.D. Lipschutz (Ed.), Columbia University Press, New York, 1995, pp. 46–86.

⁴³ Pınar Bilgin, "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları" *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 8, No. 14, Ocak 2010, s. 83.

⁴⁴ Michael C. Williams, "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", *International Studies Quarterly*, Vol. 47, 2003, pp. 511–531.

lemler doğrultusunda kuşaktan kuşağa rahatlıkla aktarılan toplumsal/ulusal kimlikler, kendilerini toplum nezdinde meşrulaştırabilmek için dayanak noktası arayan devletler tarafından kolaylıkla güvenleştirilmektedir. Bu güvenleştirme sürecinin bir benzeri Soğuk Savaş sonrası Balkanlar'da yaşanmıştır. Balkanlar ekseninde ortaya çıkan/çıkarılan devletlerin hemen hepsi belli toplumsal/ulusal/etnik aidiyetlerin güvenleştirilmesi ile halk nezdinde meşrulaştırılmaya çalışılmış ve bu ulusal/toplumsal kimliklerin bir arada yaşadıkları topraklarda da güvenleştirmenin meşrulaştırdığı düşmanlık ve rekabete dayalı çatışmalar yaşanmıştır. Yugoslavya'nın dağılması sonrası Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova'da yaşanan ulusal kimlik tabanlı kanlı çatışmalar ve gerçekleştirilen zorunlu göç hareketleri bu durumun açık bir göstergesidir. Kimlik eksenli problemler derhal güvenleştirildiği için Balkanlar'daki demokratik gelişim ve değişim de oldukça yavaş işlemekte ve siyasal arenayı şekillendiren temel unsur kimlik unsuru olduğu için sosyal refah düzeyini arttıracak ve siyasal çoğulculuğu beraberinde getirecek programlar ve reformların hayata geçirilmesi zorlaşmaktadır. Balkan devletlerinde milliyetçi parti, grup ve liderlerin topluma yön veren siyasal elitler olarak ortaya çıkmaları ve bu elit gruplarının ulusal çıkar tanımlarının toplumsal ayırım çizgilerine dayalı olarak çatışmayı özendirir bir görünüm arz etmesi, Balkanlar'da bölgesel işbirliği gerçekliğinin çatışma tarafından gölgelenmesini beraberinde getirmektedir. Bosna-Hersek ve Kosova'nın bugün yaşadığı siyasal ve toplumsal problemlerin arkasında yatan asıl neden de tarihsel süreç içerisinde birbirlerine rakip olmuş etnik/ulusal kimliklerin bir arada tek bir devlet çatısı altında yaşama iradesine sahip olmamaları ve kendi toplumsal kimliklerini çatışmayı özendirecek şekilde güvenleştirmeleridir.

Siyasal ve toplumsal elitlerin ortaya koydukları irredentist ya da revizyonist projeler eliyle kimlik eksenli bir güvenleştirmeye giden Balkan devletlerinde eğitim sektörü ve medya güvenleştirme yönündeki çabaları program ve söylemleriyle desteklemiş ve meşrulaştırmıştır. Siyasal partilerin (Sırp Radikal Partisi, Kosova'da Arnavut milliyetçisi Vetvendosje, Makedonya'da VMRO-DPMNE gibi) yanı sıra toplum nezdinde kapsayıcı bir meşruiyeti bulunan dinsel kurumlar da çatışmacı yaklaşımların koordine edilmesi ve siyasete eklenmesinde önemli rol oynamışlardır. Yugoslavya'nın dağılması esnasında Sırp Ortodoks Kilisesi'nin benimsediği çatışmacı söylem ile Yunan Ortodoks Kilisesi'nin Türkler ve Arnavutlara karşı takındığı tavır bu duruma önemli birer örneklik oluşturmaktadır.

5. Sonuç

Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan koridor üzerinde yer alan ve sahip olduğu bu coğrafi konum ve kimlik eksenli çeşitlilik nedeniyle kendisine özgü bir çatışma sürekliliği içerisinde sürüklenmiş bir bölge mahiyetine haiz olan Balkanlar, bugün gelinen noktada da bölgesel ve siyasal anlamda bir statükoyu içselleştirebilmiş değildir.

Balkan devletlerinin birbirlerine olan bakış açısının tarihsel ve siyasal nedenler dolayısıyla rekabet tabanlı olarak şekillenmesi, onların işbirliğini beraberinde getirecek mutlak kazançlardan çok göreceli çıkarlara yönelmesine ve buna bağlı olarak ulusal güç unsurlarını arttırarak birbirlerine karşı bir tehdit unsuru olarak sunmak istemelerine neden olmaktadır. Kimlik tabanlı tarihsel rekabetin, çözülmesi oldukça güç bir mahiyet arz etmesi ve özellikle AB genişlemesine paralel olarak gerçekleştirilen NATO genişleme dalgalarının Rusya'da tedirginlik yaratıyor oluşu, AB üyesi olan ya da üyelik perspektifine sahip olan devletlerin birbirleriyle kurdukları işbirliği ile birlikte düşünüldüğünde, gücü yücelten ancak belli alanlarda ve belli aktörler arasında işbirliğini de yadsımayan neorealizm, Balkanlar'ın temel kuramsal çerçevesi haline getirmektedir.

Balkan devletlerinin birbirleriyle yaşadıkları problemler ve aralarındaki ilişkilerin rekabet doğrultusunda şekilleniyor olması gibi nedenler dolayısıyla bölgesel işbirliğini kurumsallaştıracak karşılıklı bağımlılık zincirleri oluşturulabilmiş değildir. Bu durumun tek istisnası ise AB üyesi olarak bu aktörün içsel bağımlılık zincirlerine eklenen Balkan ülkeleridir. Yine Balkan devletlerinin hemen hepsinin otoriter yönetsel kalıplara aşina olmaları, onların AB'nin öngördüğü ve siyasal çoğulculuk ekseninde kurumsallaştırılması gereken Batı tarzı demokrasi anlayışı ile Rusya'nın 1990'ların ikinci yarısından itibaren yöneldiği ve Putin yönetiminin gücünün kuramsal dayanağı olduğunu söyleyebileceğimiz otoriter tabanlı yönetilebilir demokrasi anlayışı arasında kalmalarına neden olmaktadır. Balkan devletlerinde her iki yönetim anlayışının da destekçilerinin bulunması ve onların kendi tezleri ekseninde kutuplaşıyor olmaları da bölge ülkelerindeki siyasal çatışma gerçekliğini güçlendirmektedir. Balkanlar'da bölgesel işbirliği zincirlerinin oluşumunun önüne geçen bir diğer faktör de sahip olduğu sosyo-ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişim düzeyi ile tüm bölge ülkelerinin yönelebileceği bir bölgesel yumuşak gücün var olmamasıdır. Bu durum, Balkan devletlerinin AB'nin sahip olduğu yumuşak güce eklenmeyi istemelerine neden olmakta ve siyasal anlamda böl-

geyi kaybetmek istemeyen Rusya'nın bölge devletlerine yaptığı baskı da uluslararası sistem merkezli güç mücadelesini Balkanlar'a taşımaktadır.

Balkanlar'da toplumsal algılar birbirleriyle rekabet halinde olan uluslar çerçevesinde kurgulanmıştır. Bu rekabet çerçevesinde kimlik tabanlı güvenlikleştirmelerin siyasal alana hâkim bir görünüm arz etmesi, ABD ve AB ile Rusya arasındaki sistemsiz güç mücadelesinin Balkanlar'a olan yansımalarıyla birlikte düşünüldüğünde, çatışma faktörü ön plana çıkmakta ve çatışma ile işbirliği arasındaki dikotominin devamlılığı sağlanmaktadır. Bu dikotominin varlığı, Balkan devletleri arasındaki işbirliği girişimlerinin kısa vadeli, geçici ve kar odaklı olarak şekillenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, siyasal manada birbirlerine yakın olan bölge ülkeleri ya da tarihsel, kimlik tabanlı veya siyasal nedenlerle çatışan çıkarlara sahip olmalarına karşın belli bir projenin gerçekleştirilmesi halinde bu projeden çok büyük bir kazanç sağlayabilecek olan bölge devletlerinin proje bazlı işbirliği girişimlerine sıcak yaklaşıma başladıklarını görüyoruz. Bu durum, Balkanlar'da işbirliğinin kısa vadede hükümetlerarası antlaşmalar ve kurumsallaşma çerçevesinde anlamlandırılabilceğini ortaya koymaktadır. Hükümetlerarası işbirliği kurumsallaşmasının başarısı, kimlik eksenli rekabetin geri plana itilebilmesi ve Balkanlar ile ilgili olan küresel/bölgesel güçlerin aralarındaki çatışma ihtimalinin diyalog temelinde azaltılabilmesine bağlı olarak, orta vadede belli sektörler (özellikle enerji, ticaret, ulaştırma ve telekomünikasyon) ve politika alanları çerçevesinde fonksiyonel temelde bir bölgesel işbirliğine geçiş yapılabilir. Bütüncül bir bölgesel işbirliği kurumsallaşması ise ancak uzun vadede gerçekleştirilebilecek bir projedir. Balkan ülkelerinin, bütüncül bir şekilde AB'ye katılmaları, mevcut konjonktürde, bölgedeki çatışma yoğun ilişkiler ağını ortadan kaldıracak en önemli adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, MKM Yayıncılık, Bursa, 2010.
- Baldwin, David. *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, Columbia University Press, Columbia, 1993.
- Baylis, John. “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler*, (Çev: Burcu Yavuz), C. 5, S. 18, 2008, s. 69–85.
- Bilgin, Pınar. “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları” *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 8, No. 14, Ocak 2010, s. 69–96.
- Booth, Ken. “Security and Self: Reflections of a Fallen Realist”, *Critical Security Studies: Concepts and Cases*, Keith Krause and Michael C. Williams (Eds.), University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997, pp. 83–120.
- Bozdağlıoğlu, Yücel ve Çınar Özen. “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, C.1, S. 4, 2004, s. 59–79.
- Buzan, Barry, Ole Wæver and Jaap de Wilde. *Security: A New Framework For Analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998.
- Cebotari, Svetlana. “The Republic of Moldova Between Neutrality and NATO Membership Status”, *Postmodern Openings*, Year 1, Vol. 3, September 2010, pp. 83–91.
- Cerny, Philip G. “Embedding Neoliberalism: The Evolution of a Hegemonic Paradigm”, *The Journal of International Trade and Diplomacy*, Vol. 2, No. 1, 2008, pp. 1–46.
- Chan, Steve. *International Relations in Perspective*, MacMillan Publishing, New York, 1984, pp. 233–235.
- De Rapper, Gilles. “The Greek-Albanian Border and Its Impact on Local Populations”, *Cahiers Parisiens/Parisiens Notebooks*, Vol. 3, 2007, pp. 566–575.
- Holsti, Ole R. “Theories of International Relations and Foreign Policy: Realism and Its Challenge”, *Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*, Charles W. Kegley (Ed.), St. Martin’s Press, New York, 1995, pp. 35–65.

- Jervis, Robert, "Cooperation Under the Security Dilemma", *World Politics*, Vol. 30, No. 2, January 1978, pp. 167–214.
- Keohane, Robert O. and Joseph S. Nye. "Power and Interdependence in the Information Age", *Foreign Affairs*, Vol. 77, No. 5, September/October 1998, pp. 81–94.
- Kydd, Andrew. "Sheep in Sheep's Clothing: Why Security Seekers do not Fight Each Other?", *Security Studies*, Vol. 7, No. 1, pp. 114–155.
- Moravcsik, Andrew, "Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organization*, Vol. 51, No. 4, Autumn 1997, pp. 513–553.
- Morgenthau, Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle For Power and Peace*, Alfred A. Knopf Publishing, New York, 1978.
- Nye, Joseph S. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York, 1990.
- Nye, Joseph S. and David A. Welch. *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, (Çev: Renan Akman), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Eylül 2011.
- Nye, Joseph S. *Yumuşak Güç*, Elips Kitap, Ankara, 2005.
- Petroska-Beska, Violeta and Mirjana Najcevska. "Macedonia: Understanding History, Preventing Future Conflict", *United States Institute of Peace Special Report*, No. 115, February 2004.
- Petrov, Nikolai, Masha Lipman and Henry E. Hale. "Overmanaged Democracy in Russia: Governance Implications of Hybrid Regimes", *Carnegie Papers*, No. 106, February 2010.
- Petrovic, Zarko N. *Russia-Serbia Relations at the Beginning of XXI Century*, ISAC Fund Publishing, Beograd, 2010.
- Roe, Paul, "The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a Tragedy?", *Journal of Peace Research*, Vol. 36, No. 2, March 1999, pp. 183–202.
- Sandıklı, Atilla ve Bilgehan Emeklier. "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Atilla Sandıklı (Der.), BİLGESAM Yayınları, İstanbul, 2012.

- Sanlı, Leyla. *Avrupa Birliği ve Demokrasi Açığı*, Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Snyder, Jack. *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991.
- Soso, Jasna Dragovic. "Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the National Question in Historical Perspective", *Contemporary European History*, Vol. 13, No. 2, May 2004, pp. 170–184.
- Toprak, Elif. "Neofonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumu", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C. 7, No. 1, Güz 2007, s. 69–89.
- Waeber, Ole. "Securitization and Desecuritization", *On Security*, R.D. Lipschutz (Ed.), Columbia University Press, New York, 1995, pp. 46–86.
- Waltz, Kenneth N. "The Stability of a Bipolar World", *Daedalus*, Vol. 93, No. 3, 1964, pp. 881–901.
- Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*, Addison-Wesley Publishing, New York, 1979.
- Wendt, Alexander. "On Constitution and Causation in International Relations", *Review of International Studies*, Vol. 24, December 1998, pp. 101–117.
- Wendt, Alexander. "The State as a Person in International Theory", *Review of International Studies*, Vol. 30, No. 2, April 2004, pp. 289–316.
- Williams, Michael C. "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Vol. 8, No. 14, Ocak 2010.
- Zakaria, Fareed. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, New Jersey, 1998.

Türkiye, Avrasya ve Orta Asya Halklarının Kimlik ve Entegrasyon Algılarına Dair Anket Çalışması

Ayhan Nuri YILMAZ¹

Öz

1980’li yılların sonuna doğru yaşanan gelişmeler, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasına ve birçok yeni devletin bağımsızlıklarını kazanmasını yol açmıştır. Bu devletlerden Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan, Türkiye ile tarih, köken, dil ve din bakımından ortak noktalara sahiptir. Bağımsızlık sonrasında bölgede bir entegrasyona dair fikirler telaffuz edilmeye başlanmıştır. Birçok teorisyen, bölgede oluşan boşluk sonrasında dünya siyasetinde Avrasya’nın gelecekte üstleneceği role dair çıkarımlarda bulunmuşlardır. Tüm bu gelişmeler, Avrasya ve Orta Asya’da birçok uluslararası oluşumu da beraberinde getirmiştir. Bu, Avrupa Birliği’ne entegrasyon sürecinden geçen Türkiye için de bir fırsat olarak algılanarak, bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerini geliştirmesi beklenmiştir. Türkiye, rasyonel ilişkiler kurabilecek ve gerekli girişimleri yaparak bütünleşme senaryolarını lehine kullanabilecek midir? Diğer taraftan Rusya Federasyonu için, Avrasya bölgesinin ve Orta Asya devletlerinin doğal zenginliklerinden faydalanmak ve bu avantajı diğer küresel güçlere kaptırmamak önemli hedeflerden biridir. Kimilerine göre tek süper güç olarak nitelenen Amerika Birleşik Devletlerinin bölgedeki doğalgaz, petrol ve diğer enerji kaynaklarının kontrolüne yönelik politikalar izlemesi, olası Avrasya Birliği senaryolarını daha da zayıflatmaktadır. Bölge, zamanla küresel güçlerin üzerinde stratejik oyunlar oynadığı bir ‘satranç tahtası’na dönüşmüştür. Avrasya ve özellikle Orta Asya’daki devletler arasındaki güvenlik sorunları ve etnik anlaşmazlıklar da göz önünde bulundurulduğunda, olası bir bütünleşmenin gerçekleşmesi giderek daha da zorlaşmaktadır. Bütün bu olgular çerçevesinde bölgenin gelecekte nasıl şekilleneceği ile ilgili analizler önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Avrasya, Entegrasyon, Türk Birliği, Türk Cumhuriyetleri.*

¹ Dr, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal güvenlik Bölümü Öğretim Üyesi;
ayhan_nuriyilmaz@hotmail.com

A Survey Study on the Perception of Turkey Eurasian and Central Asian Peoples Identity and Integration

Abstract

The developments in international politics towards the end of 1980's, finally lead to the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) in 1991 and as a consequence, new independent states have emerged in Eurasia. Among these states, Azerbaijan, Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Kyrgyzstan had common historical, ethnic, religious and linguistic ties with Turkey. After gaining independence, ideas on regional integration has been started to be discussed. Many doctrinaires developed arguments on the more effective role of Eurasia countries on regional and world politics and concluded that the authority gap would be filled by these states. These new political movements and existence of new states also lead to the foundation of new International Organizations in Eurasia and Central Asia. On the other hand, for Turkey who is on the way through the integration process to European Union, these developments have been considered as new opportunities. Based on the historical and geographical ties of Turkey with the region, the country was expected to develop economical, political and cultural relations with new independent Turkic republics. Could Turkey benefit from this new status, set up rational relations and take political actions for the realization of integration scenarios with these new states? On the other hand, it is crucial for Russian Federation to take advantage of the entire natural resources of Eurasian and Central Asian countries, and not to lose this favourable position against the other global powers. USA, who is considered as the only super power according to some perspectives, also adopts a policy for controlling all natural gas reserves, petroleum and energy sources in the region, and this policy is implicitly weakening the possible Eurasia Union scenarios. In the course of time, the region has become like a "chess board", on which the global powers play strategy games. Considering the security problems and the ethnic conflicts between the Eurasia states and especially the Central Asian states, it can be said that any possible integration in the region is becoming more difficult day by day. Therefore, the analyses regarding how the region will be reshaped have a great importance.

Keywords: *Eurasia, Integration, Turkic Union, Turkic Republic.*

1. Araştırmanın Modeli ve Metodolojisi

Bu araştırmada Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan 2502 kişi ile yapılan anket çalışması ile Türk Cumhuriyetlerinin entegrasyonu hakkındaki düşünceleri tespit edilmiştir. Araştırmanın kapsamı Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan halkların Türk devletleri arasındaki siyasi ve iktisadi entegrasyonlarına bakış açılarını tespit etmek suretiyle, Avrupa Birliği'ne alternatif bir Türk Devletler birliğinin olabilirliğini değerlendirmektedir.

Bu araştırmada betimleyici tarama modeli kullanılmıştır. Karasar'a göre:² "Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır".

Çalışmamıza katılan kişilerin demografik özelliklerinin yanında, genel bilgileri, etnik kökenleri, anadil, anadile en yakın dil, etnik ve dinsel olarak kendilerini nasıl tanımladıklarına ilişkin bilgi verilecektir. Bununla birlikte, etnik kimliğin veya dinsel kimliğin yaşamındaki etkisinin boyutlarının ölçülmesi amacıyla bazı ifadeler verilerek, katılım düzeyinde değerlendirmeleri istenmiştir. İfadelere verilen değerlendirmeler bulgular kısmında ortalama, frekans ve yüzde olarak değerlendirilecektir. Araştırmamız için belirlediğimiz evrene ulaşmak maliyet, zaman ve imkân açısından çok zor olduğundan çalışmamıza katılacak kişiler basit rasgele örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Uygun örnekleme yoluyla seçilen ve anket uygulaması tamamlanan 2502 kişinin, tüm evreni temsil gücüne sahip olması bir başka deyişle Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan tüm kişilerin ortalamaya uygun görüşlerini yansıtmaları beklenmektedir.

2. Araştırmada Veri Toplama Araçları

Araştırmada, etkisi araştırılan değişkenler hakkında bilgi toplamak amacıyla araştırmacı tarafından belirlenen sorulardan anket formu düzenlenmiştir. Verilerin toplanmasında ise birkaç yöntem etkili olarak kullanılmıştır. Bu yöntemlerin başında yüz yüze görüşme yöntemi yer almaktadır, ancak hem katılımcıların uygulama kolaylığı ve ankete doğrudan yüz yüze katılımın yarattığı psikolojik olumsuz etki nedeniyle hem de daha çok kişiye ulaşılması hedeflendiğinden web yoluyla anket tekniği de kul-

² Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 3A Araştırma Eğitim ve Danışmanlık, 5. basım, Ankara, 1994, s. 77.

lanılmıştır. Yüz yüze anket metodunun tercih edilmesinin sebebi anketörlerin kişilerin cevaplarırken karşılaşılacak problemleri en aza indirmek ve veri kaybını önlemek, web yoluyla anket metodunun tercih edilme sebebi ise daha çok kişiye ulaşılabilmesi ve katılımcıların diledikleri zaman çalışmaya katılabilme imkânlarının olmasıdır. Web yoluyla katılım survey-monkey.com³ adlı portal vasıtasıyla yapılmıştır. Yansira sosyal medyada (ağırlıklı facebook) ilgili kişi kurum ve eğitim kurumlarına ankete katılım ricası yapılmış ve ilgili lehçede anketin mahiyeti ve maksadı açıklanmıştır.

Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan kişilerin bakış açılarını ve düşünce yapılarını ölçmek amacıyla oluşturulan anket soru formu birkaç bölüme ayrılmaktadır. Buna göre ilk bölümde kişilerin yaş, meslek, eğitim cinsiyet gibi demografik özellikleri ve etnik köken ile yaşadıkları yere ilişkin bilgiler sorgulanmıştır. Devamında ise dil, etnik köken tanımlaması ve dinsel inancına ilişkin bilgiler yer almıştır. İkinci bölümde ise etnik kimliğin ve dinsel kimliğin güncel yaşamına etkilerinin ölçülmesi amacıyla bazı ifadeler katılım derecelerine göre puanlandırılması istenilmiştir. Çalışmanın devamında hangi ülkeler ile eğitim ve kültürel ilişkilerde bulunduğu ve bu ilişkilerin geliştirilmesini istediği ülkelere ilişkin sorular yöneltilmiştir. Son bölümünde ise Türkiye'nin AB ile ilişkisi hakkındaki görüşleri alınarak, Avrupa Birliği'ne alternatif bir çözüm olan Türk Devletler Birliği kurulması hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

Soru formunda olan ölçekli sorulara bakıldığında, katılım düzeylerinin ölçülmesi amacıyla beşli derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçeğin değerleri şu şekildedir "1= Kesinlikle Katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3= Katılıyorum, 4= Kısmen Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum".

Araştırmanın verilerinin toplanmasındaki ilk aşama araştırmanın evren ve örnekleminin seçimidir. İkinci aşama araştırma araçlarının hazırlanmasıdır. Bundan sonraki aşama ise görüşmeciler soru formunun ön çalışmasının yapılması ve soru formu son halini aldıktan sonra saha uygulamalarının başlatılmasıdır. Saha aşamasından tamamlandıktan sonra ise veri seti oluşturulmuş ve istatistiksel testler / analizler yapılmıştır.

3. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmanın saha aşamasında yüz yüze metoduyla yapılan anketler ile toplanılan veriler ilk başta Excel programına girilmiştir. Web yoluyla

³ Çevrimiçi, <https://www.surveymonkey.com/s/V669T3J>. Erişim Tarihi: 20.05.2012.

yapılan anketler ise ilgili site aracılığıyla excel programına aktarılmıştır. Bu iki veri seti birleştirilmeye uygun hale getirildikten sonra, toplam veri seti üzerinde gerekli mantık kontrolleri, veri temizliği ve kodlamalar yapılarak syntax programı yardımıyla SPSS programında veri seti oluşturulmuş ve analizler SPSS 19.0 programında yapılmıştır.

Çalışmada öncelikle ankete katılan kişilerin yaş ve etnik kökenlerine ilişkin bilgiler verilecek. Daha sonra ise çalışmanın amacı doğrultusunda hazırlanan sorulara katılımcıların verdikleri yanıtlar etnik köken bazında betimsel istatistiklerden frekans ve yüzde değerler aracılığıyla açıklanarak, verilere ilişkin yorumlar yapılacaktır.

Araştırma Ocak 2012 tarihinde başlayıp Haziran 2012 tarihinde sona erecek biçimde, toplam 6 aylık bir sürede gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgu ve Yorumlar

Türk Cumhuriyetleri'nde yaşayan halkların, Türk devletleri arasındaki siyasi ve iktisadi entegrasyonlarına bakış açılarını tespit etmek suretiyle yapılan ve araştırmaya katılan 2502 kişinin anket formundaki sorulara verdikleri yanıtlar, ifadelere katılım düzeyleri ile demografik özelliklerinin frekans ve yüzde değerleri ve yorumları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Araştırmamıza katılan kişilerin etnik köken dağılımlarına ilişkin tablo aşağıda gösterilmektedir. Buna göre katılımcıların büyük çoğunluğu kendini Kırgız ve Azerbaycanlı ve Azerbaycanlı Türk olarak tanımlayanlardan oluşmaktadır. Kırgız katılımcıların oranı %40 iken, Azerbaycanlı katılımcıların oranı %20, Azerbaycanlı Türk katılımcıların oranı ise %17,4'tür. Kendisini Kazakistanlı Türk olarak tanımlayan katılımcıların oranı %0,7; Kırgızistanlı Türk olarak tanımlayanların oranı %0,2 ve Özbekistanlı Türk ve Tatar olarak tanımlayan katılımcıların oranları ise %1'dir. Çalışmamıza katılan diğer etnik kökenlere bakıldığında, %0,6'sının Rus, %4,6'sının Türkmen, %6,5'inin Özbek, %7,8'inin ise Kazak olduğu görülmektedir. Etnik köken tanımlamasındaki en büyük sorun Azerbaycan'da çıkmıştır. Zira Azerbaycanlı katılımcıların neredeyse yarıya yakını kendisini Türk olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden değerlendirmelerde kendisini Azerbaycanlı olarak tanımlayanlarla, Türk olarak tanımlayanlar daha net analiz için ayrı iki etnik grup gibi değerlendirmeye alınmıştır. Toplam katılımcıların %40'ını Kırgızistanlılar ve %37,4'ünü de Azerbaycanlılar oluşturmaktadır. Diğer üç ülkedeki katılımcı sayısının düşük olmasının siyasi ve

psikolojik sebepleri olduğu kadar içinde buldukları rejim ve yönetimin bakış açısı da etkili olmuştur. Bu tür sebepler nedeniyle söz konusu ülkelerde doğrudan anket uygulaması yapılamamıştır. Özellikle Özbekistan bu konuda en çok zorluk çekilen ülke olmuş ve katılımcılar büyük ölçüde yurtdışında yaşayan diaspora Özbeklerden ve öğrencilerden seçilerek sosyal medya yoluyla ankete katılımları sağlanmıştır. Bu yüzden toplu ölçümlerde Kırgızistan ve Azerbaycan etkisi net bir şekilde hissedilmektedir. Bunun göz önüne alınması gerekmektedir.

Tablo 1: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Kökenleri

Etnik Köken	Frekans	Yüzde
Base	2502	2502
Azerbaycanlı	500	20
Azerbaycanlı Türk	436	17,4
Kazak	196	7,8
Kırgız	1002	40
Özbek	162	6,5
Türkmen	116	4,6
Rus	14	0,6
Kazakistanlı Türk	18	0,7
Kırgızistanlı Türk	6	0,2
Özbekistanlı Türk	26	1
Tatar	26	1

Katılımcılardan etnik kökenini Rus, Kazakistanlı Türk, Kırgızistanlı Türk, Özbekistanlı Türk ve Tatar olarak tanımlayanlar, bulgular kısmında yer alan tüm etnik köken bazlı sonuçlarda olmasına rağmen, gözlem sayıları düşük olduğundan istatistiksel analizlere dâhil edilmemiştir. Bu grupların sonuçları derinlemesine yorumlamalar yapılmasında yardımcı olacaktır.

Katılımcıların demografik özelliklerinden yaş ile ilgili dağılım tablosu aşağıda yer almaktadır. Katılımcıların yaşları 13 – 75 arasında değişmektedir ve genel ortalaması 26,6'dır. Tabloya bakıldığında en yüksek yaş ortalamasına 33,7 ile Ruslar sahip olurken, Tatar, Özbekistanlı Türk, Azerbaycanlı Türk etnik kökene sahip olanların yaş ortalaması 31'dir. Genel olarak bakıldığında ise en genç yaş ortalamasına sahip etnik kökenin Kırgız olduğu görülmektedir.

Etnik köken kırılımında belirtilen anadil sonuçlarına bakıldığında, etnik kökeni Azerbaycanlı olanların %97,6'sı Azerbaycan Türkçesi, %1,2'si ise Türkçe olarak belirtmişlerdir. Azerbaycanlı Türklerde ise Azerbaycan Türkçesinin oranı %38,5'e düşerken, Türkçe oranı %59,6 ya yükselmektedir. Bunun sebebi bu kitlenin anadillerini Türkçe olarak görmeleridir. Kazakların %40'ı Özbekçe, %48'i ise kendi dillerini tercih etmektedirler. Kırgızların %68,5'inin Kırgızca'yı anadil olarak belirtmelerinin yanında en büyük oran %19,8 ile Rusça olmaktadır. Özbeklerin %89'u kendi anadillerini belirtirken, %6,2'lik bir bölümü anadil olarak Kazakça'yı belirtmişlerdir. Türkmenlerin %67,2'si Türkmenceyi anadil olarak belirtirken, %25,9'u anadilini Türkçe olarak belirtmişlerdir.

Tablo 2: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Kökenlere Göre Yaş Grupları Bazında Dağılımı

Yaş	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen	Rus	Kazak Türk	Kırgız Türk	Özbek Türk	Tatar
Base	2502	500	436	196	1002	162	116	14	18	6	26	26
18 yaş ve altı	10,1	22,4	7,8	2	8,4	3,7	10,3	-	-	-	-	-
19-24	46,3	41,2	28,4	31,6	64	28,4	50	14,3	22,2	66,7	30,8	15,4
25-34	27,5	19,6	33	48	21,9	42	20,7	42,9	44,4	-	46,2	61,5
35 yaş ve üstü	16,1	16,8	30,7	18,4	5,8	25,9	19	42,9	33,3	33,3	23,1	23,1
Mean	26,6	25,5	31,2	29,7	23,5	29,4	27,2	33,7	29,4	27	31	31,8

Tablo 3: Anket Çalışmasına Katılanlar Tarafından Konuşulan Diller

Ana dilinizi belirtiniz	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen	Rus	Kazak Türk	Kırgız Türk	Özbek Türk	Tatar
Base	2502	500	436	196	1002	162	116	14	18	6	26	26
Azerbaycan Türkçesi	26,5	97,6	38,5	1	0,2	1,2	-	-	-	-	-	-
Özbekçe	11,1	-	-	40,8	2,2	88,9	3,4	-	-	-	100	7,7
Türkmence	3,1	-	-	-	-	-	67,2	-	-	-	-	-
Kazakça	6,6	-	-	48	4,6	6,2	-	-	77,8	-	-	-
Rusça	8,6	0,8	-	3,1	19,8	-	-	42,9	-	-	-	-
Kırgızca	27,7	-	0,5	-	68,5	-	-	-	-	100	-	-
Türkçe	14,5	1,2	59,6	6,1	3,6	2,5	25,9	57,1	22,2	-	-	15,4
Diğer	1,9	0,4	1,4	1	1,2	1,2	3,4	-	-	-	-	76,9

Katılımcıların evde konuştukları dillere bakıldığında Azerbaycanlıların Azerbaycan Türkçesi dışında %2,4'ünün Rusça, %3,2'sinin Türkçe konuştuğu görülmektedir. Azerbaycanlı Türkler'in ise %60,1'i Türkçe,⁴ %38,5'i Azerbaycan Türkçesi'ni konuşmaktadırlar. Kazakların evde hangi dili konuştuklarına bakıldığında %23,5'inin Türkçe, %24,5'inin ise Özbekçe konuştuğu görülmektedir. Kırgızların %40'ı evde Kırgızca dışında bir dil konuşmaktadır ve diller arasında ağırlıklı olarak Rusça (%27,4) yer almaktadır. Özbeklerin sadece %15'inin Özbekçe dışında bir dil konuştuğu ve ağırlıklı olarak Kazakça olduğu görülürken, Türkmenlerde kendi anadili dışında konuşma oranının %3 olduğu ve bu oranda Türkçenin %27,6'lık bir paya sahip olduğu görülmektedir. Ankete Rusça'dan katılan ya da anadilini Rusça olarak seçenlerin kendi dilleri dışında Türkçeyi konuşma oranlarının da yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Anket Çalışmasına Katılanların Ev İçinde Konuşmayı Tercih Ettikleri Diller

Evde hangi dili konuşuyorsunuz	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen	Rus
Base	2502	500	436	196	1002	162	116	14
Azerbaycan Türkçesi	25,5	93,6	38,5	-	0,2	-	-	-
Özbekçe	9,4	-	-	24,5	2	85,2	3,4	-
Türkmence	3,2	-	-	-	0,6	-	63,8	-
Kazakça	5,3	-	-	43,9	1,8	6,2	-	-
Rusça	12	2,4	-	3,1	27,4	-	1,7	28,6
Kırgızca	24,4	-	-	-	60,3	-	-	-
Türkçe	17,7	3,2	60,1	23,5	6,1	4,9	27,6	71,4
Diğer	2,6	0,8	1,4	5,1	1,6	3,7	3,4	-

Katılımcıların anadilleri dışında bildikleri diğer dillere bakıldığında Azerbaycanlıların %61,6 oranında Rusça ve %67,2 oranında Türkçe bildikleri, Azerbaycanlı Türklerin ise %26,26 oranında Rusça %47,7 oranında da Türkçe bildikleri görülmektedir.⁵ Kazakların, Kırgızların, Özbekle-

⁴ Burada söz konusu olan muhtemelen standart İstanbul Türkçesi değildir. Katılımcı konuştuğu lehçeyi, Azerbaycanca ya da Azerice olarak değil de Türkçe tanımlamaktadır ve bu yüzden seçimini Türkçe olarak yapmıştır ve bu eğilim en fazla Azerbaycanlı katılımcılarda görülmektedir.

⁵ Burada söz konusu olan Türkiye Türkçesi ya da standart İstanbul ağzıdır.

rin ve Türkmenler 'in ise anadili dışında ağırlıklı olarak Rusça ve Türkçe bildikleri görülmektedir. Diğer seçeneğinde ağırlıklı olarak katılımcılar İngilizceyi bildiklerini belirtirken, diğer seçeneğinin en yüksek olduğu yüzdeler ise Azerbaycanlı Türkler olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Anket Çalışmasına Katılanların Bildiği Diller

Anadiliniz dışında bildiği diller	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Azerbaycan Türkçesi	17,7	32	33,5	11,2	2,4	19,8	36,2
Özbekçe	14,1	3,2	11,9	14,3	14	33,3	34,5
Türkmence	14,7	5,2	12,4	20,4	13,4	24,7	36,2
Kazakça	13,8	2,4	6	21,4	20,2	19,8	5,2
Rusça	55,4	61,6	36,2	39,8	63,4	66,7	60,3
Kırgızca	13,3	2	6	9,2	22,5	18,5	8,6
Türkçe	58,6	67,2	47,7	69,4	53,3	67,9	69
Diğer	7,9	2,8	20,2	4,1	6,6	4,9	3,4

Anadile en yakın görülen dil sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında; Azerbaycanlıların %78,4'lük büyük bir çoğunluğu Türkçeyi, Azerbaycanlı Türklerin ise %37,6'sı Türkçeyi, %49,1'i ise Azerbaycan Türkçesini en yakın dil olarak görmektedir. Kazakların %42,9'unun Kırgızca'yı, Kırgızların ise %47,5'inin Kazakça'yı yakın buldukları görülmektedir. Özbekler'in %40,7'si, Türkmenler'in ise %43,1'i Türkçeyi anadillerine en yakın dil olarak belirtmişlerdir. Genel olarak sonuçlara bakıldığında katılımcıların kendilerine en yakın gördükleri dillerin başında %41,4'lük bir oranla Türkçe gelmektedir; devamında ise %20,4'lük oranla Kazakça gelmektedir. Kazakçanın yakın olarak görülmesindeki en büyük etken Kırgızların yarısına yakınının kendilerine en yakın dil olarak onu seçmiş olmalarıdır.

Yapılan istatistiksel analizlerin sonuçlarına bakıldığında etnik kökeni Azerbaycanlı olanların en yakın dil olarak Türkçeyi görmeleri diğer etnik kökenler ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Aynı şekilde Kırgızların Kazakça'yı ve Kazakların Kırgızca'yı yakın dil olarak görmeleri diğer gruplardan ayrılmaktadır.

Tablo 6: Anket Çalışmasına Katılanların Ana Dillerine Yakın Olacak Düzeyde Bildikleri Diğer Diller

Anadile yakın dil	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Azerbaycan Türkçesi	14,5	12,4	49,1	5,1	2,1	14,8	24,1
Özbekçe	6,2	1,6	1,8	2	10,8	3,7	15,5
Türkmence	5,2	3,6	6,9	5,1	3,5	4,9	12,1
Kazakça	20,4	-	0,5	5,1	47,5	8,6	-
Rusça	3	2,4	0,5	2	5,3	-	1,7
Kırgızca	5,2	0,4	-	27,6	5	9,9	-
Türkçe	41,4	78,4	37,6	42,9	24,1	40,7	43,1
Diğer	4,2	1,2	3,7	10,2	1,8	7,3	3,4

Çalışmamıza katılanların dinsel inançlarına bakıldığında, Kazaklar hariç her bir etnik köken kendini en az %78 ve üzeri Müslüman olarak belirtmiştir. Toplamda bakıldığında tüm katılımcıların %13,2'sinin Hristiyan, %1,9'unun Ateist, %0,6'sının Musevi ve %3'ünün ise diğer dinsel inançlara bağlı oldukları görülmektedir. Tabloya bakıldığında Kazakların %46,9'unun Müslüman, %40,8'inin ise Hristiyan olduğu görülmektedir. Diğer etnik kökenlere göre yüksek olan bu oranının diğer gruplardan farklılığı istatistiksel olarak anlamlıdır. Katılımcıların %3'lük bir bölümü dinsel inancı için diğer seçeneğini seçerken, verilen açık uçlu yanıtlara bakıldığında ağırlıklı olarak Şaman (Tengrici), Deist ve Agnostik yanıtlarını verdikleri görülmüştür.

Tablo 7: Anket Çalışmasına Katılanların Dinsel İnançları

Dinsel inanç	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Ateist	1,9	0,4	2,3	4,1	1,9	2,5	1,7
Müslüman	81,8	94,4	92,7	47,9	77,5	81,5	95,7
Hristiyan	13,2	3,2	-	40,8	18,4	14,8	1,7
Musevi	0,01	0,4	-	-	-	-	0,85
Diğer	3	2	5	7,1	2,2	1,2	-

Çalışmamızın bu bölümünde katılımcılara bazı ifadeler okuyarak bu ifadelere ne derece katıldıklarına ilişkin yanıtlar alınmıştır. Aşağıdaki tabloda her bir ifade için etnik köken bazında verilen yanıtların sonuçları ve ortalamaları yer almaktadır. Tablolara bakıldığında skalaya verilen yanıtlara göre hesaplanan ortalamalarda 1'e yakın değerler ilgili ifadeye katılmama eğiliminde, 5'e yakın ortalamalar ise ifadeye katılma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Anket Çalışmasına Katılanların Türkiye Türkçesini Anlama Düzeyleri

S7. Türkiye Türkçesini anlıyor musunuz?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	27,7	3,6	-	25,5	59	8,6	5,2
Kesinlikle Katılmıyorum	16,8	1,2	-	10,2	38,2	2,5	1,7
Katılmıyorum	10,9	2,4	-	15,3	20,8	6,2	3,4
Katılıyorum	13,2	10,8	9,2	13,3	18,2	9,9	8,6
Kısmen Katılıyorum	9,4	5,6	0,9	27,6	8,4	28,4	1,7
Kesinlikle Katılıyorum	49,8	80	89,9	33,7	14,5	53,1	84,5
Top 2 Box	59,1	85,6	90,8	61,2	22,9	81,5	86,2
Mean	3,6	4,6	4,8	3,6	2,4	4,2	4,6

İlk ifadeye bakıldığında genel ortalamanın 3,6 olduğu görülmektedir. Bunun anlamı katılımcıların 'Türkiye Türkçesi'ni anlıyor musunuz' ifadesine genel olarak katılma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Türkiye Türkçesini en iyi anlayan etnik kökenin 4,8 ortalama ile Azerbaycanlı Türkler, 4,6 ortalama ile de Azerbaycanlı ve Türkmen katılımcılar olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesini en az anlayan etnik kökenin ise Kırgızlar (2,4) olduğu ve Türkiye Türkçesini anlamayı negatif yönde etkileyip genel ortalamasını düşüren etnik köken olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farklılıklara bakıldığında Azerbaycanlı Türklerin Türkiye Türkçesini anlamadaki ortalamasının yüksek olması ve diğer gruplardan farklı olması istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 9: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik kimliklerine Dair Görüşleri

S8. Etnik kimliğinizin hayatınızda önemli bir yeri olduğunu düşünüyor musunuz?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	26,9	8,8	9,6	18,4	51,3	12,3	6,9
Kesinlikle Katılmıyorum	16,2	5,6	3,7	6,1	33	6,2	1,7
Katılmıyorum	10,7	3,2	6	12,2	18,3	6,2	5,2
Katılıyorum	20,1	21,2	16,1	9,2	25,5	16	15,5
Kısmen Katılıyorum	17,4	30,8	12,8	21,4	12	18,5	12,1
Kesinlikle Katılıyorum	35,7	39,2	61,5	51	11,2	53,1	65,5
Top 2 Box	53,1	70	74,3	72,4	23,2	71,6	77,6
Mean	3,5	3,9	4,2	4	2,5	4,1	4,3

Etnik kimliğin hayatında önemli bir yeri olduğu hakkındaki genel ortalamanın 3,5 yani katılma eğilimine yakın olduğu görülmektedir. Tabloya bakıldığında etnik kimliğin en önemli olduğu etnik kökenlerin Türkmen (4,3), Azerbaycanlı Türkler (4,2) ve Özbekler (4,1) olduğu görülmektedir. Sonrasında ise Kazaklar ve Azerbaycanlılar gelmektedir. Kırgızların bu ifade için verdikleri yanıtların ortalamasına bakıldığında 2,5 ile çok düşük olduğu görülmekte, dolayısıyla etnik kimliğin hayatlarında çok da önemli bir yeri olmadığı sonucuna varılmaktadır. Gruplar arasındaki farklılıklara bakıldığında Türkmenlerin ortalamasının Azerbaycanlı Türkler dışındaki tüm etnik kökenler ile ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Kimliklerine İlişkin Ülkelerindeki Durumları

S9. Etnik kimliğinizden ötürü ülkenizde sorunlar yaşıyor musunuz?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	51,7	62,4	67	60,2	37,4	58	55,2
Kesinlikle Katılmıyorum	31,6	42	51,8	38,8	18,3	28,4	32,8
Katılmıyorum	20,1	20,4	15,1	21,4	19,2	29,6	22,4
Katılıyorum	18,1	12	7,3	11,2	27,9	17,3	12,1
Kısmen Katılıyorum	14,4	12,8	12,4	18,4	17	6,2	10,3
Kesinlikle Katılıyorum	15,9	12,8	13,3	10,2	17,7	18,5	22,4
Top 2 Box	30,3	25,6	25,7	28,6	34,6	24,7	32,8
Mean	2,6	2,3	2,2	2,4	3	2,6	2,7

Etnik kimlikten dolayı ülkede yaşanan sorunlara bakıldığında genel ortalamanın 2,6 ile düşük olduğu, yani çok fazla sorun yaşanmadığı anlamına gelmektedir. Etnik köken bazında bakıldığında ise; etnik kimlikten dolayı en çok problem yaşayan Kırgızlar (3,0) ve Türkmenler (2,7) olduğu, en az problem yaşayanın ise Azerbaycanlılar (2,3) ve Azerbaycanlı Türkler (2,2) olduğu görülmektedir. Kırgızların etnik kimliklerinden dolayı yaşanan sorunlara katılım ortalamalarının diğer ülkelere göre daha fazla olduğu ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 11: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Kimliklerine Yaşamları İçerisinde Verdikleri Önem

S10. Etnik kimliğinizin yaşamınızda önemli bir yeri olduğunu düşünüyor musunuz?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	28,5	18,8	13,3	19,4	47,2	12,3	8,6
Kesinlikle Katılmıyorum	16,6	10,8	5	9,2	30,5	2,5	3,4
Katılmıyorum	11,9	8	8,3	10,2	16,7	9,9	5,2
Katılıyorum	22	28,8	18,3	8,2	24,4	17,3	25,9
Kısmen Katılıyorum	17,3	22,8	12,4	21,4	16	25,9	10,3
Kesinlikle Katılıyorum	32,3	29,6	56	51	12,5	44,4	55,2
Top 2 Box	49,5	52,4	68,3	72,4	28,4	70,4	65,5
Mean	3,4	3,5	4,1	3,9	2,6	4	4,1

Etnik kimliğin yaşamdaki önemine ilişkin sonuçlara bakıldığında ortalamasının 3, 4 olduğu ve katılma eğiliminde oldukları sonucuna varılmaktadır. Etnik kimliğin yaşamda en çok önemli yere sahip olan 4,1 ortalama ile Türkmenler ve Azerbaycanlı Türkler ile 4 ortalama ile Özbekler olduğu görülmektedir. Kırgızların etnik kimliklerinin yaşamdaki önem ortalaması diğer etnik kökenlerin önem ortalamaları ile karşılaştırılınca düşük olduğu ve aralarındaki farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tablo 12: Anket Çalışmasına Katılanların Ülkelerinde Etnik Kimliklere Bakış

S11. Ülkenizde etnik kimlikle ilgili sorunlar yaşıyor mu?	Base	Azer-baycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	43,7	64	44	37,8	34,6	45,7	56,9
Kesinlikle Katılmıyorum	22,2	36,8	26,6	21,4	14,8	19,8	25,9
Katılmıyorum	21,5	27,2	17,4	16,3	19,9	25,9	31
Katılıyorum	21,3	11,6	13,8	24,5	30,6	14,8	13,8
Kısmen Katılıyorum	17,8	14	18,3	27,6	19,1	12,3	10,3
Kesinlikle Katılıyorum	17,2	10,4	23,9	10,2	15,7	27,2	19
Top 2 Box	35	24,4	42,2	37,8	34,7	39,5	29,3
Mean	2,9	2,3	3	2,9	3	3	2,7

Yaşadıkları ülkede etnik kimlikle ilgili sorun yaşayıp yaşamama durumuna bakıldığında ortalamanın 2,9 olduğu ve genel olarak bu ifadeye katıldıkları görülmektedir. En fazla sorun yaşayanlar 3 ortalama ile Azerbaycanlı Türk, Kırgız ve Özbekler olur iken, en az sorun yaşayan etnik köken ise Azerbaycanlılar (2,3) olmaktadır. Grup ortalamaları arasındaki farklılıklara bakıldığında Azerbaycanlıların ortalamasının diğer gruplardan farklılığı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo 13: Anket Çalışmasına Katılanların Dinsel Kimliklerinin Yaşamları Açısından Önemi

S12.Dinsel kimliğinizin yaşantınız da önemli bir yeri olduğunu düşünüyor musunuz?	Base	Azer-baycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	31,1	20	23,4	25,5	48,5	9,9	12,1
Kesinlikle Katılmıyorum	18,9	8	10,1	8,2	34,6	4,9	6,9
Katılmıyorum	12,2	12	13,3	17,3	13,9	4,9	5,2
Katılıyorum	21,7	28	14,7	15,3	24,4	12,3	24,1
Kısmen Katılıyorum	15,6	18	18,8	13,3	13,4	16	12,1
Kesinlikle Katılıyorum	31,7	34	43,1	45,9	13,8	61,7	51,7
Top 2 Box	47,2	52	61,9	59,2	27,1	77,8	63,8
Mean	3,3	3,6	3,7	3,7	2,6	4,2	4

Dinsel kimliğin katılımcıların yaşantılarındaki önemine bakıldığında, genel ortalamanın 3,3 olduğu yani dinsel kimliğin yaşantılarında önemli bir yeri olduğuna katılanların çoğunlukta oldukları görülmektedir. Dinsel kimliğin en önemli olduğu etnik köken Özbek (4,2) ve Türkmenler (4) iken, Kırgızlar (2,6) için daha az önem taşıdığı görülmektedir. Kırgızlar için hem etnik kimliğin hem de dinsel kimliğin yaşantılarındaki öneminin diğer etnik kökenlere göre çok daha az olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 14: Anket Çalışmasına Katılanların Dinsel Kimlikleri Sebebiyle Sorun Yaşama-Yaşamama Durumları

S13.Dinsel kimliğinizden ötürü sorunlar yaşıyor musunuz?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	53,6	70,4	73,4	57,1	33,1	63	60,3
Kesinlikle Katılmıyorum	29,8	46,4	42,7	34,7	14,2	28,4	34,5
Katılmıyorum	23,7	24	30,7	22,4	19	34,6	25,9
Katılıyorum	16,6	10,8	6,9	19,4	24,4	9,9	19
Kısmen Katılıyorum	16,4	10,4	11,9	14,3	23,4	13,6	12,1
Kesinlikle Katılıyorum	13,4	8,4	7,8	9,2	19,2	13,6	8,6
Top 2 Box	29,8	18,8	19,7	23,5	42,5	27,2	20,7
Mean	2,6	2,1	2,1	2,4	3,1	2,5	2,3

Tabloya bakıldığında katılımcıların dinsel kimliğinden ötürü çok fazla sorunlar yaşamadıkları görülmektedir. Buna göre genel ortalama 2,6 iken, dinsel kimliğinden dolayı en çok sorun yaşayan etnik köken 3,1 ortalama ile Kırgızlardır. En az sorun yaşayan etnik kökenler ise Azerbaycanlı ve Azerbaycanlı Türklerdir. Kırgızlar dışında grup ortalamalarının birbirine yakın oldukları ancak etnik kökeni Kırgız olanların dinsel kimliğinden ötürü daha fazla sorun yaşamaları diğer grupların ortalamaları ile bir farklılık oluşturmaktadır ve bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Tablo 15: Anket Çalışmasına Katılanların Ülkelerinde Dinsel Kimliklere Bakış

S14. Ülkenizde dinsel kimlikle ilgili sorunlar yaşıyor mu?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	44,6	64,8	50,5	51	30	44,4	55,2
Kesinlikle Katılmıyorum	25	43,6	28	32,7	14,5	18,5	29,3
Katılmıyorum	19,6	21,2	22,5	18,4	15,6	25,9	25,9
Katılıyorum	21	10,4	15,1	24,5	28,8	13,6	22,4
Kısmen Katılıyorum	17,9	10,8	16,5	13,3	22,7	23,5	15,5
Kesinlikle Katılıyorum	16,6	14	17,9	11,2	18,5	18,5	6,9
Top 2 Box	34,5	24,8	34,4	24,5	41,1	42	22,4
Mean	2,8	2,3	2,7	2,5	3,2	3	2,4

Ülkelerde dinsel kimlikle ilgili yaşanan sorunlara verilen yanıtlara bakıldığında ortalamanın 2,8 olduğu görülmektedir. En çok dinsel kimlik sorunu yaşayan etnik kökenler 3,2 ortalama ile Kırgızlar, 3 ortalama ile de Özbekler olmaktadır. En az sorun yaşayan etnik kökenlerin ise Azerbaycan ve Türkmenler olduğu görülmektedir. Kırgızların dinsel kimliğinden dolayı sorun yaşama ortalamalarına bakıldığında Özbekler dışında diğer etnik kökenlere göre fazla olduğu ve yapılan testler sonucunda bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür.

Tablo 16: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Kimliklerine Göre Sorulan Sorulara Verdikleri Yanıtların Dağılımı

	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Türkiye Türkçesini anlama	3,6	4,6	4,8	3,6	2,4	4,2	4,6
Etnik kimliğin hayatındaki önemi	3,5	3,9	4,2	4	2,5	4,1	4,3
Etnik kimliğin yaşamındaki önemi	3,4	3,5	4,1	3,9	2,6	4	4,1
Dinsel kimliğin yaşantıdaki önemi	3,3	3,6	3,7	3,7	2,6	4,2	4
Ülkenizde etnik kimlikle ilgili sorunlar	2,9	2,3	3	2,9	3	3	2,7
Ülkede dinsel kimlik sorunları	2,8	2,3	2,7	2,5	3,2	3	2,4
Etnik kimliğinizden ötürü yaşanan sorunlar	2,6	2,3	2,2	2,4	3	2,6	2,7
Dinsel kimlikten ötürü sorunlar	2,6	2,1	2,1	2,4	3,1	2,5	2,3

Yukarıdaki tabloya bakıldığında katılımcıların ifadelerine verdikleri yanıtlardan hesaplanan ortalamaların özet tablosu yer almaktadır. Buna göre genel sonuçlara bakıldığında Katılımın en yüksek olduğu ifadenin 3,6 ortalama ile Türkiye Türkçesini anlama olduğu görülmektedir. Devamında 3,5 ortalama ile etnik kimliğin hayatlarındaki önemi, çok yakın ortalama ile etnik kimliğin yaşamlarındaki önemi ve dinsel kimliğin yaşantılarındaki önemi gelmektedir. Ülkede etnik kimlikle veya dinsel kimlikle ilgili yaşanan sorunların ortalamaları çok yakın olmasına rağmen etnik kökenle ilgili yaşanan problemler biraz daha önemli konumdadır. Katılımcıların etnik kimlikten veya dinsel kimlikten ötürü yaşadıkları sorunlara katılım ortalamaları ise birbirine eşittir.

Kişilerin yaşamlarında çok önemli bir etmen olan eğitim ile ilgili katılımcıların veya çocuklarının hangi ülkede eğitim almasını arzu etmelerine ilişkin verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Buna göre Azerbaycanlıların yarısına yakını (%45,2) ABD'yi, %27,2'si Türkiye'yi, %12'sinin ise AB ülkelerini tercih ettikleri görülmektedir. Aynı şekilde Azerbaycanlı Türkler'in yarısı Türkiye'yi, %24,8'i ABD'yi ve %14,7'si ise AB ülkelerini tercih etmişlerdir. Kazaklar eğitim için ağırlıklı olarak ABD(%24,5)'yi, İran(%19,4)'ı, Türkiye(%16,3)'yi ve AB ülkeleri(%13,3)'ni tercih etmektedirler. Kırgızların %31,6'lık bir bölümü eğitim için ABD'yi tercih ederken, Özbeklerin %30,9'u Türkiye'yi, %27,2'si ise ABD'yi tercih etmektedir. Türkmenler birinci sırada Türkiye'yi, sonrasında ise %27,6 ile ABD'yi ve %20,7 ile AB ülkelerini tercih etmektedirler.

Tablo 17: Anket Çalışmasına Katılanların Diğer Ülkelerde Eğitim Alınması Bakımından Dağılımı

Eğitim alınması istenilen ülke	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
ABD	31,6	45,2	24,8	24,5	31,6	27,2	27,6
Çin	3,8	0,8	-	6,1	6,6	-	3,4
Kırgızistan	6,2	0,4	0,9	-	14,4	1,2	-
Türkiye	24,4	27,2	47,7	16,3	11,9	30,9	32,8
AB Ülkeleri	14,7	12	14,7	13,3	16,5	14,8	20,7
İran	6,2	2	-	19,4	8,6	4,9	1,7
Özbekistan	1,5	-	0,9	-	1,2	11,1	-
Türkmenistan	1,6	0,8	0,9	2	1	2,5	5,2
Azerbaycan	2,4	5,6	3,7	-	1,4	-	1,7
Kazakistan	1,8	0,4	3,2	9,2	0,4	-	1,7
Rusya	2	2,4	-	-	3,3	3,7	-
Diğer	3,8	3,2	3,2	9,2	3,2	3,7	5,2

Sonuçlara genel olarak bakıldığında katılımcının veya çocuklarının üniversite veya sonrasında eğitim almayı arzu ettiği ülkelerin başında %31,6 ile ABD, sonrasında %24,4 ile Türkiye ve %14,7 ile AB ülkeleri yer almaktadır. İran ve Kırgızistan'da eğitim almayı arzu edenlerin toplam içindeki oranı ise her bir ülke için %6,2'dir. Gruplar arasındaki farklılıklara bakıldığında etnik kökeni Azerbaycanlı olanların ABD'yi tercih etme ortalamaları diğer etnik kökenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Aynı şekilde Azerbaycanlı Türklerin kendi veya çocuklarının eğitimi için Türkiye'yi tercih etme ortalamaları, Kazakların İran'ı tercih etme ortalamaları, Kırgız ve Özbeklerin kendi ülkelerini tercih etmeleri diğer gruplardan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ayrılmıştır.

Hangi ülkelerin televizyon kanallarının ağırlıklı olarak izlendiğine ilişkin sonuçlara bakıldığında, Azerbaycanlıların Türkiye(%71,6), Azerbaycan(58) ve Rusya(38,4) kanallarını tercih ettikleri, Azerbaycanlı Türklerin de aynı şekilde Türkiye(93,6), Azerbaycan(49,1) ve Rusya(17,4) kanallarını izlemeyi tercih ettikleri görülmektedir. Kazakların en çok tercih ettikleri %45'lik bir oran ile Türkiye kanalları olurken, devamında %40'lık ortalamalarla Kazakistan, Rusya ve ABD kanalları yer almaktadır. Kırgızlar için ise ilk sırada Rus kanalları ve sonrasında kendi kanalları yer almaktadır. Özbeklere bakıldığında kendi kanallarını izleme oranına yakın bir seviyede Rus kanallarını tercih etmektedirler. Türkmenler ise %79,3 gibi büyük bir oran ile Türkmenistan kanallarını, %48,3'lük oran ile Rus kanallarını ve %43,1'lik oran ile Türkiye kanallarını izlemeyi tercih etmektedirler.

Tüm katılımcıların sonuçlarına bakıldığında en çok tercih edilen kanallar; %48,9 ile Rus kanalları, %37,7 ile Türk kanalları, %27,4 ile Azerbaycan kanalları ve %19,1 ile ABD kanallarıdır. Çalışmamıza katılanlardan 14 kişi ise hiç TV izlemediklerini belirtmişlerdir. Gruplar arasındaki farklılıklara bakıldığında Kazakların ABD kanallarını tercih etme⁶ oranları diğer etnik kökenlere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bundaki en önemli faktör Kazak katılımcılar arasında yurtdışında eğitim gören ciddi bir kitlenin olmasıdır. Aynı şekilde Özbeklerin ve Kırgızların kendi kanallarını tercih etme ortalamaları ile Azerbaycanlıların ve Azerbaycanlı Türklerin Türkiye kanallarını tercih etme ortalamaları diğer etnik kökenlere göre farklılık göstermektedir.

⁶ Bu oranda Kazak katılımcılar arasında yurtdışında özellikle ABD'de okumakta olan öğrencilerin varlığı da etkili olmuştur.

Tablo 18: Anket Çalışmasına Katılanların İzledikleri TV Kanalı Bakımından Ülkelere Göre Dağılımı

En çok hangi ülkenin televizyon kanallarını seyrediyorsunuz	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
ABD	19,1	15,2	12,8	40,8	18,3	28,4	20,7
Çin	6,9	3,6	0,5	13,3	10	7,4	1,7
Kırgızistan	18,1	6	3,2	6,1	36,5	13,6	3,4
Türkiye	48,9	71,6	93,6	45,9	14,6	54,3	43,1
AB Ülkeleri	9,1	9,2	8,3	12,2	7,7	16	12,1
İran	8,2	6	3,7	22,4	8,2	9,9	-
Özbekistan	7,5	4,4	2,3	2	3,2	54,3	17,2
Türkmenistan	13,5	8,4	3,2	40,8	9,3	17,3	79,3
Azerbaycan	27,4	58	49,1	2	12,5	7,4	25,9
Kazakistan	10	3,2	5,5	39,8	9,9	6,2	3,4
Rusya	37,7	38,4	17,4	37,8	44,6	50,6	48,3
Diğer	2,7	-	4,6	6,1	1,8	3,7	3,4
Hiç TV İzlemiyorum	0,6	-	0,9	-	0,4	2,5	-

Katılımcılara ekonomik olarak hangi ülkelerle daha yakın ilişkiler geliştirilmesini arzu ettiklerine ilişkin sorduğumuz soruya verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Buna göre etnik kökeni Azerbaycanlı ve Azerbaycanlı Türk olanların büyük bir bölümü Türkiye, ABD ve AB ülkeleri ile ekonomik ilişkiler kurulması gerektiğini düşünmektedirler. Kazakların %58,2'si Türkmenistan ile, %45'lik oranlarla Türkiye, AB ülkeleri ve ABD ile, yakın oranlarla ise Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği düşüncesindedirler. Kırgızlara bakıldığında Türkiye (%36,2), Rusya (33,6), Çin (26,5) ve AB ülkeleri (23,4) ile ekonomik ilişkilerin daha yakın olmasını arzu ettikleri görülmekte iken, Özbeklerin verdikleri yanıtlara bakıldığında ağırlıklı olarak Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini arzu ederken, diğer tüm ülkelerle de ilişkilerinin geliştirilmesini istediği görülmektedir. Türkmenlerin %63,8 oranındaki büyük çoğunluğu Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini düşünürken diğer ülkeler ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini düşünenler %40 oranına yakındırlar.

Genel olarak sonuçlara bakıldığında ekonomik olarak daha yakın ilişkiler kurulması gereken ülkelerin başında %51 ile Türkiye gelmektedir, ardından sırasıyla %32,1 ile AB ülkeleri, %30,9 oranında Rusya ve aynı oranda Türkmenistan, %30 oranında ABD ve aynı oranda Kazakistan ülkeleri gelmektedir. Belirtilen ülkeler arasında en az daha yakın ilişkiler kurulması istenilen ülke %19,3 ile İrandır. Katılımcıların %5,3'ü ise belirtilen seçeneklerin dışında başka ülkeler ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği düşüncesindedirler

Tablo 19: Anket Çalışmasına Katılanların Ekonomik Olarak Yakın İlişki Kurulmasını İstedikleri Ülkelerin Dağılımı

Ekonomik olarak yakın ilişkiler kurulması istenilen ülkeler	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
ABD	30,1	44	24,8	43,9	21,5	46,9	31
Çin	25	10,8	16,5	51	26,5	46,9	20,7
Kırgızistan	22,7	7,6	57,8	39,8	8,3	32,1	29,3
Türkiye	51	66,4	54,6	45,9	36,2	74,1	63,8
AB Ülkeleri	32,1	41,2	29,8	45,9	23,4	49,4	36,2
İran	19,3	9,6	21,1	49	13	34,6	27,6
Özbekistan	25,5	10	61,9	36,7	9,9	35,8	39,7
Türkmenistan	30,8	12,4	65,1	58,2	12,7	58	36,2
Azerbaycan	24,9	16,4	59,6	36,7	6,4	38,3	41,4
Kazakistan	29,1	8,4	65,6	30,6	17,1	50,6	41,4
Rusya	30,9	20,8	23,9	40,8	33,6	50,6	32,8
Diğer	5,3	2	9,2	11,2	3,2	4,9	8,6

Katılımcıların yaşadıkları ülkenin kültürel ve ekonomik olarak hangi ülkelerle daha yakın ilişkiler geçiştirmesini istedikleri sorusuna verilen yanıtlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Kültürel olarak aynı ülke ile ilişki kurmak isteyenlerin dışındaki sonuçlara bakıldığında, %66,7 ABD ile kültürel ilişki kurmak isteyen kişilerden oluşmaktadır. Ayrıca %56,5'i Türkiye, %45,4'ü AB ülkeleri ile %40,7'si ise Rusya ile ekonomik ilişki kurmak istediklerini belirtmişlerdir. Çin ile kültürel ilişki kurmak isteyenlerin %48'i Türkmenistan ve aynı oranda İran, Kırgızistan ile kültürel ilişki kurmak isteyenlerin %70'i Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan ile ekonomik ilişki kurmak istediklerini belirtmişlerdir.

Türkiye ile kültürel ilişki kurmak isteyenlerin ise yaklaşık olarak %30 oranında ABD, AB ülkeleri, Türkmenistan ve Kazakistan ile kültürel ilişki kurmak istedikleri görülmektedir. AB ülkelerine bakıldığında ise yarıya yakın bir kesimin ABD ve Türkiye ile kültürel ilişki kurmak istedikleri görülmektedir. Kültürel olarak İran'la ilişki geliştirmek isteyen kişilerin görüşlerine bakıldığında ise diğer tüm ülkelerle yoğun olarak kültürel iliş-

kilerini geliştirmek istediklerini belirtirken, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan ile kültürel ilişki geliştirmek isteyenler ağırlıklı olarak kendi aralarında ve Türkiye ile ekonomik olarak daha yakın ilişkiler geliştirmesini arzu etmektedirler.

Tablo 20: Anket Çalışmasına Katılanların Kültürel Olarak Daha Yakın İlişkiler Geliştirilmesi Arzu Edilen Ülkeler

Kültürel olarak daha yakın ilişkiler geliştirilmesi arzu edilen ülkeler											
	ABD	Çin	Kırgı-zistan	Türki-ye	AB Ül-keleri	İran	Özbe-kistan	Türk-menis-tan	Azer-baycan	Kaza-kistan	Rusya
ABD	66,7	42	31,5	33,3	49	45	29,6	30	30,5	30,2	41,5
Çin	37,8	75	33,2	24	36,6	50	30,3	33,7	31	26,9	43,4
Kırgızistan	20,5	28	65,5	23,9	21,4	34	57,4	54,6	55,2	53,1	26,8
Türkiye	56,5	43	59,6	80,1	55,5	44	59,8	59,5	60,1	60,5	52,7
AB Ülkeleri	45,4	41	37,8	37,1	69,7	42	34,9	38,5	34,6	35,1	41,9
İran	27,4	47	32,7	17,9	23,9	61	31,1	34	30,7	29,3	29,3
Özbekistan	22,2	25	65,3	27,7	21	34	70	60,6	60,4	59,3	26,8
Türkmenistan	26,2	48	69,5	30,2	27,5	55	67,7	76,5	65,4	62,9	31,7
Azerbaycan	25,7	27	57,4	25,2	23,3	37	54,6	54,1	68,8	53,1	25,5
Kazakistan	25,7	27	67,3	31,8	26,7	44	66,7	64,9	64,4	70,6	34,2

Katılımcıların AB benzeri bir Türk devletlerinin yapılanmasına engel teşkil edebilecek sebepler ile böylesine bir yapılanmaya alternatif olarak hangi birleşmeyi mümkün gördüklerine ilişkin düşünceleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Buna göre, bu bütünleşmeyi engelleyebilecek sebep ne olursa olsun Müslüman Devletler Birliğini ve Orta Asya Devletler Birliğini alternatif olarak görmektedirler. Ancak özellikle engel teşkil eden sebepler arasında ekonomik ve sosyal farklılıkları gören katılımcıların %15,8'i Rusya ile bütünleşmeyi alternatif olarak mümkün görmektedir.

Tablo 21: Orta Ve Batı Asya'daki Türk Devletlerinin AB Benzeri Bir Yapılanma İçinde Bütünleşmelerini Engelleyebilecek Sebepler

	Orta ve Batı Asya'daki Türk devletlerinin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerini engelleyebilecek sebepler							
	Kültürel farklılıklar	Siyasi farklılıklar	Uluslararası güç odakları	Ekonomik farklılıklar	Dini farklılıklar	Sosyal farklılıklar	Etnik farklılıklar	Diğer
Müslüman Devletler Birliği	31,4	25,7	27,7	22,8	27,8	22,7	26,1	22,7
AB ile bütünleşme	11,7	9,7	8,3	10,4	13,0	9,7	10,6	6,8
Orta Asta Devletler Birliği	28,6	33,1	32,9	27,0	31,4	24,9	29,1	29,5
Çin ile bütünleşme	7,9	4,2	4,4	9,4	6,5	9,3	10,1	4,5
Rusya ile bütünleşme	10,0	9,0	7,3	15,8	10,7	18,2	14,8	4,5
Hiçbiri	9,0	13,4	14,3	12,1	6,8	12,4	8,7	19,3
Diğer	1,5	4,9	5,2	2,5	3,9	2,9	0,7	12,5

Çalışmamıza katılan kişilerin anadilleri ve anadiline en yakın gördükleri dile ilişkin çapraz tablo ve 'ki kare testi' sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Buna göre tabloya bakıldığında anadilini Azerbaycan Türkçesi olarak belirten katılımcıların %82,2'si en yakın dil olarak Türkçeyi görmektedir. Aynı şekilde anadili Özbekçe ve Türkmençe olan katılımcılar da en yakın gördükleri dilin Türkçe olduğunu belirtmişlerdir. Anadili Kazakça olanlara bakıldığında ise en yakın dil olarak %40,2 oranla Kırgızca'yı, Rusça olanların⁷ ise %69,6'sı en yakın dil olarak Türkçeyi bulmaktadırlar. Anadili Kırgızca olanların %65,1'i Kazakçayı, Türkçe olanların ise %70'e yakın bir çoğunluğu Azerbaycan Türkçesini anadiline en yakın dil olarak görmektedir.

⁷ Bu grup günlük hayatında daha çok Rusça konuşan Kazak ve Kırgızları ihtiva etmektedir ve benzetmeyi yaparken Kazakça veya Kırgızca'nın Türkçeye mukayesesini ortaya koymaktadırlar.

Tablo 22: Anket Çalışmasına Katılanların Anadillerine Göre Dağılımı

		Anadil							
		Azerbaycan Türkçesi	Özbekçe	Türkmençe	Kazakça	Rusça	Kırgızca	Türkçe	Diğer
Anadile en yakın görülen dil	Azerbaycan Türkçesi	8,5	10,1	15,4	2,4	0,5	1,4	68,1	8,3
	Özbekçe	1,2	4,3	17,9	7,9	1,9	12,0	4,4	8,3
	Türkmençe	5,1	10,1	5,1	2,4	8,9	1,4	7,7	8,3
	Kazakça	0,3	6,5	0,0	14,0	1,4	65,1	2,7	4,2
	Rusça	1,5	0,7	2,6	9,8	7,5	3,6	1,1	0,0
	Kırgızca	0,3	5,0	0,0	40,2	2,8	4,3	2,7	4,2
	Türkçe	82,2	53,2	59,0	13,4	69,6	11,8	5,5	50,0
	Diğer	0,9	10,1	0,0	9,8	7,5	0,3	7,7	16,7

Aşağıdaki tabloya bakıldığında ‘ki-kare testi sonuçları görülmektedir. Ki-kare testi iki değişken arasında ilişki olup olmamasının incelenmesi için uygulanan istatistiksel bir yöntemdir. Tabloda Pearson Chi-Square değerinin sig. değerine bakıldığında %5 hata payından küçük olduğu için, katılımcıların dilleri ve anadillerine en yakın gördükleri dil değişkenleri arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Bir başka deyişle yukarıda belirtilen anadil ve anadile en yakın görülen sonuçlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 23: Chi-Square Tests

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3181,459(a)	49	0,000
Likelihood Ratio	2.751,134	49	0,000
Linear-by-Linear Association	520,623	1	0,000
N of Valid Cases	2.502		

Ekonomik olarak yakın ilişkiler kurulmasının dışında katılımcıların kültürel olarak yakın ilişkiler kurulması gerektikleri düşündükleri ülkeler irdelenmiştir. Sonuçlara bakıldığında Azerbaycanlıların %74,8’i Türkiye ile, %26,4’ü AB ülkeleri ile, %24,8’i ise ABD ile ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı şekilde Azerbaycanlı Türklerin

büyük bir çoğunluğu %70'e yakın oranlarda Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve Kazakistan ile kültürel ilişkilerin güçlenmesi gerektiğini düşünmektedirler. Etnik kökeni Kazak olanlara bakıldığında başta Çin olmak üzere %35,7'lik bir oranla Kırgızistan, %35'e yakın oranlarda ise Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkiye ile kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Kırgız, Özbek ve Türkmenler'in büyük bir çoğunluğu Türkiye ile kültürel ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Genel olarak bakıldığında daha yakın kültürel ilişkiler kurulması arzu edilen ülkeler arasında birinci sırada %53,9 ile Türkiye yer almaktadır. Sonrasında Türkmenistan ile Kazakistan (%31), Özbekistan (%29), Azerbaycan (%28,5) ve Kırgızistan (%26,7) yer almaktadır. Diğer ülkelerin oranları ise %20'nin altındadır ve en az kültürel olarak yakın ilişkiler kurulması istenilen ülke %14,3 oranla İran'dır.

Tablo 24: Anket Çalışmasına Katılanların Kültürel Olarak Yakın İlişki Kurulmasını İstedığı Ülkeler

Kültürel olarak yakın ilişkiler kurulması istenen ülkeler	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
ABD	16,2	24,8	10,1	15,3	14,7	21	17,2
Çin	16,5	6,8	5	39,8	19,2	28,4	8,6
Kırgızistan	26,7	12,8	60,1	35,7	9,7	48,1	43,1
Türkiye	53,9	74,8	53,2	29,6	42,8	76,5	65,5
AB Ülkeleri	20,9	26,4	17,9	26,5	17,2	29,6	24,1
İran	14,3	11,2	16,1	24,5	9,8	27,2	13,8
Özbekistan	29,1	15,6	67,9	30,6	12,5	38,3	56,9
Türkmenistan	31,2	18,4	69,7	36,7	11,2	61,7	44,8
Azerbaycan	28,5	16,8	60,6	34,7	9	61,7	56,9
Kazakistan	31,5	13,6	67,4	31,6	17,3	56,8	48,3
Rusya	19,3	14,4	14,2	26,5	20,4	29,6	19
Diğer	6,1	1,2	9,6	19,4	3,2	8,6	3,4

Katılımcılara Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olup olmadığı ve Türkiye'nin AB'ye girme gerekliliği hakkındaki düşüncelerini öğrenmek amacıyla sorulan sorulara verilen yanıtların ortalamaları yer almaktadır. Buna göre verilen yanıtlardan hesaplanan ortalamalara bakıldığında 1'e yakın değerler ifadeye katılmama eğiliminde, 5'e yakın değerler ise ifadeye katılma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Tablo 25: Anket Çalışmasına Katılanların Türkiye'nin Gelişmiş Bir Ülke Olmasına Dair Görüşleri

Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olması	Base	Azer-baycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	32,5	6,4	17	9,2	65,5	6,2	13,8
Kesinlikle Katılmıyorum	16,7	2,4	3,2	2	37,7	1,2	6,9
Katılmıyorum	15,7	4	13,8	7,1	27,7	4,9	6,9
Katılıyorum	19,5	20,4	16,1	21,4	20,6	14,8	27,6
Kısmen Katılıyorum	21,4	17,2	38,5	39,8	8,5	37	19
Kesinlikle Katılıyorum	26,7	56	28,4	29,6	5,5	42	39,7
Top 2 Box	48	73,2	67	69,4	14	79	58,6
Mean	3,3	4,2	3,8	3,9	2,2	4,1	3,8

Yukarıdaki tabloya bakıldığında katılımcılar Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olduğu düşüncesine 3,3 ortalama değeri ile katılmaktadırlar. En yüksek ortalamaya sahip, bir başka deyişle Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olduğu düşüncesine en çok katılan etnik kökenler 4,2 ortalama ile Azerbaycanlı ve 4,1 ortalama ile Özbeklerdir. En az katılan etnik köken ise Kırgızlar (2,2) olmaktadır. Azerbaycanlıların ve Özbeklerin Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olmasına katılım ortalamaları ile diğer etnik kökenler arasındaki farklılıklar istatistiksel olarak anlamlı görülmektedir.

Tablo 26: Anket Çalışmasına Katılanların Türkiye'nin AB'ye Üye Olmasına İlişkin Görüşleri

Türkiye'nin AB'ye girmesini gerekli görüyor musunuz?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	37,3	18,8	59,6	35,7	34,3	40,7	50
Kesinlikle Katılmıyorum	19,1	8	40,8	12,2	14	23,5	32,8
Katılmıyorum	18,2	10,8	18,8	23,5	20,4	17,3	17,2
Katılıyorum	26,4	28,4	11,9	26,5	34,6	19,8	17,2
Kısmen Katılıyorum	16,7	21,2	14,7	14,3	15,5	21	13,8
Kesinlikle Katılıyorum	19,5	31,6	13,8	23,5	15,6	18,5	19
Top 2 Box	36,3	52,8	28,4	37,8	31	39,5	32,8
Mean	3	3,6	2,4	3,1	3	2,9	2,7

Türkiye'nin AB'ye girme gerekliliğine ilişkin verilen yanıtlara bakıldığında genel ortalamanın 'katılıyorum' seviyesinde olduğu görülse dahi, katılımcıların toplamda %56,4'lük büyük bir çoğunluğu 'katılmıyorum' ve 'kesinlikle katılmıyorum' yanıtlarını vermişlerdir. Türkiye'nin AB'ye girmesine en sıcak bakan etnik kökenlerin başında Azerbaycanlılar ve Kazaklar yer almaktadırlar. AB'ye girmeyi en az destekleyenlerin ise Azerbaycanlı Türklerin olduğu bir diğer çarpıcı sonuç olarak görülmektedir. Azerbaycanlıların AB'ye girmesini gerekli görmesi diğer etnik kökenlerle karşılaştırıldığında daha yüksek ortalamaya sahip olduğu ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin AB'ye girmesini neden gerekli gördüklerine ilişkin sonuçlar yer almaktadır. AB'ye girmesini istemeyen kişiler bu soruya yanıt vermedikleri için toplam yanıt veren kişi sayısı 1568'dir.

Tablo 27: Anket Çalışmasına Katılanların Türkiye'nin AB'ye Üye Olmasını Gerekli Görme Nedenleri

Türkiye'nin AB'ye girmesini neden gerekli görüyorsunuz	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	1568	406	176	126	658	96	58
Ekonomik Nedenler	59,3	57,6	80,7	77,8	46,8	72,9	72,4
Siyasal Nedenler	48	53,7	70,5	54	33,6	64,6	65,5
Kültürel Nedenler	24,6	28,6	28,4	41,3	18,2	14,6	34,5
Sosyal Nedenler	23,3	24,1	38,6	33,3	12,9	33,3	27,6
Diğer	3,6	6,9	1,1	-	3,8	-	-

Sonuçlara bakıldığında Azerbaycanlıların %57,6'sı ekonomik nedenlerden, %53,7'si ise siyasi nedenlerden dolayı girmesi gerektiği düşünmektedirler. Aynı şekilde Azerbaycanlı Türkler için de bu iki neden ön plana çıkmaktadır. Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen etnik kökenlere sahip katılımcılarına büyük bir çoğunluğunun Türkiye'nin AB'ye girmesindeki başlıca neden olarak ekonomi, sonrasında ise siyasi nedenleri düşünmektedir. Genel olarak sonuçlara bakıldığında en gerekli görülen etmenler sırasıyla ekonomik nedenler (%59,3), siyasi nedenler (%48), kültürel nedenler (%24,6) ile sosyal nedenler (%23,3) ve diğer nedenler (%3,6) rol oynamaktadır.

Tablo 28: Anket Çalışmasına Katılanların Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle Olan İlişkilerine Bakışı

Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleriyle yeterince iyi ilişkiler geliştirmesi	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	40	10,4	48,6	20,4	56,9	30,9	36,2
Kesinlikle Katılmıyorum	15,9	4	15,6	2	26,6	4,9	15,5
Katılmıyorum	24,1	6,4	33	18,4	30,2	25,9	20,7
Katılıyorum	22,9	22	13,3	30,6	27,1	21	24,1
Kısmen Katılıyorum	19,1	20	27,5	29,6	10,3	35,8	12,1
Kesinlikle Katılıyorum	18,1	47,6	10,6	19,4	5,7	12,3	27,6
Top 2 Box	37,2	67,6	38,1	49	16	48,1	39,7
Mean	3	4	2,8	3,5	2,4	3,2	3,2

Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleriyle yeterince iyi ilişkiler geliştirip geliştirmediğine ilişkin verilen yanıtlara bakıldığında genel olarak iyi ilişkiler geliştirdiği düşüncesindedirler. Etnik kökenlere göre bakıldığında en çok Azerbaycanlı (4) ve devamında Kazaklar (3,5) iyi ilişkiler geliştirdiğini düşünmektedir; bunun yanında en düşük ortalama ise etnik kökeni 2,4 ortalama ile Kırgızlara aittir. Azerbaycanlıların Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri'yle yeterince iyi ilişkiler geliştirdiği ifadesine katılım ortalamasının diğer etnik köken ortalamaları ile arasındaki farklılık istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 29: Anket Çalışmasına Katılanların Orta ve Batı Asya'daki Türk devletlerinin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerine bakışı

Orta ve Batı Asya'daki Türk Devletlerinin AB Benzeri Bir Yapılanma İçinde Bütünleşmeleri	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	28,4	20,4	14,7	24,5	42,1	17,3	22,4
Kesinlikle Katılmıyorum	12,5	6,8	6	12,2	18,8	9,9	12,1
Katılmıyorum	15,9	13,6	8,7	12,2	23,4	7,4	10,3
Katılıyorum	26,2	29,6	18,8	23,5	31,2	21	13,8
Kısmen Katılıyorum	17,7	20,8	20,6	19,4	14	18,5	13,8
Kesinlikle Katılıyorum	27,7	29,2	45,9	32,7	12,7	43,2	50
Top 2 Box	45,4	50	66,5	52	26,6	61,7	63,8
Mean	3,3	3,5	3,9	3,5	2,8	3,8	3,8

Orta ve Batı Asya'daki Türk devletlerinin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerini mümkün görme durumuna bakıldığında, büyük çoğunluğun bu düşünceye katıldığı görülmektedir. Genel ortalama 3,3 iken, bu bütünleşmeye en çok inanan 3,9 ortalama ile Azerbaycanlı Türk, çok yakın ortalama ile de Özbek ve Türkmenler olduğu görülmektedir. Bu bütünleşmeye en az inanan etnik köken ise 2,8 ortalama ile Kırgızlardır. Yapılan istatistiksel analizler sonucunda, Azerbaycanlı Türk ve Özbek etnik kökenlerinin bu ifadeye katılım ortalamalarının diğer etnik kökenlere göre yüksek olduğu ve bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 30: Anket Çalışmasına Katılanların Türk Devletlerinin AB Benzeri Bir Yapılanma İçinde Bütünleşmeleri Engelleyebilecek Sebeplere İlişkin Görüşleri

Türk Devletlerinin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmeleri engelleyebilecek sebepler	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Kültürel farklılıklar	18,6	30,8	9,2	31,6	13,9	16	19
Siyasi farklılıklar	42,4	42,4	53,2	52	28,3	66,7	58,6
Uluslararası güç odakları	43,3	47,2	79,4	38,8	22,8	44,4	70,7
Ekonomik farklılıklar	30,2	24,8	23,4	52	29,9	30,9	29,3
Dini farklılıklar	19,1	18,4	10,1	28,6	24	8,6	13,8
Sosyal farklılıklar	23,4	22	19,7	44,9	19,3	25,9	24,1
Etnik farklılıklar	15,5	18	8,7	26,5	12,9	21	20,7
Diğer	5,8	6	11,9	10,2	1,8	9,9	6,9

Etnik köken bazında sonuçlara bakıldığında Azerbaycanlılar ve Azerbaycanlı Türkler için AB benzeri bir yapılanmayı engelleyebilecek sebepler arasında ilk sırada uluslararası güç odakları ve sonrasında siyasi farklılıklar yer almaktadır. Kazaklar için en önemli engel sebebi %44,9 ile sosyal farklılıklar, %38,8 ile uluslararası güç odakları, %31,6 ile de kültürel farklılıklar görülmektedir. Kırgızlar için bu sebepler ekonomik farklılıklar ve siyasi farklılıklar olmaktadır. Etnik kökeni Özbek olanların %66,7 gibi büyük bir bölümü siyasi farklılıkları engel olarak görürken, %44,4'ü uluslararası güç odaklarını ikinci en önemli etken olarak görmektedir. Türkmenlerin böylesine bir yapılanma için engel teşkil ettiğini düşündükleri en büyük problem %70,7 oranında uluslararası güç odakları, ikincil etkili engel ise %58,6 oranında siyasi farklılıklardır.

Sonuçlara genel olarak bakıldığında Orta ve Batı Asya'daki Türk devletlerinin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerini engelleyebilecek sebeplerin başında uluslararası güç odakları (%43,3), siyasi farklılıklar (%42,2) yer almaktadır. Katılımcıların %30'u ekonomik farklılıkları, %23,4'ü sosyal farklılıkları, %19'u ise dini farklılıkları böyle bir birleşmeye engel olarak düşünmektedirler. Yapılan istatistiksel analiz sonuçlarına bakıldığında, Azerbaycanlıların engel olarak kültürel farklılıkları görmeleri, Azerbaycanlı Türklerin uluslararası güç odaklarını görmeleri,

Kazakların ekonomik ve sosyal farklılıkları görmeleri, Özbeklerin siyasi farklılıkları görmeleri ve Türkmenlerin uluslararası güç odaklarını görmeleri diğer etnik kökenler bazında karşılaştırıldığında ortalamaları anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 31: Anket Çalışmasına Katılanların Türk Devletlerinin Entegrasyonuna Alternatif Olarak Gördükleri Yapılar

Türk devletlerinin entegrasyonu na alternatif olarak yapılardan hangisini mümkün görüyorsunuz	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Müslüman Devletler Birliği	35,9	43,2	26,6	33,7	35,3	44,4	34,5
AB ile bütünleşme	12	20	9,2	14,3	11,3	7,4	1,7
Orta Asta Devletler Birliği	36,4	30,4	40,8	43,9	30,7	51,9	58,6
Çin ile bütünleşme	7,6	3,6	2,3	19,4	9,2	8,6	1,7
Rusya ile bütünleşme	14,1	5,6	6,9	34,7	16,1	22,2	10,3
Hiçbiri	15,4	13,2	25,7	14,3	11,1	17,3	20,7
Diğer	6,7	12,4	11,5	1	3,8	3,7	1,7

Çalışmamızda büyük önem taşıyan sorularından birisi olan Orta ve Batı Asya'daki Türk devletlerinin kendi aralarındaki entegrasyona alternatif olarak hangi birleşmeyi mümkün gördüklerine ilişkin yanıtlara bakıldığında, katılımcıların %36,4'lük bir bölümü Orta Asya Devletler Birliği, %35,9'u Müslüman Devletler Birliği, %14,1'i Rusya ile bütünleşme, %12'si AB ile bütünleşme, %7,6'sı ise Çin ile bütünleşmeyi alternatif olarak görmektedirler. Katılımcıların %15,4'ü ise hiçbirini bu entegrasyona alternatif olarak görmemektedir.

Etnik kökene göre bakıldığında Azerbaycanlı katılımcıların %43,2'si Müslüman Devletler Birliğini, %30,4'ü ise Orta Asya Devletler Birliğini alternatif olarak görmektedirler. Azerbaycanlı Türklerin ise %40'ı Orta Asya Devletler Birliğini, %25'lik oran da Müslüman Devletler Birliğini alternatif olarak görmektedirler. Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler ve Türk-

menler ise ağırlıklı olarak Orta Asya Devletler Birliğini alternatif olarak düşünmektedirler. Özellikle Kazakların alternatif olarak Çin veya Rusya ile bütünleşme düşünceleri diğer etnik kökenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Soru formumuzun son bölümünü oluşturan ve etnik kökeni aynı olan kişilere farklı ülkede veya aynı ülkede yakın görme seviyesine ve arkadaşlar ile aynı dinsel kimliği, aynı etnik kimliği taşımanın önemine ilişkin sorulara verilen yanıt ortalamaları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 32: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Olarak Benzer Kimlik Taşıyan Farklı Ülke Vatandaşlarına Bakış Açısı

Etnik olarak benzer kimlik taşıyan birini farklı bir ülkede yaşasa dahi kendime yakın görürüm	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	24,1	9,6	3,2	6,1	47,7	16	6,9
Kesinlikle Katılmıyorum	14,1	4	2,3	-	30,7	3,7	3,4
Katılmıyorum	10	5,6	0,9	6,1	17	12,3	3,4
Katılıyorum	19,9	16,4	16,5	14,3	26,5	11,1	19
Kısmen Katılıyorum	15,4	14,8	18,8	25,5	12,6	17,3	12,1
Kesinlikle Katılıyorum	40,6	59,2	61,5	54,1	13,2	55,6	62,1
Top 2 Box	6	74	80,3	79,6	25,7	72,8	74,1
Mean	3,6	4,2	4,4	4,3	2,6	4,1	4,3

Tabloya bakıldığında katılımcılarına büyük bir çoğunluğunun etnik olarak benzer kimlik taşıyan birini farklı bir ülkede yaşasa dahi kendisine yakın gördüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Bu düşünce katılımın en yüksek olduğu etnik kökenler 4,4 ortalama ile Azerbaycanlı Türkler, Kazaklar ve Türkmenlerdir, en düşük olduğu etnik köken ise 2,6 ortalama ile Kırgızlardır.

Tablo 33: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik Olarak Farklı Kimlik Taşıyan Aynı Ülke Vatandaşlarına Bakış Açısı

Etnik olarak farklı kimlik taşıyan birini. aynı ülkede yaşıyor olsak dahi kendime yakın görmem	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	42,3	35,6	60,1	35,7	35	50,6	60,3
Kesinlikle Katılmıyorum	19,8	17,6	33	5,1	15	24,7	31
Katılmıyorum	22,5	18	27,1	30,6	20,1	25,9	29,3
Katılıyorum	21,4	23,2	13,3	19,4	26,9	17,3	15,5
Kısmen Katılıyorum	20,5	25,2	17	29,6	20,5	13,6	8,6
Kesinlikle Katılıyorum	15,7	16	9,6	15,3	17,6	18,5	15,5
Top 2 Box	36,3	41,2	26,6	44,9	38	32,1	24,1
Mean	2,9	3	2,4	3,2	3,1	2,8	2,5

Etnik olarak farklı kimlik taşıyan birini aynı ülkede yaşıyor olsa dahi kendisine yakın görmeyenlere bakıldığında genel olarak katılmalarına rağmen bir önceki ifadeye oranla ortalama düşmektedir. Aynı ülkede yaşamının, farklı kimliklerin birbirine yakın görmesine etkisinin çok fazla olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Kendisine yakın görmeyenlerin başında etnik kökeni Rus (3,6) olanlar vardır; diğer yandan farklı kimlik taşımasına rağmen kendisine yakın görme ortalaması en yüksek olan Azerbaycanlı Türkler (2,4) ve Türkmenlerdir (2,5). Etnik kökenler bazında olan bu farklılıklar istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 34: Anket Çalışmasına Katılanların Komşu/Arkadaşlarla Aynı Dinsel Kimliği Taşıma Hususundaki Görüşleri

Komşularınız/arkadaşlarınızla aynı dinsel kimliği taşımanı sizin için önemli midir	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	40,8	26	52,3	38,8	45,7	33,3	32,8
Kesinlikle Katılmıyorum	21	11,2	23,9	14,3	28	17,3	15,5
Katılmıyorum	19,8	14,8	28,4	24,5	17,7	16	17,2
Katılıyorum	20,7	30,4	13,8	11,2	23,4	11,1	17,2
Kısmen Katılıyorum	18,5	23,6	17,9	21,4	13,9	18,5	25,9
Kesinlikle Katılıyorum	20	20	16,1	28,6	17,1	37	24,1
Top 2 Box	38,5	43,6	33,9	50	30,9	55,6	50
Mean	3	3,3	2,7	3,3	2,7	3,4	3,3

Çalışmamıza katılanların komşu veya arkadaşlarıyla aynı dinsel kimliği taşımanın önem derecesine bakıldığında ortalamanın 3 olduğu yani önem taşıdığı anlamına gelmektedir. En az önem taşıyan etnik kökenin Kırgız ve Azerbaycanlı Türkler (2,7), en çok önem taşıyanın ise 3,3 önem ortalaması ile Özbek, Türkmen, Kazak ve Azerbaycanlılar olduğu görülmektedir.

Tablo 35: Anket Çalışmasına Katılanların Komşu/Arkadaşlarla Aynı Etnik Kimliği Taşıma Hususundaki Görüşleri

Komşularınız / arkadaşlarınızla aynı etnik kimliği taşımanızı sizin için önemli midir?	Base	Azerbaycanlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Türkmen
Base	2502	500	436	196	1002	162	116
Bottom 2 Box	37,6	32,8	43,1	36,7	37,2	42	39,7
Kesinlikle Katılmıyorum	17,9	13,6	16,5	14,3	21,4	22,2	19
Katılmıyorum	19,7	19,2	26,6	22,4	15,9	19,8	20,7
Katılıyorum	18,7	24,4	15,6	15,3	19,5	9,9	25,9
Kısmen Katılıyorum	19,9	18,8	21,6	30,6	18	16	15,5
Kesinlikle Katılıyorum	23,7	24	19,7	17,3	25,3	32,1	19
Top 2 Box	43,6	42,8	41,3	48	43,3	48,1	34,5
Mean	3,1	3,2	3	3,1	3,1	3,2	2,9

Dinsel kimliğe paralel olarak etnik kimliğe ilişkin önem dereceleri de aynı seviyededir ve katılımcılar komşuları veya arkadaşlarıyla aynı etnik kimliği taşımanın önemli olduğu görülmektedir. Aynı etnik kimliği taşımanın en az önemli olduğu etnik köken Türkmenler (2,9) iken, en çok önem taşıyan 3,2 ortalama ile etnik kökeni Özbek ve Azerbaycan olanlardır.

Tablo 36: Anket Çalışmasına Katılanların Etnik ve Dinsel Kimliklere Dair Görüşlerinin Etnik Kimliklerine Göre Dağılımı

	Base	Azer- bay- canlı	Azer Türk	Kazak	Kırgız	Özbek	Rus	Türk- men	Türk
Etnik olarak benzer kimlik taşıyan birini farklı bir ülkede yaşasa dahi kendime yakın görürüm	3,9	4,1	4,4	4,4	2,6	4	4,1	4,1	4,4
Komşularınız / arkadaşlarınızla aynı etnik kimliği taşıma önem	3,1	3,1	3,3	3,3	3,2	2,8	3,3	2,6	3,2
Komşularınız / arkadaşlarınızla aynı dinsel kimliği taşıma önem	3	3,3	3,2	3,2	2,7	3,3	3,3	3	2,9
Etnik olarak farklı kimlik taşıyan birini aynı ülkede yaşıyor olsak dahi kendime yakın görmem	2,9	3	3,2	2,9	3,1	2,7	3,6	2,5	2,4

Tüm ifadelerine verilen yanıtlardan hesaplanan ortalamalara bakıldığında, çalışmamıza katılan kişilerin en çok etnik olarak benzer kimlik taşıyan birini farklı bir ülkede yaşasa dahi kendime yakın görürüm ifadesine katıldıkları görülmektedir. Komşularınız / arkadaşlarınızla aynı etnik kimliği taşıma ve aynı dinsel kimliği taşıma önem derecelerine bakıldığında ise aynı olduğu görülmektedir. Farklı kimlik taşıyan birini aynı ülkede yaşıyor olsalar dahi kendine yakın görme oranlamasının ise 3 seviyesinde olmasına rağmen ifadeler arasında en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Avrasya kavramı, coğrafi yönü ile Avrupa ve Asya kıtalarının ortak adı olarak kullanılmasına rağmen, aynı zamanda sosyal, kültürel, iktisadi, tarihi ve stratejik faktörlerin meydana getirdiği bir ortak bölgenin adı olarak da kullanılmaktadır ve ağırlıklı olarak bu coğrafyada, özellikle de merkezinde Türk kökenli halklar yaşamaktadır. Onların tavrı ve yaklaşımları

bu coğrafyanın nasıl şekilleneceğini belirleyeceğinden bu anket çalışması önemlidir ve bazı ipuçları vermektedir. Bunların doğru okunması bölgeyi daha iyi anlamayı sağlayabilecektir. Bu coğrafya, uygarlık tarihi boyunca daima önemini korumuştur. Bununla ilgili birçok örnek veremek mümkündür. Yalnızca Avrasya'yı bir baştan bir başa kat eden İpekyolu'nun Dünya iktisat tarihi ve uygarlık tarihi bakımından önemini belirtmek bile, tek başına yeterlidir. Tarihinde Avrasya'nın yıldızının sönmeye yüz tuttuğu tek istisnai dönemin, Soğuk Savaş dönemi olduğu söylenebilir. Söz konusu dönemde Avrasya'nın kaybettiği kırk yıl, tarihin akışı içerisinde önemsiz bir zaman dilimi olarak görünse de, söz konusu kırk yılda dünya siyasetinde meydana gelen gelişmeler dikkate alındığında, Avrasya coğrafyasının net bir kayıpla karşı karşıya kaldığı birçok görüş tarafından desteklenmektedir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölgede yaşanan gelişmeler, bu coğrafyadaki ülkeleri ve milletleri yeniden tarih sahnesine çıkartırken karşılaştıkları sorunlar hakkında ipuçları vermiştir. Ekonomik zenginlikleri ve stratejik önemi, Avrasya'yı, yeniden dünyanın önemli bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Günümüzde, Avrasya'nın giderek yükselen önemi ve keşfedilmesine duyulan heyecan, farklı sebeplere dayanmaktadır. Söz konusu sebepler, Batılı devletlere ve Batılı olmayan devletlere göre siyasi, iktisadi, stratejik, kültürel ve sosyal açıdan farklılıklar arz etmektedir. Avrupa devletlerinin ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya coğrafyasına duydukları ilgi, daha çok iktisadi, siyasi ve stratejik sebeplere dayanmaktadır. Batı ekonomisinin, başta enerji olmak üzere yeni kaynaklara ulaşabilmesinde ve kendisine yeni potansiyel pazarlar bulabilmesinde Avrasya'nın rolü, açıkça fark edilebilmektedir. Ayrıca Yeni Dünya Düzeni kavramı içerisinde dünyaya yeni bir siyasi yön vermek isteyen ABD ve Batılı güçlerin bu düzenin temel şartının Avrasya'ya hâkim olmaktan geçtiğini bildikleri de ortadadır.⁸

Sovyetler Birliği'nin dağılması, bölgede bir kaosun yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nden ayrılan ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan ülkeler, bir taraftan giderek güçlenen Çin ile eski hâkimleri Rusya'nın, diğer taraftan ise istikrarsızlık içindeki Afganistan ile bölge açısından potansiyel bir tehlike oluşturan İran arasında sıkışıp kalmışlardır. Güvenlik açısından birçok sorunun yaşandığı Avrasya bölge-

⁸ Erdinç Yazıcı, "Yirmi birinci Yüzyılın Başında Avrasya ve Türkiye'nin Avrasya Vizyonu", *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C. 7, s. 2, 2003, s. 2-3.

si, ülkelerin bağımsızlıklarını yeni kazanmaları nedeniyle siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra iç istikrarsızlıklar, terörizm, uyuşturucu trafiği gibi potansiyel tehlikelerle de karşı karşıya kalmıştır.⁹

Orta Asya ve Avrasya'daki oluşumların beklenen düzeyde gerçekleştirilemediği ve halklar ya da ülkeler arasında tam manasıyla bir bütünleşmeyi sağlayamadığı söylenebilir. Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte bölgede pek çok entegrasyon ve oluşumun ortaya konması bölgedeki taşların henüz yerine konmaması ile ilgilidir ve bu boşluk doğru ve güçlü bir yapılanma oluşuncaya kadar devam edecektir. Şanghay İşbirliği Örgütü ve yeni yeni oluşmakta olan Rusya merkezli Avrasya Birliği dışındaki oluşumların silik ya da zayıf olduğu görülmektedir. Ama sözünü ettiğimiz iki oluşumdan biri Çin, diğeri Rusya merkezli olması nedeniyle bölgenin kendi halklarının ve devletlerinin ihtiyaçlarına göre değil, bölgeye nüfuz etmeye veya mevcut nüfuzunu korumaya çalışan ülkelerin müdahalesi gibidir. Bu durumu, genel olarak bölgede halen var olan bir takım sorunlarla ilişkilendirmek mümkündür. Söz konusu sorunlar, çalışma süresince sıkça ifade edilen güvenlik ihtiyaçları, siyasetçilerin halkların genel görüşünün aksine birbirlerine karşı güvensizlik algıları, ekonomik işbirliğinin sağlanmasına dair yaşanan sorunlar, dış kaynaklı siyasi engeller ve ulaştırma alt yapısı olarak sınıflandırılabilir.

Güvenlik ihtiyaçları açısından bakıldığında; BDT ülkelerinin güvenlik politikaları 1990'lı yıllarda gerek nüfus yapısı, gerek jeopolitik konumları gerekse kültürel yapıları açısından farklılık arz ederken, 2006 yılından itibaren Türkmenistan haricinde genel olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması kapsamında daha sıkı bir bütünleşmenin gözlemlendiği söylenebilir. Rusya'nın önderliğindeki bu çabalara karşın, ABD de Kırgızistan, Tacikistan ve Afganistan üzerinde askeri olarak varlığını hissettirmektedir. Bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra kendi ordularını kurmalarına rağmen bölgedeki ülkeler, halen kendi başlarına güvenliklerini sağlayacak güce ulaşamamışlardır. Diğer yandan, özellikle Türk cumhuriyetleri arasında yaşanan rekabet ve sorunların, bölgeyi zayıf düşürerek bölge dışındaki diğer güçlü devletlerin müdahalesine açık hale getirdiği de söylenebilir.

Ekonomik işbirliğinin oldukça zayıf olduğu coğrafyada, piyasa ekonomisi uygulamalarının, ekonomik güç ve teknoloji seviyelerinin birbirinden farklı olması, gelişmişlik açısından ülkeler arasında çeşitli denge-

⁹ Bahar Şanlı, "Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 22, S. 1, 2008, s. 26.

sizliklere yol açmaktadır. Örneğin, Kazakistan ve Kırgızistan daha serbest bir ekonomik yapıya sahipken, Özbekistan ve Türkmenistan'da ise devlet kontrolünün yoğun olarak uygulanması, hem ekonomik açıdan hem de ticari açıdan bir entegrasyonun oluşumunu zorlaştırmaktadır. Diğer yandan, bölge ülkelerinin genel olarak hammadde üreticisi durumunda olmaları, bölgesel ticaretin gelişimini engellenmektedir. Ülkeler arasındaki siyasi problemler ise tarım ürünleri ve enerji kaynakları ticaretinde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak, Avrasya Ekonomik Topluluğu çerçevesinde ekonomik entegrasyon çalışmaları ilerlemektedir.¹⁰

Siyasi açıdan, Avrasya bölgesindeki bazı ülkelerin bölge dışı ülkelerle stratejik anlaşmalara girmesi de, Avrasya Birliği'nin oluşumunun önündeki kısa ve orta vadeli engellerden biri olarak görülebilir.¹¹ Diğer yandan SSCB sonrası ortaya çıkan iki önemli ülke Kazakistan ve Özbekistan arasında yaşanan sorunlar, entegrasyon çabaları açısından olumsuz bir etki yaratmıştır. Bununla beraber, son yıllarda Özbekistan'ın dış politikasındaki serbestleşme ve yabancı sermaye yatırımlarına sıcak bakması, topluluk ülkeleri ile ilişkilerini düzeltmesini sağlamıştır. Ancak, bağımsızlığını yeni kazanmış bu ülkelerin devlet yapısı ve millet anlayışını oturtma çabalarında olmaları ve uyguladıkları rejim yapılarının farklılığı entegrasyonu zorlaştıran sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan söz konusu ülkelerin küresel güçlerle mücadele amacına yönelik ortak politikalar geliştirmesi zorunluluğu da bölgede bir birliğin kurulabilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır.

Bölgenin günümüzdeki koşulları, lojistik açıdan değerlendirilirse, açık denizlere kısıyının olmaması, dışa açılmayı ve dünya ile entegrasyonu sınırlandırıcı bir etki yaratırken, tüm ulaştırma yollarının Rusya üzerinden geçmesi de bölge ülkelerinin dünya pazarlarına ancak Rusya üzerinden açılabilceğini göstermektedir. Bölge için Rusya, siyasi sınırları içindeki enerji ulaştırma hatları, kara ve demir yolları sayesinde oldukça stratejik bir konuma sahiptir. Avrasya coğrafyasında yaşanan ulaştırma altyapısı ile ilgili sorunlar, bölgenin entegrasyonu açısından olumsuz etki yaratmaktadır. Bu bakımdan Doğu-Batı bağlantısını kuracak olan ulaştırma koridorlarının biran önce hayata geçirilmesi de bölgedeki entegrasyonu sağlayabilmek açısından kritik bir öneme sahiptir. Yukarıda sözü edilen sorunlar,

¹⁰ Bahar Şanlı, age, s. 26.

¹¹ Melih Can, "Türkiye'nin AB Sürecinde B Planı Var mı?", Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği. Bakanlığı, 2004. Çevrimiçi, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=34481&l=1>. Erişim Tarihi: 20.06.2012.

bir yandan Avrasya coğrafyasındaki ülkelerin bugün için öncelikli olarak çözmek zorunda oldukları problemler olarak karşılına çıkmakta, diğer yandan da Avrupa Birliği'ne alternatif oluşturacak bir Avrasya Birliği oluşumunu geciktirici etki yaratmaktadır.¹²

Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin genel anlamda, ekonomik, ticari ve kültürel açıdan yeterince gelişmemiş olmasında Türk dış politikasındaki eksikliklerin yanı sıra, Türk Cumhuriyetleri'nden kaynaklanan güçlüklerin etkileri de büyüktür. Türkiye'nin günümüzde de uygulamakta olduğu Avrasya politikasının perspektiften yoksun ve uzun soluklu olarak nitelendirilemeyecek bir politika olduğu bilinmektedir. SSCB sonrasında bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerine verilen ölçüsüz vaatlerin oluşturduğu hayal kırıklıklarının ortaya çıkardığı neticeler, bunun bir göstergesidir. Türkiye en kısa zamanda kısa, orta ve uzun dönem politikalarının belirlendiği bir Avrasya stratejisi ortaya koymalıdır. Gerçekçi olmak gerekirse Avrasya, Türkiye için geçmişten çok geleceği temsil etmektedir. Türkiye'nin, Avrasya coğrafyasındaki temel politik tercihleri, ülkelerin iç işlerine karışmama temel tercihinden hareketle, barışın, kardeşliğin ve uluslararası dayanışmanın ön plana çıkarıldığı ve mevcut politik yapılanmanın güçlendirilerek korunmasını hedefleyen bir temelde yapılandırılmalıdır. Türkiye, Avrasya'da ekonomik entegrasyon yollarını tüm olumsuz tecrübelerle rağmen zorlamalı, KEİ ve ECO gibi oluşumları güçlendirerek işlerlik kazandırmaya çabalamalıdır. Siyasi iktidarlar potansiyel bir Avrasya Birliği'nin doğabilme ihtimalini, bu temeller üzerine dayandırmalıdır. Aksi takdirde büyük potansiyel barındıran Türk Konseyi gibi kurumlar sembolik olmanın ötesine geçemeyecektir. 20 yılı aşkın süreçte yaşanan tüm olumsuz tecrübelerle rağmen, Türkiye, halen Avrasya coğrafyasında yeni bir toparlanma ve girişim ortaya koyma imkânlarına sahip görünmektedir. Bu da, kuşkusuz yeni ve güçlü bir Avrasya vizyonu ile mümkün olabilecektir.¹³

Çalışmanın anket bölümünde de değinilen bazı noktaları günümüz siyasi şartları çerçevesinde kısaca değerlendirmek gerekirse, etnik boyutta Orta Asya halklarının kimliklerini önemsedikleri ve toplumların dikkate değer bir kısmının Türk etnik kimliği ile bir bağı olduğunu ifade ettiği söylenebilir. Kimi topluluklarda dini kimlik daha öncelikliyen kimilerinde bu durumun çok da önemsenmediği gözlemlenmiştir. Yine de oluşt-

¹² Bahar Şanlı, age, s. 27.

¹³ Erdiñç Yazıcı, age, s. 11-12.

rulmasına sıcak bakılacak bir Orta Asya Devletler Birliği fikrinden hemen sonra, Müslüman Devletler Birliği fikrinin ön plana çıktığı göz ardı edilmemelidir. ECO aslında bu ihtiyacı karşılamaya en aday bölgesel organizasyon niteliği taşımaktadır. Buradaki temel sorun bu örgütün daha çok İran etkisinde olmasıdır. Türkiye 10 üyeden kendisi dâhil 6'sının Türk kökenli olması avantajını ve Pakistan üzerindeki etkisini kullanarak örgütte daha etkin bir rol alabilir. Orta ve Batı Asya'daki Türk devletlerinin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerini mümkün görme durumuna bakıldığında, büyük çoğunluğun bu düşünceye katıldığı görülmektedir. Bu noktada, Azerbaycanlı Türkler ve Özbeklerin yanı sıra, kendini Rus etnik kimliğiyle tanımlayan katılımcıların, ortalamanın üzerinde bir rakamla bu görüşü desteklediği göze çarpmaktadır. Söz konusu bütünleşmeye en az inanan bireylerin Kırgız etnik kökenine sahip olması, bu gerçeği daha da ilginç kılmaktadır. Öyle ki Kırgızistan Cumhurbaşkanı Atambayev mevcut liderler arasında en Türkçü ve Türk birliği taraftarı söylemine sahip olmaktadır. Anket sonuçlarına bakınca tepedeki bu idealin Kırgız kamuoyunda çok yer etmemiş olduğu düşünülebilir. Buna ek olarak ankete katılan bireylerin, bu noktada birçok engelin bulunduğunu vurguladıkları da kayda değer bir gerçektir. Özellikle uluslararası güç odaklarının bölgedeki varlığı ve siyasi farklılıklar, bu noktada en çok göze çarpan etkenlerdir. Bu durum, ABD'nin, Rusya'nın ve Çin'in bölgedeki yeni pazar ve çıkar arayışları doğrultusundaki politikalarının, bölge halkları tarafından idrak edilmiş olduğuna dair bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

Anketle ilgili olarak değinilmesi gereken başka bir konu da Emre Kongar'ın *21. Yüzyılda Türkiye* adlı eserinde¹⁴ Türk cumhuriyetlerine ayırdığı kısımda değindiği durumdur: Eserde Türkiye'nin 21 yüzyılda karşılaşacağı durumlara ve olasılıklara yer verilirken söz konusu bölümde Türk cumhuriyetlerinin Türkiye ile ilişkilerinden de bahsedilmektedir. Söz konusu yaklaşım olumsuzdur ve bu, T.C. Kültür Bakanlığının 1995 yılında yaptırdığı bir ankete dayandırılmaktadır. Bütün çabalarımıza rağmen bu anketin kaynağına maalesef ulaşamamış ve Bakanlık arşivlerinde de olmadığı ve kaybolduğu ifade edilmiştir. Söz konusu kitapta aktarıldığına göre sorulan 9 soruya verilen cevaplara bakıldığında kendini Türk olarak tanımlayanların oranı Azerbaycan'da %8,9; Kazakistan'da %2,4; Özbekistan ve Kırgızistan'da sırasıyla %0,2 ve %0,3'tür. Türkmenistan için veri mevcut değildir. Bu oranlar yaptığımız anketle kıyaslandığında nispeten

¹⁴ Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye, 2002'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, 6. basım, İstanbul, 1998, s. 474-483.

düşüktür. Bu, ankete katılan grupların yapılarından veya 1995'ten bu yana farklılaşan bakış açılarından kaynaklanabilir.

Öte yandan yaptığımız anket çalışmasında verilen yanıtlara dayanarak, önceki bölümlerde değinilmiş olan Türkiye'deki görüşlerin, genel kanının ve çalışmanın genel eğiliminin aksine, Türkiye'nin diğer Türk Cumhuriyetleri ile yeterince iyi ilişkiler geliştirdiğine dair bir izlenimin olduğu söylenmelidir. Etnik kökenlere göre bakıldığında bu kanının kendini en çok Azerbaycanlılar ve Azerbaycanlı Türkler olarak tanımlayan kesimde yaygın olması şaşırtıcı değildir.

Tüm bu gerçeklerin ışığında özellikle son 10 yılda gerçekleşen değişimler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bir zamanlar Rusya'nın 'uydu devletleri' olarak görülen Doğu Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde, ABD'nin etkisiyle ve çıkarları doğrultusunda çeşitli renklerle kodlanan 'devrimler' gerçekleştirilmiştir. Bu durum, geleneksel ve tarihi açıdan Rusya'nın müttefikleri olan devletlerin, NATO, AGİT ve AB gibi uluslararası oluşumlara katılabilmek ve Rusya'nın etki alanından çıkabilmek için attığı somut adımlar olarak değerlendirilmelidir.¹⁵ Öte yandan Rusya'nın bölgedeki jeopolitik etkinliğini yitirmemeye yönelik çabaları ise son birkaç yılda ve özellikle de güncel atılımlarla kendini göstermektedir. Avrasya Birliği'nin kurulmasına ilişkin olarak Gümrük Birliği üyesi Rusya, Belarus ve Kazakistan'ın Başbakanları, deklarasyon tasarısı konusunda 2011 ekim ayında görüşmelerde bulunmuşlardır. Bu görüşmelerin ardından Başbakan Vladimir Putin, Avrasya Birliği'nin kurulması için çalışmalarını sürdürürken bu birliğin kurulmasının 2015 yılını bulabileceğini ifade etmiştir. 18 Ekim 2011 tarihinde ise Bağımsız Devletler Topluluğu üye ülkelerin Başbakanları, bir serbest ticaret bölgesinin kurulması hakkında anlaşma imzalayarak Avrasya Birliği'nin gelişmesi yönünde önemli bir adım atmışlardır. Putin'in söz konusu anlaşmayı, bölgede ekonomik gelişmeye doğru atılan bir adım olarak değerlendirmesi, Avrasya Birliği sürecinin oluşmasına dair güncel hareketlenmelerin olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Öte yandan Putin'in Ekim 2011'de dile getirdiği Avrasya Birliği fikrini, Rusya'daki 2012 devlet başkanlığı seçimlerine dair politik bir söylem olarak da değerlendirmek mümkündür. Ayrıca bir Avrasya Birliği'nin

¹⁵ Celalettin Yavuz, "Avrasya'da Enerji Eksenli Bitmeyen Büyük Oyun", Enerji 2023 Derneği, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=104:avrasya-ada-enerji-eksenli-btmeyen-qbuyuek-oyunq-1&catid=15:stratej&Itemid=253. Erişim Tarihi: 20.06.2012.

kurulması yönünde atılacak adımların öncelikli olarak bölgede ekonomik bağların güçlenmesi ve bölgeye dış güçlerin girişinin engellenmesini hedeflediği de gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle son dönemde uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve olaylar bölge devletlerini, özellikle de Rusya'yı endişelendirmektedir.¹⁶ Orta Doğu'da yaşanan Arap Baharı sürecinin Orta Asya'ya yansımaları istemeyen Rusya, bir Avrasya Birliği ihtimalini, söz konusu coğrafyada istikrar ve işbirliğini sağlamak hedefiyle gelecek günlerde somut biçimde değerlendirebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, hem bölgedeki diğer ülkeler hem de Türkiye açısından Avrasya konusunda geliştirilebilecek gerçekçi ve dış güçlerden bağımsız politikalar, Türkiye ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için öncelikle kendi aralarında daha rasyonel ilişkileri ortaya çıkarabilecektir. Güncel şartlarda yeterince geliştirilmiş olmasa da, bu nitelikteki ilişkilerin gerçekleştirilmesi, AB ile olan münasebetleri de olumlu yöne çevirebilme gücüne sahiptir. Avrasya ve Orta Asya coğrafyasına dair iyi planlanacak doğru stratejiler, söz konusu ülkelere ve Türkiye'ye siyasi, ekonomik ve kültürel getiriler sağlayacak, böylelikle tek alternatifin Avrupa Birliği olmadığı algısı oluşturulabilecektir. Bu tür somut girişimlerin yapılmaması halinde, jeostratejik açıdan oldukça avantajlı olarak nitelendirilebilecek konumunu değerlendirmekten uzak kalacak olan Türkiye, bölgeye dair belirleyici bir aktör sıfatını edinmekten ve bu durumun getireceği kazanımlardan da mahrum kalacaktır.

¹⁶ Merve Suna Özel ve Mustafa Aytekin, "Avrasya'da Yeni Bir Güç Mü?", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, 2011, http://www.21yyte.org/tr/yazi6355-Avrasyada_Yeni_Bir_Guc_mu.html. Erişim Tarihi; 20.06.2012.

KAYNAKÇA

- Can, Melih. “Türkiye’nin AB Sürecinde B Planı Var mı?”, Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, 2004. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=34481&1=1>, Erişim Tarihi: 20.06.2012.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 3A Araştırma Eğitim ve Danışmanlık, 5. basım, Ankara, 1994.
- Kongar, Emre. *21. Yüzyılda Türkiye, 2002’li Yıllarda Türkiye’nin Toplum-sal Yapısı*, Remzi Kitabevi, 6. basım, İstanbul, 1998.
- Özel, Merve Suna ve Mustafa Aytekin. “Avrasya’da Yeni Bir Güç Mü?”, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2011. http://www.21yyte.org/tr/yazi6355-Avrasyada_Yeni_Bir_Guc_mu.html, Erişim Tarihi: 20.06.2012.
- Şanlı, Bahar. “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birli-ği’nin Olabilirliği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Der-gisi*, C. 22, S. 1, 2008, s. 26.
- Yavuz, Celalettin. “Avrasya’da Enerji Eksenli Bitmeyen Büyük Oyun”, Enerji 2023 Derneği, http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=104avrasyada-enerji-ek-senl-btmeyen-qbueyuekoyunq1&catid=15:stratej&Itemid=253, Erişim Tarihi: 20.06.2012.
- Yazıcı, Erdinç. “Yirmi birinci Yüzyılın Başında Avrasya ve Türkiye’nin Avrasya Vizyonu”, *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, C. 7, S. 2, 2003, s. 2-3. <https://www.surveymonkey.com/s/V669T3J>, Erişim Ta-rihi:20.05.2012.

EK 1 TÜRKİ CUMHURİYETLERİN ENTEGRASYON ANALİZİ

(Eğilim Araştırması)

ARAŞTIRMANIN MAKSADI

Bu anketin yapılmasındaki maksat, Türki Cumhuriyetlerde yaşayan halkların, Türki devletlerarasındaki siyasi ve iktisadi entegrasyonlarına bakış açılarını tespit etmek suretiyle, doktora tezimin konusu olan Avrupa Birliğine Alternatif Olarak Türki Devletler Birliği'nin olabilirliğini değerlendirmektir.

Bu çerçevede, anket formuyla sizlerden alınacak bilgiler yalnızca akademik çalışmalar için kullanılacak olup, toplulaştırılarak değerlendirilecek veriler haricinde hiçbir kişisel bilgi üçüncü şahıslarla kesinlikle paylaşılmayacaktır.

KATILIMCININ:

Yaşı :
 Mesleği :
 Eğitimi :
 Cinsiyeti :
 Uyuğu :
 Etnik Kökeni :
 Yaşadığı Yer :
 Yaşadığı Ülke :

Soru 1: Anadilinizi belirtiniz.

☐ Azerbaycan Türkçesi	☐ Kazakça	☐ Kırgızca
☐ Özbekçe	☐ Rusça	☐ Türkçe
☐ Türkmençe	☐ Diğer (.....)	

Soru 2: Evde hangi dili konuşuyorsunuz.

☐ Azerbaycan Türkçesi	☐ Kazakça	☐ Kırgızca
☐ Özbekçe	☐ Rusça	☐ Türkçe
☐ Türkmençe	☐ Diğer (.....)	

Soru 3: Anadiliniz dışında bildiğiniz dilleri belirtiniz.

☐ Azerbaycan Türkçesi	☐ Kazakça	☐ Kırgızca
☐ Özbekçe	☐ Rusça	☐ Türkçe
☐ Türkmençe	☐ Diğer (.....)	

4: Ana dilinize en yakın gördüğünüz dil aşağıdakilerden hangisidir.

☐ Azerbaycan Türkçesi	☐ Kazakça	☐ Kırgızca
☐ Özbekçe	☐ Rusça	☐ Türkçe
☐ Türkmençe	☐ Diğer (.....)	

5: Kendinizi etnik olarak nasıl tanımlarsınız?

- Azerbaycanlı Kazak Kırgız
 Özbek Rus Türk
 Türkmen Diğer (.....)

6: Lütfen dinsel inancınızı belirtiniz.

- Ateist Hristiyan Musevi
 Müslüman Diğer

	Kesinlikle Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
7.Türkiye Türkçesini anlıyor musunuz?					
8.Etnik kimliğinizin hayatınızda önemli bir yeri olduğunu düşünüyor musunuz?					
9.Etnik kimliğinizin ötürü ülkenizde sorunlar yaşıyor musunuz?					
10.Etnik kimliğinizin yaşamınızda önemli bir yeri olduğunu düşünüyor musunuz?					
11:Ülkenizde etnik kimlikle ilgili sorunlar yaşanıyor mu?					
12.Dinsel kimliğinizin yaşamınızda önemli bir yeri olduğunu düşünüyor musunuz?					
13.Dinsel kimliğinizden ötürü sorunlar yaşıyor musunuz?					
14.Ülkenizde dinsel kimlikle ilgili sorunlar yaşanıyor mu?					

15. Sizin veya çocuğunuzun üniversite ya da sonrasında hangi ülkede eğitim almasını arzu edersiniz?

- ABD AB Ülkeleri Azerbaycan
 Çin İran Kazakistan
 Kırgızistan Özbekistan Rusya
 Türkiye Türkmenistan Diğer (.....)

16. En çok hangi ülkenin televizyon kanallarını seyrediyorsunuz? (Birden fazla çık işaretleyebilirsiniz)

- ABD AB Ülkeleri Azerbaycan
 Çin İran Kazakistan
 Kırgızistan Özbekistan Rusya
 Türkiye Türkmenistan Diğer (.....)

17. Yaşadığınız ülkenin ekonomik olarak hangi ülkelerle daha yakın ilişkiler geliştirmesini arzu edersiniz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

☐ ABD	☐ AB Ülkeleri	☐ Azerbaycan
☐ Çin	☐ İran	☐ Kazakistan
☐ Kırgızistan	☐ Özbekistan	☐ Rusya
☐ Türkiye	☐ Türkmenistan	☐ Diğer (.....)

18. Yaşadığınız ülkenin kültürel olarak hangi ülkelerle daha yakın ilişkiler geliştirmesini arzu edersiniz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

☐ ABD	☐ AB Ülkeleri	☐ Azerbaycan
☐ Çin	☐ İran	☐ Kazakistan
☐ Kırgızistan	☐ Özbekistan	☐ Rusya
☐ Türkiye	☐ Türkmenistan	☐ Diğer (.....)

	Kesinlikle Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
19. Türkiye'nin gelişmiş bir ülke olduğunu düşünüyor musunuz?					
20. Türkiye'nin AB'ye girmesini gerekli görüyor musunuz?					

21: Türkiye'nin AB'ye girmesini neden gerekli görüyorsunuz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

☐ Ekonomik nedenler	☐ Kültürel nedenler	☐ Sosyal nedenler
☐ Siyasal nedenler	☐ Diğer (.....)	

	Kesinlikle Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
22. Türkiye'nin diğer Türki Cumhuriyetlerle yeterince iyi ilişkiler geliştirdiğini düşünüyor musunuz?					
23. Orta ve Batı Asya'daki Türki devletlerin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerini mümkün görüyor musunuz?					

24. Orta ve Batı Asya'daki Türki devletlerin AB benzeri bir yapılanma içinde bütünleşmelerini engelleyebilecek sebepler size göre nelerdir? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

- Kültürel farklılıklar Ekonomik farklılıklar Sosyal farklılıklar
 Siyasi farklılıklar Dini farklılıklar Etnik farklılıklar
 Uluslararası güç odakları Diğer (.....
.....)

25. Orta ve Batı Asya'daki Türki devletlerin kendi aralarında entegrasyonuna alternatif olarak aşağıdaki yapılardan hangisini mümkün görüyorsunuz? (Birden fazla şık işaretleyebilirsiniz)

- Müslüman Devletler Birliği Orta Asya Devletler Birliği Rusya ile bütünleşme
 AB ile bütünleşme Çin ile bütünleşme Hiçbiri
 Diğer (.....)

	Kesinlikle Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
26. Etnik olarak benzer kimlik taşıyan birini, farklı bir ülkede yaşasa dahi kendime yakın görürüm?					
27. Etnik olarak farklı kimlik taşıyan birini, aynı ülkede yaşıyor olsak dahi kendime yakın görmem?					
28. Komşularınız veya arkadaşlarınızla aynı dinsel kimliği taşımanız sizin için önemli midir?					
29. Komşularınız veya arkadaşlarınızla aynı etnik kimliği taşımanız sizin için önemli midir?					

GÖRÜŞ VE ÖNERİLERİNİZ:

.....

.....

.....

.....

Katkılarınız ve kıymetli vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ederiz.

Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı Payitahtına Seyahatleri Hakkında Bazı Tespitler

Fatih BAYRAM¹

Öz

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ve Karamanoğulları Beyliği'nin başkenti olan Konya şehri, XIII. yüzyıldan bu yana Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207–1273)'nin adıyla birlikte anılmaktadır. Mevlevi tarikatının Anadolu sınırlarını aşması ve İlhanlı Devleti'nin başkenti Tebriz'de yayılma imkânı bulması Ulu Arif Çelebi (1272–1320)'nin döneminde mümkün olabilmiştir. Şemsüddin Ahmed Eflaki (ö. 1360), *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eserinde Mevlevi tarikatının beynelmilel hale geliş serüvenini anlatmaktadır. Ulu Arif Çelebi'ye birçok seyahatinde eşlik eden Eflaki, şeyhinin ölüm döşeginde bile kendisine Mevlevi büyüklerinin menkıbelerini derlemesi tavsiyesinde bulunduğunu belirtmektedir.

Anahtar kelimeler: *Arif Çelebi, Gazan Han, İlhanlılar, Mevlevi, Moğollar.*

¹ Yrd. Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi, fbayram@medeniyet.edu.tr

Some Remarks About Ulu Arif Çelebi's Visits to the Ilkhanid Capital

Abstract

Since the thirteenth century, the city of Konya, the capital of the Anatolian Seljukids and of the Karamanids, has been known for its saint, Celâleddin Rûmî (1207-1273). It was in the time of Çelebi Ârif (1272-1320) that the Mevlevî Order became an international Sufi order exceeding the borders of Ârif's homeland, Anatolia, and gaining new followers in the Ilkhanid capital, Tabriz. In the *Menâkıbü'l-Ârifîn* ("The Feats of the Knowers of God"), Şemsüddin Ahmed Aflâkî (d. 761/1360) narrated the rise of the Mevlevî Order as an international order. Aflâkî, who accompanied Çelebi Ârif in most of his travels, states that even on his deathbed, Çelebi Ârif reminded Aflâkî of collecting the feats (*menâkıb*) of previous Mevlevî shaykhs.

Keywords: *Arif Çelebi, Ghazan Khan, Ilkhanids, Mevlevi, Mongols.*

1. Giriş

XIII. asır birçok açıdan dünya tarihinin dönüm noktalarından biridir. Cengiz Han (ö. 1227), dünya tarih sahnesine bu asırda çıkmış; Alaeddin Keykubad (ö. 1237) Selçuklulara son ihtişam devresini bu asırda yaşatmış; Hülagu, Bağdat'ı bu asırda işgal etmiş; Baybars Han, Moğolları bu yüzyılda bozguna uğratmış ve Memlük Hanedanlığı'nı tesis etmiştir. Çin, tarihinde ilk defa yabancı bir idare ile ya da başka bir deyişle Moğol yasasıyla bu asırda tanışmış; Kubilay Han, Moğol İmparatorluğu'nun başkentini Karakurum'dan Pekin'e XIII. asırda taşımıştır. XIII. asır sadece siyasi tarih açısından değil, entelektüel tarih açısından da insanlık tarihinin altın çağlarından biridir. Sadece İbn-i Arabî ve Mevlana Celaleddin Rumi'nin bile bu asırda ortaya çıkmış olması XIII. asrın önemini anlatmaya yeterli olacaktır.

Şüphesiz insanlık tarihinde her çağın ayrı bir önemi vardır. XII. asırda Haçlı seferleriyle sarsılan Anadolu coğrafyası, XIII. asrın ilk yarısında toparlanmıştır. Köseadağ bozgununa rağmen Anadolu'nun XIII. asırda canlı bir ticari ve kültürel hayata sahip olduğu bilinmektedir. *Turcica* dergisinde yayımlanan makalesinde Ludi Paul Lindner, nümizmatik alanında yapılan araştırmalara dayanarak Anadolu'nun XIII. asırda Selçuklu ve Moğol idaresinde müreffeh bir hayat sürdüğünü iddia etmektedir. Buna delil olarak Anadolu'da XIII. asırda basılan Selçuklu dirhemlerindeki gümüş oranının yüksekliğini göstermektedir.² Lindner, Selçuklu gümüş paralarının kalitesinin ardında yatan muhtemel nedenleri sıralamaktadır. Bunlar arasında Selçukluların Antalya ve Sinop gibi liman şehirlerini fethetmesiyle gelen ticari canlılık önemli bir yer tutmaktadır. Diğer bir neden ise, Anadolu coğrafyasında ticaretin ve emniyetin gelişmesine hizmet eden “kervansaray ağı” (a network of caravansarays)'dır.³ XIII. yüzyılda Selçuklu para ekonomisinin güçlü oluşunun diğer bir nedeni ise, Selçuklu şehirlerindeki muazzam inşaa faaliyetinin gerektirdiği kaynak arayışıydı.⁴ İnşaa faaliyeti-

² Rudi Paul Lindner, “Seljuk Mints and Silver Mines”, *Turcica*, 41, 2009, p. 368. Anadolu Selçuklu devletinde basılan madeni paralar hakkında bilgi için bkz. Yılmaz İzmirli, “Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, ed. Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2011, s. 95–107.

³ Lindner, *ibid.*, p. 368.

⁴ *Ibid.*, p. 368. Osman Turan, tipik bir Selçuklu şehri olarak tasarlanan Aksaray şehrinin nasıl inşa edildiğini şu şekilde açıklamaktadır: “II. Kılıçarslan Aksaray şehrini inşa edip orasını kendisi için askeri bir üs haline getirirken Azerbaycan'dan celbettiği âlim, şeyh, sanatkâr ve tacirlere sarayının etrafında cami, medrese, zaviye, kervansaray ve çarşılar bina etmiş idi. Cihad ve dini hüviyetini muhafaza etmesi maksadıyla da Hıristiyan ve kötü insanların bu gaza üssüne girmesine müsaade etmemişti. Bu hususiyeti dolayısıyla bu devir Anadolu şehirlerinin kendilerine mahsus unvanları arasında, Aksaray'a da *Daru'z-zafar* unvanı verilmiştir.” Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2008, s. 383.

nin yanında İlhanlılara ödenen ağır vergi de Selçukluları yeni kaynaklar aramaya itmiş ve bunun sonucunda yeni gümüş madenleri keşfedilerek Anadolu'nun birçok şehrinde darphaneler açılmıştır.⁵ Anadolu'da XIII. asırda bir 'gümüş çağı' yaşandığını belirten Lindner, 655 H./1257–58 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nde sadece 10 tane darphane varken bu rakamın 699 H./1299–1300 yılında 46'ya çıktığını belirtmektedir.⁶

Mevlevi dervişlerinin Anadolu'daki faaliyetlerini incelerken Selçuklu Devleti'nin tesis ettiği ticari ve kültürel canlılığı göz ardı etmemek gerekir. Ekonomik refahın getirdiği ortamda hem devlet adamları hem de ticaret erbabı tarafından tesis edilen zaviyeler Mevleviliğin Anadolu coğrafyasında yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Moğol istilasını nedeniyle Harzemşah ülkesini terk etmek zorunda kalan ve Anadolu'ya yerleşen Sultanul-Ulema Bahaeddin Veled nasıl Alaeddin Keykubad tarafından hürmetle karşılanmışsa onun ahfadı da gerek Anadolu Selçuklu döneminde ve gerekse Beylikler döneminde hürmetle karşılanmıştır. Eflaki'den öğrendiğimize göre Anadolu beyleri, Ulu Arif Çelebi (ö. 1320)'ye büyük hürmet göstermişler ve ona birçok hediye takdim etmişlerdir.

Çelebi Arif'in ziyaret ettiği Anadolu beylerinden birisi Menteşeoğlu Mesud Bey (ö. 1319)'dir. Mevlana ailesinin 'muhiblerinden' olan Mesud Bey, Çelebi Arif'in onuruna bir sema ayini düzenlemiştir. Bu sema ayininde Menteşeoğlu Beyliğinin önde gelen bilginleri ve tasavvuf erbabı da hazır bulunmuştur. Çelebi Arif'in kerametlerine şahit olan Menteşeoğlu halkından birçok kişi Mevleviliğe intisap etmiş; hatta Mesud Bey, Çelebi Arif'e beş köle ve cariyeye, on güzel at, on sakerlat kumaşı ve yirmi suf-i murabba hediye etmiştir.⁷ Daha sonra Çelebi Arif'in müridi olan Mesud Bey, ona altın ve gümüş para göndererek bağlılığını sürdürmüştür.⁸ Eflaki'den öğrendiğimize göre, Çelebi Arif'in ziyaret ettiği Anadolu beyleri arasında Germiyanoglu Yakub b. Alişir de yer almaktaydı. Yakub Bey de Mesud Bey gibi Çelebi Arif'in müridi olmuştur.⁹ Eflaki'nin bu rivayetlerini yine de ihtiyatla karşılamak gerekir. Ziyaretlerin bizzat vuku bulduğu

⁵ Lindner, *ibid.*, p. 368; Yılmaz İzmirliler, "Anadolu Selçuklu Sikkeleri", s. 100–102.

⁶ Lindner, *ibid.*, p. 364.

⁷ Shams al-Din Ahmad-e Aflâkî, *The Feats of the Knowers of God (Manâqeb al-'ârefin)*, çev. John O'Kane, Brill, Leiden & Boston & Köln, 2002, p. 595.

⁸ Aflâkî, *The Feats of the Knowers of God*, p. 595.

⁹ *Ibid.*, 661-663; Şams al-Din Ahmad al-Aflaki al-Arifî, *Manakib al-Arifin (metin)*, II. C. 2, yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara, 1980, s. 945–947.

konusu ikna edicidir. Çünkü Eflaki'nin verdiği yer isimleri ve tarihler gerçeğe uygundur. Ancak neredeyse tüm Anadolu beylerini Mevlevî olarak göstermek gerçeğe uygun düşmemektedir.

Mevlevî tarikatı Osmanlı sultanlarının da ilgisine mazhar olmuş ve birçok Osmanlı şehrinde Mevlevî zaviyesi kurulmuştur. Mevlevî şeyhler, Mevlana'yı örnek alarak yönetici sınıfla yakın irtibat kurma gayreti içindeydiler. Bu gayeyi benimsemelerinde şüphesiz Mevlana ile Anadolu Selçuklu veziri Muineddin Pervane arasında tesis edilen münasebetin büyük rolü vardı. *Fihi Ma Fih* adlı eserden öğrendiğimize göre Mevlana, Emir Pervane'yi ziyaret etmiş ve onu övmüştür.¹⁰ Mevlana nasıl Selçuklu idaresiyle samimi ilişkiler geliştirdiyse daha sonraki Mevlevî şeyhleri de Osmanlı sultanlarına hürmet göstermişlerdir. Osmanlı sultanları da Mevlevî asitanelerini zengin vakıflarla desteklemişlerdir.¹¹

2. Kültürlerarası Diplomasi

XIII. asrın mahiyetini kavramak için önemli çalışmalardan birisi yakın bir zamanda Louise Marlow tarafından kaleme alınmıştır. Siraceddin Urmevi ile ilgili makalesinde Louise Marlow, "inter-cultural diplomacy" (kültürlerarası diplomasi)den bahsetmektedir.¹² Kültürler arası diplomasi de Urmevi gibi sufiler önemli rol oynamaktaydı. Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus'un Abbasi halifesi Nasır'a elçi olarak Şeyh Mecdeddin İshak'ı göndermesi bir tesadüf değildi şüphesiz. Abbasi halifesi de Selçuklulara Şeyh Şihabeddin Sühreverdi'yi elçi olarak göndermekteydi. Urmevi ise, hem Kutsal Roma Germen imparatoru II. Frederick'e ve hem de Moğol hükümdarı Hülagu'ya elçi olarak gönderilmiştir. Çelebi Arif de, Urmevi gibi birçok memleketi gezmiş ve bir anlamda kültürler arası seyahat gerçekleştirmiştir. Urmevi, hem Selçuklularda hem de Memlük devletinde başkadılık vazifesinde bulunmuş; mantıkla ilgili risaleler kaleme almış ve birçok memlekette bulunmuş bir ilim adamıydı. XIII. asırda bu özellikleri haiz birçok ilim adamı ve tasavvuf erbabı yetişmiştir. Bu ilim adamlarının

¹⁰ "Emir Pervane dedi ki: 'Ümid etmediğim ve ona liyakatım hatırımdan geçmediği halde, Hz. Mevlana'nın teşrif buyurmaları ne lutfudur... Hazreti Pir-i dest-gir buyurdular ki: 'Benim sizi ziyaretim uluvv-i hizmetiniz içindir. Mertebeniz aziz ve büyüktür. Hıdmat-ı aliye ve azime ile meşgulsünüz. Bununla beraber uluvv-i himmetinizi kâsır görüyorsunuz; ve o hizmetleri kâfi görmeyip üzerinize birçok şeyleri de lazım biliyorsunuz.'" Mevlana Celaleddin Rumi, *Fihi Ma Fih*, çev. Ahmed Avni Konuk, yay. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 20, 21.

¹¹ Halil İnalçık, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, Phoenix, London, 1995, p. 201.

¹² Louise Marlow, "A Thirteenth-Century Scholar in the Eastern Mediterranean: Siraj al-Din Urmavî, Jurist, Logician, Diplomat," *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, 22:3, pp. 279-313.

ortak özelliği Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzanan coğrafyada rahatça seyahat edebilmeleri ve gittikleri yerde kendilerini evlerinde gibi hissedebilmeleri idi. Örneğin, Urmevi'nin öğrencisi Safiyyüddin Hindi, Hindistan'da doğmuş, bir müddet Yemen'de bulunmuş, daha sonra Mısır'a geçmiş; Mısır'da da bir müddet ikamet ettikten sonra 1275 ile 1286 yılları arasında Anadolu'da kalmıştır.¹³

Kültürler arası diplomasiyi en etkin kullanan tarikatlardan birisi olan Mevleviliğin teşekkülü meselesi birçok araştırmaya konu olmuştur. Mevlana'nın Moğol zulmü altındaki Anadolu halkına getirmiş olduğu yeni ümit ışığı, onun ahfadı tarafından Anadolu sınırlarının dışına taşınmıştır. Mevlevi tarikatının teşkilatlanması açısından Ulu Arif Çelebi dönemi ayrı bir önem taşımaktadır. Eflaki'nin eserinde dile getirmiş olduğu Tebrizdeki sema ayini aynı zamanda dünya payitahtlarından birinde Mevleviğin zuhuru anlamını taşımaktaydı. Sanılanın aksine, o zamanlardaki tasavvuf erbabı, dünyadaki gelişmeleri yakından takip etmekte ve yol haritalarını ona göre çizmekteydiler.

3. Tebriz ve Sultaniye'de Sema Ayini

Mahdut kaynaklar dolayısıyla fazla nüfuz edemediğimiz ondördüncü asrın ilk yarısı için paha biçilmez eserlerden birisi Eflaki'nin *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı eseridir. Şeyhi Ulu Arif Çelebi'nin son nefeslerini verirken bile Eflaki'ye eserini tamamlamasını emir buyurması Çelebi'nin Mevleviğin tarihinin kayıt altına alınmasına ne denli önem verdiğini göstermektedir. Ulu Arif Çelebi, bir taraftan Anadolu beylerine yaptığı ziyaretlerle Mevleviliğin yayılmasını sağlamakta diğer yandan da Mevlevi "hanedanı"nın tarihinin yazılmasında özel bir önem atfetmekte idi.

Üç ciltlik *The Venture of Islam* adlı eserinde Marshall Hodgson, tasavvufun "uluslararası bir medeniyet" kurduğunu belirtmektedir.¹⁴ Sufilerin Moğol hükümdarları nezdinde de önemli bir yeri vardı. Bir mutasavvıfın telkinleriyle ihtida eden Gazan Han'ın Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Çince, Tibetçe, Keşmir dili ve hatta Latince bildiği iddia edilmektedir.¹⁵ Bir Budist olarak yetiştirilen Gazan Han'ın 1295'te tahta geçmeden önce

¹³ Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey, A General Survey of the Material and Spiritual culture and History, c. 1071-1339*, çev. J. Jones-Williams, Sidgwick&Jackson, London, 1968, p. 350.

¹⁴ Marshall G.S. Hodgson, *The Venture of Islam*, Vol. 2 (The Expansion of Islam in Middle Periods), The University of Chicago Press, 1977 p. 220.

¹⁵ Ibid, p. 415.

ihtida etmesi İlhanlılar tarihinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Gazan Han'ın İslamiyete geçmesi, Anadolu Selçuklu halkında sevinçle karşılanmıştır. Çelebi Arif'in İlhanlılara ilk seyahatının Gazan Han'ın saltanatının ilk yıllarında olması, bu ihtidadan Sultan Veled'in ve oğlu Çelebi Arif'in haberdar olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Gazan Han döneminde İslam dini, İlhanlıların resmi dini haline gelmiş; başkent Tebriz'de ve çevresinde birçok cami, medrese ve külliye inşa edilmiştir.¹⁶

Ulu Arif Çelebi'nin İlhanlı payitahtına yaptığı seyahatler birçok açıdan önem taşımaktadır. Bu seyahat bize Mevleviliğin kurucularının dünyadaki gelişmeleri nasıl yakından takip ettiklerini göstermektedir. O zamanın en büyük devletlerinden birisi olan İlhanlı ülkesine yapılan seyahatlerle ilgili kayıtlarda Gazan Han, Ölceytü Han gibi sultanlarla ve Reşidüddin gibi vezirlerle ilgili Eflaki'nin gözlemleri önemlidir. Ayrıca bu seyahatler, Mevleviliğin Sünniliğe ne kadar bağlı olduğunu da göstermektedir. Birazdan da bahsedileceği gibi, Arif Çelebi'nin Ölceytü Han nezdine seyahatı, onu Şiilikten vazgeçirmek için gerçekleştirilmiştir.

Çelebi Arif'in İlhanlı ülkesine ilk seyahati, Gazan Han (1295–1304)'ın hükümdarlığının ilk yıllarında olmuştur. Gazan Han'ın Müslüman olmasında Kübrevi şeyhi Sadreddin İbrahim Hammuyi'nin önemli rol oynadığı iddia edilmektedir.¹⁷ Berke Han'ın Müslüman oluşunda da bir mutasavvıfın rol oynadığı düşünüldüğünde Moğol hanlarının sufilere olan alakası hakkında fikir edinmek mümkün olabilir. Ahmed Eflaki, Çelebi Arif'in İlhanlı ülkesine yaptığı ilk ziyaretin Gazan Han (1295–1304) yeni padişah olduğu vakit gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁸ Eflaki bu ziyareti Nakiboğlu Mevlana Taceddin, Şeyh Meceddedin Aksarayı ve Mevlana Bahaeddin-i Şeng-i Müneccim'den naklen anlatmaktadır.¹⁹ Eflaki, bu ziyaretin gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:

“Gazan Han yeni padişah olduğu vakit, Çelebi Arif hazretleri Irak-ı Acem ülkesini görmek ve bu ülkelerin uluları ile tanışmak istedi.”²⁰ Çele-

¹⁶ W. Barthold, J.A. Boyle, “Ghazan”, *Encyclopedia of Islam*, Second Edition. Brill Online, 2012.

¹⁷ Devin DeWeese, “Stuck in the Throat of Chingiz Khan: Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts from the 14th to 17th Centuries”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, ed. Judith Pfeifer and Sholeh A. Quinn in collaboration with Ernest Tucker, Harrassowitz Verlag, Weisbaden, 2006), p. 43.

¹⁸ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkabeleri (Mevlana ve Etrafındakiler)*, C. 2, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987, s. 176.

¹⁹ *Age*.

²⁰ *Age*.

bi, Han'ın avcıbaşısı Kılavuz oğlu Tuman Bey'le Erzurum'da karşılaşmıştır. Eflaki'ye göre, Tuman Bey'in kaybolan doğan kuşu Çelebi'nin "Ey doğan! Mevlana'nın yakınlığı ve hürmeti için geri gel!" hitabıyla geri gelmiş ve bu olayın tesirinde kalan Tuman Bey Çelebi'ye mürid olmuştur. Ayrıca bir şükran ifadesi olarak Çelebi'ye üç baş güzel at ile iki bin dinar hediye etmiş ve Tebriz'e kadar kendisine eşlik etmiştir.²¹ Eflaki'nin Tebriz'deki sema ayinini anlatırken Gazan Han'dan "sultan-ı adil"²² şeklinde bahsetmesi önemlidir.²³ 1290'lı yılların ikinci yarısında gerçekleşen bu ziyaret esnasında Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a tabi durumdaydı. Eflaki'nin anlattığına göre o zaman Gazan Han'ın yanında bulunanlar arasında Meceddin Atabek-i Mevlevi de bulunmaktaydı.²⁴ Tebriz'e yapılan bu ziyaretin ayrıntılı bir şekilde anlatılması Mevleviliğin zamanın "sultan-ı adil"i katında yüksek kabul gördüğünü ifade etmeye hizmet etmektedir. Eflaki'ye göre Gazan Han, Mevlana'nın hayat hikâyesine ilgi duymuş ve Kutbeddin-i Şirazi, Hümameddin-i Tebrizi ve Hacı Reşidüddin gibi ilim adamlarından Mevlana'nın şiirlerini şerh etmelerini istemişti.²⁵ Eflaki'nin Hacı Reşidüddin'den bahsetmesi önem arz etmektedir. Gazan Han'ın vezirlerinden olan Hacı Reşidüddin, *Camiü't-tevarih* adlı dünya tarihinin müellifidir. Dönemin önemli bürokrat ve tarihçilerinden olan Kerimüddin Aksarayı de, Reşidüddin'i "zamanın Asaf'ı" olarak nitelemektedir.²⁶

Eflaki anlatısına göre, Gazan Han "muhib" seviyesinde kalırken onun hanımı İltirmiş Hatun Mevlevi müridesi olmuştu. Eflaki'nin eserinde Mevleviliğe intisap eden saray kadınlarından bahisler mevcuttur. Eflaki, yalnızca İlhanlı sarayındaki hatunlardan değil, Selçuklu hanedanından da birçok kadının Mevlevi olduğunu iddia etmektedir. Eflaki'ye göre Gazan Han, Mevlana ailesinin muhiplerindendi. Doğancı başı Tuman Bey'in Çelebi hakkında anlattıklarından etkilenen Gazan Han, Çelebi'yi görmek istemiş;

²¹ *Age*, s. 177.

²² Şams al-Din Ahmad al-Aflaki al-Arifî, *Manakib al-Arifin (metin)*, C. 2, yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara, 1980, s. 847.

²³ Gazan Han tarafından Selçuklu vakıfları nazırlığına atanan Kerimüddin Aksarayı de, Gazan Han'ı "cihan padişahı" olarak nitelemekte ve onun adaletini övmektedir. Bkz. Kerimüddin Mahmud, *Müsameret ül-Ahbar, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, yay. Osman Turan, TTK, Ankara, 1999, s. 38; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. 239.

²⁴ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. 2, s. 178.

²⁵ *Age*.

²⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *age*, s. 242.

ancak Çelebi, Han'ın yanına gitmeye razı olmamış ve "ben uzaktan o adil sultan hakkında dua edeyim ve dervişliğimle meşgul olayım." demiştir.²⁷ Gazan Han, Çelebi'yi ancak hanımı İltirmiş Hatun'un düzenlediği sema ayininde görebilmiştir. Sema ayininin, Gazan Han'ın hanımı İltirmiş Hatun'un çadırında icra edilmiş olması²⁸ Mevleviliğin İlhanlı hanedanında yüksek kabul gördüğü şeklinde algılanabilir. Eflaki, Gazan Han'ın sema ayininden çok etkilendiğini ve Çelebi'nin "muhibbi" olduğunu belirtmektedir.²⁹

Gazan Han Mevlevi muhibbi olurken İltirmiş Hatun, Çelebi'ye birçok hediye vermiş ve mürid olmuştur.³⁰ Eflaki'nin anlatmış olduğu Tebriz'de sema ayini kıssasının asıl kahramanı Gazan Han değil, onun hanımı İltirmiş Hatun'dur. Çünkü sema ayinini bizzat tertip eden ve Mevlevi dervişlerini çadırında ağırlayan İltirmiş Hatun'dur. İlhanlı hatunları Mevleviliğe büyük ilgi göstermişlerdir. Mevlevi mürideleri arasında İlhanlı hükümdarı Keygatu (1291–1295)'nun hanımı Paşa Hatun da yer almaktaydı.³¹ Çelebi Arif, Paşa Hatun'u "Banu-yı ruy-ı zemin" şeklinde övmektedir.³² Eflaki, eserinde Mevleviliği benimseyen Selçuklu hatunlarından da bahsetmektedir. *Menâkıbü'l-Ârifîn* yazarı, Çelebi Arif'in Tokat'ta icra eylediği sema ayinine katılan Selçuklu hatunları arasında Gömeç Hatun, Handzade, Muineddin Pervane'nin kızı ve şarabsaların kızı yer almaktaydı.³³

Diğer bir seyahat ise Ölceytü Han (1310–1317)'in Şiiliğe meyline mani olmak için yapılmıştır.³⁴ Şiiliğe meyleden Ölceytü Han'a nasihat etmek amacıyla yapılan bu seyahatta Eflaki de bizzat bulunmuştur.³⁵ Eflaki'nin bu kıssayı anlatırken vermiş olduğu yer isimleri ve tarihler gerçeğe uygundur. Ziyaret bu sefer Sultaniye'ye yani İlhanlıların yeni başkentine yapılmıştır. Moğol tarihçisi Spuler'e göre Ölceytü'nün Şii yanlısı politika-

²⁷ Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. 2, s. 177.

²⁸ *Age*.

²⁹ *Age*, s. 178.

³⁰ *Age*.

³¹ "Hidmet-i Paşa Hatun.... ez cümle-i muhibbân-i hânedân bûde," *Manâkıb al-Ârifîn*, s. 889; Shams al-Din Ahmad al-Aflâki, *The Feats of the Knowers of God (Manâqeb al-ârefîn)*, çev. John O'Kane, Brill, Leiden & Boston & Köln, 2002, p. 723.

³² Şams al-Din Ahmad al-Aflâki al-Arifi, *Manakib al-Arifin (metin)*, C. 2, s. 889.

³³ *Age*, s. 889; *The Feats of the Knowers of God*, p. 623.

³⁴ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*

³⁵ *The Feats of the Knowers of God*, p. 600.

ları Bağdad, İsfahan ve Şiraz gibi şehirlerde halkın tepkisine yol açmıştır.³⁶ Çelebi Arif'in ve Eflaki'nin İlhanlı ülkesine seyahati 716/1316 yılında gerçekleşmişti. Eflaki, Sultaniye'ye ulaştıklarında Ölceytü'nün daha önce öldüğünü öğrendiklerini belirtmektedir ki bu tarih başka kaynaklarda da teyit edilmektedir.³⁷ Çelebi Arif ve yanındaki dervişlerin Sultaniye'de bir süre daha kaldıkları anlaşılmaktadır. Eflaki, Sultaniye'deki yas havasında bile sema ayininin icra edildiğini bildirmekte ve bu ayinin Reşidüddin Fazlullah ve Hacı Ali Şah gibi İlhanlı vezirleri tarafından tepkiyle karşılandığını eklemektedir.³⁸ Reşidüddin Fazlullah ve Hacı Ali Şah'ın Ölceytü'nün veziri oldukları bilgisi doğrudur. Hatta D. O. Morgan'a göre bu iki vezir arasında anlaşmazlık olduğu için Ölceytü, memleketin idaresini iki vezir arasında taksim etmek durumunda kalmış; İlhanlıların merkezinin ve güneyin idaresi Reşidüddin'e verilirken Taceddin Ali Şah'a da kuzeybatı bölgesi, Mezopotamya ve Anadolu idaresi tevdi edilmişti. Bu iki vezir arasındaki nüfuz mücadelesi Reşidüddin'in Ölceytü'nün oğlu Ebu Said Bahadır Han'ın emriyle 1318 yılında idam edilmesine kadar sürmüştür.³⁹

4. Sonuç

Arif Çelebi'nin İlhanlı payitahtına yaptığı ziyaretler, Mevlevi tarikatının cihanşümül bir tarikat olma arzusuna işaret etmektedir. Zira İlhanlılar, zamanın en güçlü devletlerinden birisidir. Kubilay Han döneminde Büyük Moğol hanedanlığının başkentinin Karakurum'dan Pekin'e taşınması Moğolların Çin medeniyetiyle yüzleşmesine zemin hazırlayarak Macaristan'dan Çin'e kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren Moğol hanedanlıklarının Doğu-Batı ekseninde bilimsel ve teknolojik üstünlüğüne sebebiyet vermiştir. Ateşli silah teknolojisi ve orduda onlu sistem gibi birçok gelenek ve buluş Moğollar sayesinde dünyaya yayılmıştır. Moğol idaresinde İpek Yolu tarihinin en canlı dönemlerinden birini yaşamıştır.

Çelebi Arif'in Anadolu beylerine yaptığı ziyaretleri anlatırken Eflaki, genelde beylerin Mevleviliği kabul ettiğini belirtmektedir. Ancak, İlhanlılara yapılan seyahatlerde bizzat hükümdar tarafından bir kabule rastlamıyoruz. Hatta Eflaki, İlhanlı veziri Reşidüddin'in Ölceytü'nün ölümü nedeniyle yas güden payitahtta sema ayini verilmesinden dolayı kızgınlı-

³⁶ Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220–1350*, çev. Cemal Köprülü TTK, Ankara, 1987, s. 266.

³⁷ Spuler, *İran Moğolları*, s. 131.

³⁸ *The Feats of the Knowers of God*, p. 602.

³⁹ D. O. Morgan, "Öldüğü", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition. Brill Online, 2012; D. O. Morgan, "Rashid al-Din Tabib", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition. Brill Online, 2012.

ğına atıfta bulunmaktadır. İlhanlı hanları ve vezirleri Mevleviliğe mesafeli yaklaşırken hükümdar hanımlarının sema ayini neticesinde Mevleviliğe meylettikleri belirtilmektedir.

Mevlana ailesinin menkıbelerini derleyen Eflaki, eserinde olağanüstü ögelere yer vermekle birlikte birçok olaya hakikat penceresinden bakabilmiştir. Eflaki'nin eserini okuyanlar, o zamanın Mevlevi dervişlerinin ve özellikle Ulu Arif Çelebi'nin yorulmak bilmeyen bir çaba içerisinde kültürel diplomasi faaliyeti icra ettiklerini hissedeceklerdir. Konya'da doğan Ulu Arif Çelebi, Aydın'dan Tebriz'e kadar geniş bir coğrafyada faaliyet göstermiş ve zamanın hükümdarlarının, beylerinin ve hatunlarının ilgi odağı olmuştur. Çelebi'nin siyasi sınırları hiçe sayarak yapmış olduğu seyahatler mensubu olduğu öğretiye yeni bir heyecan ve canlılık getirmiş; öğrencisi Eflaki'ye yazdırdığı eser ise "Mevlana hanedanı"nın asırlar ötesi yolculuğuna zemin hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflaki. *Ariflerin Menkıbeleri (Mevlana ve Etrafındakiler)*, C. 2, çev. Tahsin Yazıcı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Barthold, W. and J.A. Boyle. "Ghazan", *Encyclopedia of Islam*, Second Edition. Brill Online, 2012.
- Cahen, Claude. *Pre-Ottoman Turkey, A General Survey of the Material and Spiritual Culture and History, c. 1071-1339*, çev. J. Jones-Williams, Sidgwick&Jackson, London, 1968.
- DeWeese, Devin. "Stuck in the Throat of Chingiz Khan: Envisioning the Mongol Conquests in Some Sufi Accounts From the 14th to 17th Centuries", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East: Studies in Honor of John E. Woods*, ed. Judith Pfeifer and Sholeh A. Quinn in collaboration with Ernest Tucker, Weisbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1953.

- Hodgson, Marshall G.S. *The Venture of Islam, c. 2 (The Expansion of Islam in Middle Periods)*, The University of Chicago Press, 1977.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300–1600*, Phoenix, London 1995.
- İzmirlier, Yılmaz. “Anadolu Selçuklu Sikkeleri”, *Anadolu’da Paranın Tarihi*, ed. Bülent Arı, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara, 2011, s. 95-107.
- Kerimüddin Mahmud. *Müsameret ül-Ahbar, Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, yay. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayi. *Müsameretü’l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Lindner, Rudi Paul. “Seljuk Mints and Silver Mines”, *Turcica*, 41, 2009: pp. 363–371.
- Marlow, Louise. “A Thirteenth-Century Scholar in the Eastern Mediterranean: Siraj al-Din Urmavî, Jurist, Logician, Diplomat,” *Al-Masaq: Islam and the Medieval Mediterranean*, 22:3, pp. 279-313.
- Mevlana Celaleddin Rumi. *Fihi Ma Fih*, çev. Ahmed Avni Konuk, yay. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Şams al-Din Ahmad al-Aflaki al-Arifi. *Manakib al-Arifin (metin)*, II. Cilt, yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara, 1980.
- Shams al-Dîn Ahmad-e Aflâkî. *The Feats of the Knowers of God (Manâqeb al-ârefîn)*, çev. John O’Kane, Leiden & Boston & Brill, Köln, 2002.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220–1350*, çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Türk Atalar ve Karşılaştırmalı Halk İnanmaları

Yaşar KALAFAT¹

Derya YELİS²

Öz

Türk Atalar, Türklüğün tarih sahnesine çıkışı itibariyle gerek nübüvvet tarihi ve öntürk tarihinin örtüşme noktaları gerekse halk hafızasındaki muhafaza edilmiş yerleri bakımından çok yönlü öneme haiz bir Türk kesimidir. Halkın hafızasındaki Türk Ata objesi günümüzde başta efsane ve ozanlık geleneği olmak üzere çeşitli sözlü kültür verilerinde yaşamını sürdürmektedir. Bu çalışma Uluğ Türkistan'ın birçok yerinde yaşamakta olan ve yaklaşık bir buçuk milyon civarında bir nüfusa sahip Türk Ataların Kırgızistan'da yaşadığı ve daha önce hiç bir araştırmaya konu olmamış bir başka bölgesine, Türk Abat köyüne yönelik alan araştırmasıdır. Çalışmada Türk Atalar, halk inanmaları yönünden ele alınmış olup diğer Türk toplumlarıyla farklılıkları ve ortaklıkları ile karşılaştırılmaları cihetine gidilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar neticesinde elde edilen tespitlere göre denilebilir ki; Türk Ata halk inanmaları yeni coğrafyalardan genel inanç dünyalarına bazı katkılar yapmış olmasıyla Türk kültür tarihinin yazılı ve sözlü kaynaklarının ortasında bir yerlerde durmaktadır. Türklüğün adını Türk Ata'dan aldığı, Türk Ata akaidini benimseyen yeni toplumların dil hazineleri ile genel Türklüğün bir parçası olduğu ve Türk kültür coğrafyasının da böylece oluştuğu düşünülürse kültür kodları esas alınarak yapılmış olan Türk Atalar'a yönelik bu çalışmanın yeni irdelemelerde bulunulacak çok yönlü sonraki çalışmalarla birlikte Uluğ Türkistan'ın orta ve kuzey bölgelerine ışık tutacağını, böylece Türk toplumlarının tarihi geçmişleri ile daha iyi tanınmalarına olanak sağlayacağını düşünmekteyiz.

Anahtar kelimeler: *Türk Atalar, doğum, evlilik, ölüm, bereket, halk inanmaları.*

¹ Dr., Halkbilim Araştırmacısı, yasarkalafat@gmail.com

² Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi, dyelis@manas.edu.kg

The Turk Ata Nation and Comparative Folk Customs

Abstract

Since Turkic civilization first appeared in the history, the Turk Ata nation has been its important part both for the role it played at the crossing of the Prophet's period in history with the prehistory of Turkic civilization and for the place it preserved in the memory of Turkic nations. Nowadays, the Turk Ata object, as it is memorized, is continuing its existence in the form of various oral constituents of a culture, such as myths and poetry at the first place. This research of the Turk Ata nation, which is found to be spread throughout the Turkestan and population of which is counted to be about one and a half million, considers those people of the Turk Ata nation, who are residing in Kyrgyzstan's village Turk Abat, which has never been a subject of research before. The Turk Ata people in the study are considered from the view of their folk customs, which are compared with that of other Turkic nations, by finding differences and similarities. Based on the results of the mentioned comparison, it may be suggested that folk customs of the Turk Ata people, along with being impacted by the customs prevailing in the new geography of inhabitation, are taking place amongst the written and oral sources of the history of the Turkic culture. If reckoned that the term Turkic has been borrowed from Turk Ata, that it is a part of the Turkic civilization and that the geography of the Turkic culture came to existence in this way, we believe that this research, with cultural codes taken in the essence of the study, shall further trigger other versatile researches on this issue bringing the light to the central and northern regions of Turkestan, and thus shall better elucidate the history of Turkic nations.

Keywords: *Turk Ata, birth, marriage, death, abundance, folk customs.*

1. Giriş

Türk Ataların halk inançlarını inceleme fikri, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nce 23–26 Mayıs 2012 tarihleri arasında Ankara'da “Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları” konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu'nda doğmuştur. Bu tür bilgi şölenleri, kolay ulaşılamayan Türk kesimlerinin kültürel hayatları ile de tanış olma imkânını vermektedir. Böylece dil, edebiyat, arkeoloji ve benzeri alanlardaki tanıtımlar üzerinden halkbilim çalışmaları yapma imkânı bulunabilmektedir. Anılan sempozyuma Kırgızistan'daki Özgön Türklerine dair dilbilimsel bir araştırmayla katılan Bilge Kağan Selçuk'un çalışması dikkatimizi çekmişti. Özgönlerin de içinde bulunduğu, çoğunluğu Fergana vadisinde yaşayan ve Göktürklerin torunları olduklarını ifade eden söz konusu Türk soylular yakın geçmişte ithaf edilen bir tanımlamayla Türk Atalar olarak anılmaktadır.

Türk Atalar Türklüğün tarih sahnesine çıkışı itibariyle halk hafızasındaki yerini muhafaza etmiş olması bakımından çok yönlü öneme haiz bir Türk kesimidir. Önemleri, aynı zamanda nübüvvet tarihi ve öntürk tarihinin örtüşme noktaları bakımından da ehemmiyet arz etmektedir. Halkın hafızasındaki Türk Ata objesi, başta efsanelerde ve halk ozanlarının “hoş geldiniz” tarzındaki Türk kültürlü halkların toplantı açılış şiirlerinde olmak üzere çeşitli sözlü kültür verilerinde yaşamını sürdürmektedir.³ Türk Ataların tarihi göç izlerine ait bazı tespitler evvelce de tarafımızdan yapılmış olmasına rağmen⁴ doyurucu bir sonuç alınamamıştı. Uluğ Türkistan'ın birçok yerinde yaşamakta olan Türk Ataların bu kez daha önce hiçbir araştırmaya konu olmamış bir başka yerleşim alanına, Kırgızistan'daki Türk Abat köyüne gidilerek yeni bir saha çalışması yapıldı. Halktan canlı kaynaklar bulundu.⁵ İncelemelerimiz sürerken Türk Atalara dair yapılmış üç akademik çalışmaya ulaşıldı. Çalışmalar yüksek lisans ve bitirme tezi olup

³ Yaşar Kalafat, *Nübüvvet Tarihi İtibariyle Türklüğün Dinî Geçmişi*, Berikan, Ankara, 2011.

⁴ Yakup Deliömeroğlu, “Bilinmeyen Bir Türk Topluluğu: Fergana Türkleri”, *Ülkü Ocakları Dergisi*, 2005/25

⁵ Derya Yelis, *Dunganlar*. (Y.Kalafat- D.Yelis, “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrasya Etüdüleri*, 39/2011–1, s. 123–153 çalışmasında olduğu gibi alan çalışması üstlenip tamamlamıştır.)

ikisi dil,⁶ biri halk kültürü içeriklidir⁷ ve Özgön yöresine ait alan araştırmalarıdır. Ayrıca Kırgız bilim insanlarının da bazı çalışmaları bulunmaktadır.⁸ Kırgız halk kültürünün geneli evvelce yapılmış kimi çalışmalardan tanınırken⁹ bu defa Türk Atalar, halk inanmaları yönünden ele alınıp farklılıkları ve ortaklıkları ile karşılaştırılmaları cihetine gidilmiştir.

2. Türk Atalar

Yapılan akademik çalışmalarda Türk Ataların boy-uruğ ve soyadları ile ilgili oldukça geniş bilgi verilmektedir. Tespitlere göre bu toplumun soyadlarından bazıları şöyledir: Kuvakalmak, Kelakça (Kalakça), Keller, Maydakeller (Medekeller), Kettekeller, İtkaynatar, Geregürü, Bengi, Görgeşimas, Karakonas, Alibey, Tüyeçi, Tüyemoyın, Ballas, Elemen, Yopalak, Cindiler, Kalabaysal ve Bayhalvay.¹⁰ Bengiler'e nargile ve sigara içtikleri için Türk Ata ağzında '*nargile*' anlamına gelen bu adın verildiği söylenmektedir. Kelerler'e bu ismin verilmesi ise çok kavgacı olmalarından kaynaklanmaktadır. Kurut yapmak için yoğurt kaynatılırken, kazanın içine çevrede dalaşan itlerin düşmesiyle birlikte bu mahalde yaşayanlara İtkaynatar adı verilmiştir. Rivayete göre eskilerde dağa gidilirken 'çanaç' adını verilen bir tür tuluma yağ ve pişirilen yiyecekler konmuş ama çanaçtakiler yani "tulumdakiler" erimiş. Bu olaydan sonra ise bu topluluğa yağlı çanaç anlamına gelen Karakonaslar denilmiştir.

⁶ Ahmet Buran, "Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları," erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ahmet_buran_os_ili_ilcesi.pdf; Bilge Kağan Selçuk, "Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları", Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bıшкеk, 2005. Erişim: <http://www.manas.kg/sbe/tezler/turkoloji/ISINBILGEKAGANSELÇUK.pdf>; Mehmet Ali Aslan, "Bilinmeyen Türkatalar", Ahmet Yesevi Üniversitesi, 02.06.2006 Bitirme Tezi, Kazakistan, erişim: http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/arslan_turkata.pdf.

⁷ Saida Burhanidinova, "Fergana Türklerinin doğum, Sünnet, Dügün ve Ölüm Merasimleri", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, erişim: <http://gunet.gazi.edu.tr/acikarsiv/index.php?menu=2&secim=10&YayınBIK=5457>

⁸ Abduldacan Akmataliyev, *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru Edebi Eserleri veTarihî Kahramanlar)*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2001

⁹ Mustafa Erden, *Kırgız Türkleri, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2000; Mehmet Ceribaş, *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011; Nezir Temur, *Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistanda Folklor Politikaları ve Çalışmaları)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011; Kemal Polat, *Beşikten mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnançlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008; Saadetin Gömeç, *Kırgız Türkleri*, Berikan, Ankara 2011, Yaşar Kalafat, *Avrasya Türk Halk Sufizmi I, (Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği vakfı, Ankara, 1997

¹⁰ Mehmet Ali Aslan, age.

Türk Atalar Kırgızistan ve Özbekistan'ın bağımsızlıklarıyla, akraba toplulukların siyasî birlikleri altında yaşamayı sürdürmüşlerdir. Türk Ataların tarihleriyle ilgili henüz ele geçmiş yazılı bir kaynağın olmayışı, bu konunun aydınlatılmasını zorlaştırmaktadır. Şu anda, elde bulunan en güvenilir bilgiler kaynak kişilerin söyledikleridir.

Türk Ataların tarihi, yapılan derlemelerden çıkarılmaktadır. Türk Atalar, kendi ata yurtlarının Tacikistan'a bağlı, Afganistan ile Tacikistan'ın ortasında Oratepe'nin Korgantepe adındaki bir mahalli olduğunu söylemektedirler. Daha sonra ise atalarının göçle Küle (Hocavat) adlı mahalle geldiğini ve burada yerleşip çoğalarak dağıldıklarını ifade etmektedirler. Takir Süyinov, "Atalarının bu yeri (Küle) dönemlik kullanım için seçtiklerini; baharda burada durduklarını, daha sonra ise Özgen şehrinin üst kısmında Köllik İngiçke adlı dağlara hayvanlarını yaymak için çıktıklarını" söylemiştir. Adı geçen mahalle, ilk göçen üç kişiden bahsedilmektedir. Bunlar İslâm Serker, Özgen Baba, Halife Baba'dır. Özbekistan'da kendini Türk Ata sayanlar, bu atalardan çoğalarak Özbekistan'a göç etmişler ve orada yerleşmişlerdir. Bahsi geçen Oratepe için "Türklerin başkenti imiş." denmesi de dikkat çekicidir. İddialardan birisi de, Türk Ataların Tacikistan'ın Oratepe mahalline Türkiye'den göç ettikleri, daha sonra buradan yine Türkiye'ye geri döndükleridir. Özgen Baba'nın oğlunun adının ise Kara Balta olduğu ve Kırgızistan'ın Oş bölgesinin Karasu ilçesine bağlı Aktaş köyünün mezarlığının, bu kişinin topraklarından bölünen arazi üzerine kurulduğu, bu mezarlığa ilk olarak 106 yaşında ölen İslâm Serker'in gömüldüğü söylenmiştir. Çağdaş Türk Ata coğrafyası konusunda derleme yapılan şahıslar, Türk Ataların dağda, şehirde ve hatta çölde bile yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Tacikistan'ın Oratepe mahallinden, göç sonucu Kırgızistan'a, buradan da Özbekistan'a dağılan Türk Atalar, Oş, Celâlabad ve Andican gibi büyük şehirlerde yoğun olarak yaşamaktadırlar. Ulaşabildiğimiz ilçe, köy ve kasaba gibi yerleşim birimlerinin adları şöyledir: Celâlabad (Kırgızistan): Yengi Dikan, Blaga Veşinka, Akvaş, Kızıl Bayrağ, Hevze, Kızıl, Türkabad, Boztışkan, Taştak, Arhangil, Orta Azya, Varaşılık, Tarambazar, Töş, Sedde Kamışvaşı, Ladinkara, Türkevas, Taş Bulak, Cergesal, Bazar Korgan, Növken, Suzak, Aravan; Oş (Kırgızistan): Karasu, Ertes, Neriman, Telman, Teşiktaş, Aktaş, Aravan, Özgen, Kurşab, Nokat, Kızılkaya, Özg_riş, Bazarkorgan, Kayrat, Bostan, Zeryer, Ayu; Andican (Özbekistan): Bulağbaşı, Karakorgan, Aseke, Kül, Çirmanbulağ, Kayrağaç, Niyazbatır. 2004 yılı itibariyle 200 bin civarında Türk Ata olduğu tahmin edilmektedir ve bu rakam sadece kimliğinde Türk

yazanları kapsamaktadır. Fergana gazetesinde yayınlanan bir yazıya göre Kırgızistan'daki Türk Ataların nüfusu Oş eyaletinde 77 bin ve Celâlabad eyaletinde 67 bin olmak üzere toplam 144 bindir. Dağılım şöyledir: Oş eyaletinde: Aravan ilçesinde 31 bin, Özgen ilçesinde 35 bin, Karasu ilçesinde 16 bin, Celâlabad eyaletinde: Bazarkorgan ilçesinde 15 bin, Suzak ilçesinde 52 bin.

Daha güncel bir bilgi ise Türk Ataların nüfusunun yaklaşık bir buçuk milyon civarında olduğu yönündedir. Bu sayı tahminen kimliğine Türk yazdırmayanları da kapsamakta ve Özbekistan Türk Atalarını da içine almaktadır. Gerek Sovyet Rusya döneminde gerekse Kırgızistan ve Özbekistan'ın bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra özellikle okul, iş gibi nedenlerle kimliğine Türk yazdırmayanlar çoğunluktadır. Özbekistan'daki Türk Ata nüfusunu tayin etmek, rejim nedeniyle oldukça zordur. Türk Atalar toplu olarak yaşadıkları mahallerde, hayvancılık ve çiftçilik ile geçimlerini sağlamaktadırlar. Kendi ifadeleri ile hayvancılık ve çiftçilikte civardaki topluluklar içinde meşhurdurlar. Aravan ilçesinde yaşayan beş Türk Ata çok iyi pamuk yetiştirdikleri için "Sovyetler Birliği Kahramanlığı" unvanı ile ödüllendirilmiştir. Türk Atalar tarihte atalarının yaylak-kışlak yaşam tarzına uygun hareket ettiğini söylemektedirler. Basmacı hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Rusların bölgede kolhoz kurdukları tespit edilmiştir. Türk Atalar tahminen bu dönemlerde tam anlamıyla yerleşik hayata geçmiştir. Türk Ataların tamamı köylü ve çiftçidir gibi bir tasnif tabii ki mümkün değildir. Türk Atalar içinde yükseköğrenim görmüş kişiler de vardır. Özellikle son yıllarda Hoca Ahmet Yesevî Üniversitesi'nin ilgisi ve çalışmaları neticesinde bu üniversitede 100'ün üzerinde Türk Ata genci eğitim görmektedir.

Türk Atalarda haftanın günleri iki türlü adlandırılmaktadır: Bunlardan birincisi bölgenin geleneğine uygun olarak Farsça ve Arapça kökenli kelimelerle yapılan adlandırmalardır. Düşembe, Seyşembe, Çarşembe, Peyşembe, Cuma, Şembe, Pazar.

Haftanın günlerini adlandırma noktasında ilk dikkat çeken unsur 'Pazar' gününe verilen adın aynı Türkiye Türklerindeki gibi olmasıdır. Oysa bölgede yaşayan Türk topluluklarının hiçbiri haftanın yedinci gününü 'Pazar' diye adlandırmamaktadır. Haftanın günlerinin diğer adlandırma biçimine gelince, onlar da şu şekildedir: Birinçi kün, Ekinçi kün, Üçünçü kün, Törtinçi kün, Beşinçi kün, Altınçi kün, Yettinçi kün.

Mehmet Ali Aslan Türk Ataların dili/ağızı konusu için “esrarlı bir konudur” demektedir ve bu konuda iki görüş üzerinde durmaktadır. Bunlardan birisi “karışık dilli eserler” veren dil olarak bilinen tanımlama şekli, diğeri de “Türk dili içerisinde ayrı bir lehçe olmayıp yaşadıkları bölgedeki ağız ve şiveleri kullanmış olmalarıdır.” Buldukları coğrafyanın hâkim dili ise Kırgızca veya Özbekçe’ye yakın bir Türkçe’dir. Mehmet Ali Aslan bu görüşünü dil verilerinden hareketle izah etmeye de çalışmaktadır.

Mehmet Ali Aslan’ın Türk Ataların dili konusundaki açıklaması bizim Türk Ata nazariyemize uymakta ve izahımıza açıklık getirmektedir. Bizim düşüncemiz de Türklüğün adını Türk Atadan aldığı, Türk Ata akaidini benimseyen yeni toplumların dil hazineleri ile birlikte genel Türklüğün bir parçası olduğu, Türk kültür coğrafyasının da bu şekilde oluştuğu şeklindedir.¹¹ Bu yapılanma doğal olarak bölgesel ağız ve şivelerle oluşan “karışık dilli eserler” yapılanmasına yol açmıştır.

3. Araştırma Sahasının Sosyal Yapısı ve Kültürü

Çalışmamızın araştırma sahası, Türk Ataların bir bölümünün yaşadığı Kırgızistan’ın Celalabat bölgesindeki Türk Abat köyüdür. Burası Celalabat şehir merkezine 9 km. mesafede 3.300 nüfuslu bir yerleşim yeridir. Çevre halkı ve köy sakinleri kendilerini ‘Türk’ olarak tanımlar ve tanıtır. Türk Atalar pasaportlarında da ‘Türk’ olarak kimliklendirilmiştir. Eşlerden bayan olanlar bazı evliliklerde Kırgız veya Özbek Türk’ü olabilirken ailelerin çocukları ataerkil bir düzen gereği nüfus ve pasaport kayıtlarına ‘Türk’ olarak geçerler. Köye Türk Abat isminin verilmesi de halkın Türk olmasından kaynaklanmaktadır. Türk Atalar mensubu buldukları boya dair bilgi verirlerken soylarının Taş Ata’dan geldiğini, Türk Abat köyünün tamamının Kuva-Kalmak Uruğundan olduğunu ifade etmişlerdir. Geçmişten bu yana hep ‘Türk’ olarak bilinip tanımlanırken ‘Türk Ata’ adının sonradan kullanılır olduğunu belirtmişlerdir. Özgön’deki Türklerle aynı Türk toplumundan olmalarının yanısıra Özgön köy halkıyla akrabalıklarını da ifade etmişlerdir.¹² Türk Ataların bir kısım yaşlılarının ifadesine göre ilk yurtları bugünkü Çin sınırları içindeyken, göçle, Özbekistan, Kazakistan ve Tacikistan’a dağılmışlardır. Bazı yaşlıların sözlü bilgi edinimlerinden aktardıkları açıklamalara göre Kırgızlar Yenisey’den bu yöreye gelmeden evvel de kendileri bu bölgedeydi. Kırgızlar bu topraklara sonradan gelmiş-

¹¹ Yaşar Kalafat, 2011, age, s. 131-165

¹² Kaynak kişi: Mirhmat Anarbaev Saktoviç, 46 yaşında, Ayıl başçısı (muhtar).

lerdir. Bu sözlü kaynaklara ve genel inanişaya göre Anadolu Türkleri de bu bölgeden gitmiş olan Türk Ataların neslidir. Kırgızistan'ı ise özvatanları olarak kabul etmektedirler.¹³

Türk Atalar kimliklerine ve yurtlarına çok düşkün bir toplumdur. Geçim kaynakları tarım olan Türk Atalarda 7 atanın bilinmesi gerekir. Atayı bilme geleneği Kırgız Türklerinde 9 ata şeklindedir. Her iki Türk toplumunda da baba soyu esastır.¹⁴ Türkmenistan Türkmenlerinde ise 7 atanın bilinmesi esas kabul edilmiştir.¹⁵ Bunlar; Adem Ata, Nuh Ezan Ata, Sünnet Ata, Türk Ata, Öz Ata, Kayın Ata'dır. Bu Türk toplumunda Adem (a.s.) Nuh (a.s.) ile Türk Ata çok önemsenir. Türk Ata ile Sünnet Atanın bir tutulduğu da olur. Yedinci isim olarak Yesevî Ata devreye girer.

4. Türk Atalarda Karşılaştırmalı Halk İnanmaları

4.1. Doğuma ve Çocuğa Yönelik Uygulama ve İnanmalar

Türk Atalarda eşler çocuklarının olması için kartalın safra kesesini yalar. Çocukları dünyaya geldikten sonra ona da yalatırlar. Eşlerden bayan olan, kendi şalvarını meyveli ağacın dibine silkeleyerek ağaçtaki bereketin kendisine bulaşacağına inanır. Ayrıca çok çocuğu olan bir bayanın giysisi giyilir, aynı çinidan/ kâsedan birlikte çay içilir.¹⁶ Çok çocuklu hanımın bebek dileyen anne adayının ağzına tükürmesi sağlanır, böylece 'çocuk sevinci'nin adaya geçeceğine inanılır.¹⁷

'Meyveli ağac'ın meyvelilik özelliği ile bebekli bayanın bu özelliği arasında bereket ortaklığı noktasında halk inançlarında paralellik kurulmuştur. Dede Korkut ve Manas destanlarında örnekleri görülen bu özelliği Anadolu Türk kültür dünyasından da takip edebiliyoruz.¹⁸

Türk Atalarda 'aşerme'nin yanı sıra hamilelik belirtilerinden birisi de hamile lekesidir. Böyle hanımlara 'ekkikat/ikikat', 'ağır ayak', 'boyısa bar' gibi isimler verilir.¹⁹ Bu tür tanımlamalar batı Türklüğünde de vardır.

¹³ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva, Mırhmat Anarbaev Saktoviç, Rabuhan Razakova.

¹⁴ Kaynak kişi: Mırhmat Anarbaev Saktoviç.

¹⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 12, Ankara, Ankara, 2000, s. 22.

¹⁶ Kaynak kişi: Mamahan Akbalaeva.

¹⁷ Kaynak kişi: Zamira Han Halilova.

¹⁸ Yaşar Kalafat, "Türk Kültüründe Elmadan Kızıl Elma'ya," *Prof. Dr. Taciser Onuk'a Armağan*, Ed. F. Apınar, S. Ortaç, N. Tan ve H. İvgin, Ankara, 2007, s. 235-241.

¹⁹ Saïda Burhanidinova, age.

Anadolu'da bebek bekleyen hanımlara halk dilinde 'yüklü', 'iki canlı', 'gebe' gibi isimler verilir.²⁰

Türk Atalarda hamile hanım, tavşana, maymuna ve çirkin olan kimselelere baktırılmaz.²¹ Anadolu ve Bulgaristan Türk kültür coğrafyasında aşeren veya yerikleyen anne adayına keza tavşan gösterilmez, zira bebeğin tavşan gibi üst dudağının yarık olacağına inanılır. Öyle çocuklara 'tavşan dudak' denir. İnanca göre aşeren anne adayı çekim halindedir, neyi görür ise rahmindeki bebek onu fotoğraf makinesi gibi çeker. Bunun için odasına sevdiği kimselerin ve güzelliği ile ünlü olanların resimleri koyulur. Bebek dünyaya gelince anne için "Hamile iken onu görmüş olmalı" denilir.²²

Türk Atalarda her hayvanın karakteristik özelliğinin olduğuna inanılır. Bu sebeple hamile hanımın köpeğe yemek vermesi istenir. Onun bir bantında 8–10 yavru yapabilmesi bir bereket olarak algılanır. İkiz veya üçüz doğum beklenir. Ayrıca sık düşük yapan hanımların bu hallerini önlemek için köpek besletilir. Bu Türk toplumunda, bu dönemde sığra bakılmaz, zira onun doğumu çok sancılı geçer; anne adayının doğumda çok sancı çekmesi istenilmez. Keza 'deve sütü' içirilmez ve 'deve peyniri' yedirilmez. Devenin 12 ayda bir doğum yapmasından hareketle doğumun gecikmesi istenmez. Devenin altından 3 defa geçirilen anne adayının bu uğursuzluktan kurtulacağına inanılır.²³

Türk Atalar'da 'aşeren' hanıma 'ağzı aççık' veya 'başı karangi' denir. Bu durumda olan kadınların istedikleri yiyeceklerin temin edilmesi gerekir. Aksi halde bebeğin bir organının eksik doğabileceğine inanılır.²⁴ Anadolu'da aşeren hanımların canının çektiğinin temini halinde çok sevap işleneceği şeklinde efsaneler de anlatılır.²⁵

Türk Atalarda dünyaya gelmesi beklenen bebeğin cinsiyetini tahmin için bazı uygulamalar yapılır. Hamilenin eğer karnı yuvarlaksa erkek, sivriyse kız; başta elma olmak üzere meyve türünde ve iyi olduğu kabul edilen şeylere aşerirse erkek, kötü oldukları ifade edilen et türündeki yiyeceklere

²⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

²¹ Saida Burhanidinova, age.

²² Yaşar Kalafat, "Sivas Yöresi Örnekleri ile Türk Halk İnançlarında Aşermek/ Yeriklemek", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2002, S. 10, s. 169–173.

²³ Saida Burhanidinova, age.

²⁴ Kaynak kişi: Zamira Han Halilova.

²⁵ Yaşar Kalafat, 2002, age.

aşererse kız çocuk doğuracağına inanılır.²⁶ ‘Elma’ Türk kültürlü halkların inanç dünyasında egemenliği ve çoğalmayı temsil eder.²⁷

Türk Atalarda doğacak bebeğin cinsiyetini tahmin için başka uygulamalar da vardır. Hamile hanımın göğsünden içeriye doğru bir buğday tanesi atılır; yere düşen buğdayın çizik tarafı yukarıya doğru gelirse ya da iplik takılıp sarkıtılan iğne yuvarlak haleler çizerek dönerse, benzer şekilde eritilip dökülen kurşun neticesinde ortaya çıkan şekil yuvarlaksa beklenen bebeğin kız olacağına hükmedilir. Ayrıca, uygun bir yere ekilip çimlenmeye bırakılan ‘buğday’ ve ‘fasülye’den ilkin buğday çimlenirse ya da anne adayının kalçaları çok genişlerse, midesi bulanıp sık sık çıkarırsa, anne adayı veya doğumla yakından ilgilenenler rüyada yüzük görürlerse beklenen bebeğin kız olacağına ihtimal verilir.²⁸ Doğacak bebeğin cinsiyetine yönelik Türk kültürlü halklarda benzeri onlarca fal türü vardır. Bunlardan birisi de Türk Atalarda olduğu gibi anne adayının göbeğindeki şekillenmedir.²⁹

Türk Atalarda ilk çocuğun erkek olması tercih edilir; bunun için ilk çocuğu erkek olan bir bayanın giysisi giyilir. ‘Çını’ diye bilinen bir cins fincandan erkek çocuk sahibi olan anneyle ortaklaşa çay içilir, kuşakları alınıp bağlanır, sahillerde kumlara yatılır, adak adanır, adak kesilip dağıtılır, ulu makamlar ziyaret edilir. Müteakip çocuğu erkek olsun diye son kız çocuğunun ismi Oğlay (oğlan ayı) veya Tursunay (dursun ay) konur. Anne adayı ‘sümelek ocağı’na (sümelek pişirilen ocak) oturtulur.³⁰

Bu bulgulardan ‘sümelek ocağı’nda hikmet aranmış olması oldukça ilginçtir. Kendisinde hikmet aranılan nebatattan ‘sümelek’ ile cemadattan ‘ateş’in ortak bir yapıda birleştiği görülür. İğdir’da Nevruz ateşinin tutuşturulmasında kurutulmuş üzerlik bitkisi kullanılır.³¹ Bu bulguda da hikmetli olduğuna inanılan üzerlik ile od/ateş ortak bir yapıda bir araya gelmiştir.

Çocuğu olmayan ya da erkek çocuk isteyenler “Eğer dileğim olursa başının tepesinde kököl (bir tutam saç) bırakırım; mektebe gidene kadar o

²⁶ Kaynak kişi: Zamira Han Halilova.

²⁷ Yaşar Kalafat, 2007, age, s. 235–241.

²⁸ Saida Burhanidinova, age.

²⁹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

³⁰ Saida Burhanidinova, age.

³¹ Kaynak kişi; Erkan Beder, Halkbilim Araştırmacısı.

saçı kesmem; ilk saçını kutsal bir yerde keserim.” diye adakta bulunur.³² Bu uygulama³³ Kırgızlarda yoktur.

Bu saç şekli ile adakta bulunmak Orta ve bilhassa Güney Türkistan’da çok yaygındır. Erkek çocuğu yaşamayan anne bebeğini bir yatıra götürür. Saçını traş eder, ama saçının arka kısmında kuyruk misali bir saç bırakır. Çoğu kere bu çocuğa o yatırın ismi verilir. Adeta çocuk o yatıra satılmış ve onun himayesine girmiştir. Çocuk her yeni yaşı münasebeti ile yatıra getirilir ve bu ziyaret esnasında kurban kesilir. Bu uygulama 7 veya 9 yıl sürebilir. Bazen bu süre daha da uzar. Anadolu kırsalında da bu uygulamanın farklı şekilleri yaşatılmaktadır.

Çocukların, özellikle erkek çocuklarının yaşaması için Anadolu Türk kültür coğrafyasında da bazı uygulamalar yapılır. Mesela çok erkek çocuk annesi olan kadının kullandığı beşik ödünç alınır. Erkek çocuklar için çocuğunun baş harfi ‘M’, kız çocuklar için ise baş harfi ‘F’ olan 9 ayrı annenin giysisinden kumaş parçası toplanıp yaşaması için çare aranan bebeğe kundak bezi dikilir. Bu tür giysilere o annelere ait olan ‘kut’un sindiğine inanılır. ‘M’ harfi ile Hz. Muhammet (s.a.v.), ‘F’ ile de Hz. Fatma (r.a.) kastedilmiş olunur.³⁴

Türk Atalarda doğum zor olunca, kolaylaşsın diye eşi üzerinden 3 defa atlatılır. Hamilenin eteğinden büyübaş hayvanlara saman verilir. Hamilenin saç örükleri ve bağlı olan diğer her şeyin bağı çözülür, sancısı çabuk bitsin diye ocakta odun yakılır; hamile bayan yorgana sarılıp her iki tarafa, silkercesine sallanır. Yılan derisi bütün vücuduna sürülerek deri suya batırılıp bu su içirilir.³⁵

Bu uygulamalar şöyle izah edilebilir: Halk inançlarında basmak ve basılmak diye bilinen bir inanç kodu vardır. Adeta basan basılanı manevi hükmü altına alır. Üzerinden atlanılan kimse bir nevi büyüye tabi olmuştur. Ters istikamette atlanılarak büyü bozulmuş olur. Batı Türklüğünde uyuyanın ve büyüme yaşında olan çocuğun üzerinden atlanması uygun görülmez. Ölünün üzerinden kedinin atlanması da hiç onaylanmaz. Hayvanlara saman

³² Kaynak kişi: Rabuhan Razakova.

³³ Jean- Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, 2000 (Aydın kesimin ifadesine göre Roux gibi bazı batılı yazarlar Moğollardan hareketle bu saçların izahını iyi güçlerin bu saçlardan tutarak kişiyi kurtaracağı şeklinde yapmaktadır.)

³⁴ Yaşar Kalafat, 2009, age.

³⁵ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Rabuhan Razakova ve Mayramhan Tajikova; Saida Burhanidinova, age.

verilmesi bir saçı türüdür. Hayır, hamilenin eteğinden yapılarak hayvanın duası alınmış olmaktadır. Örgünün, düğümün, ilmeğin her türlü büyü olarak algılanır. Sarı gelin Türküsündeki “Saçın ucun örmezler” demekle “Seni bana bağlamazlar, nikâhlamazlar.” denmiş olmaktadır. Ocakta odun yakılması od/ateş iyisi ile ilgili olabilir. Anadolu’da doğum kolay olsun diye evin eşiğinin önünde ateş yakılır, böylece kara iyelerin zararları engellenmiş olur. Etnografya malzemesi içerisinde yorgana ayrı bir mistik anlam yüklenmiştir. Yılan ve derisinin koruyuculuğuna duyulan inanç, yılanın bir dönem tabu olmasından kaynaklanmış olabilir.

İlk çocuk doğmadan yapılacak hazırlıklar Anadolu Türklüğünde olduğu gibi gelin kızın annesine aittir. Anne ağır işlerle uğraşmadığı gibi fazla ortaya da düşmez. “Tugılmağan bözakka kazık kakma.” şeklinde özlü bir söz vardır. Bu, batı Türklüğü dilinde “doğmayan çocuğa don biçmek” gibi bir anlama gelmekle beraber bebeği verecek olan Yaradan’a karşı saygılı davranma mesajı da içerir.³⁶

Bebek olacağı müjdesini getirene hediye verilir. Lakin bu Türk toplumunda müjdeyi kız evine getirecek olan müstakbel babayla birlikte oğlan evinin diğer fertlerine de kız evi tarafından uygun hediyeler alınması ilginçtir. Doğum yaklaştıkça eneç/ebe doğumun kolay olması için tütsü yapar. Un koyulmuş tabağı hamilenin başı etrafında üç defa dolandırır. Doğuma yönelik bu un uygulamasını ‘ev yılanı’ münasebetinde de görmekteyiz. Ev halkının ona, onun da ev halkına dokunmadığı için evin koruyucusu olarak bilinen beyaz yılanın üzerine un dökülerek gitmesi sağlanır.³⁷ Türk Atalarda ‘yılan’la ilgili başka inançlar da vardır. Kısa kuyruklu olduğu ve bakışları ile büyüleyebildiği için hamile hanımın yılan görmesi istenmez. Aksi takdirde bebeğini düşürebileceğine inanılır. Genelde evlerde yılan derisi var ise -yılan derisini atarken çok ceht ettiği için yardımcı olacağı inancından hareketle- hamilenin odasına getirilir.³⁸

Evlerin eşiğinin altında ve o eve ait olduğuna inanılan koruyucu ‘yılan’ inancı Anadolu ve Kuzey Irak Türkmen Türklerinde de vardır.³⁹

Türk Atalarda bebek dünyaya gelince çocuğun eşi temiz bir yere, özellikle meyveli ağacın dibine gömülür. Böyle yerler kara güçler itibariy-

³⁶ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mayramhan Tajikova; Saida Burhanidinova, age

³⁷ Kaynak kişi: Albuhan Akbalaeva.

³⁸ Saida Burhanidinova, age.

³⁹ Yaşar Kalafat, *Azerbaycan-İran, Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*, Berikan, Ankara, 2012.

le güvenli sayılır; böylece onlardan korunmuş olunur.⁴⁰ Anadolu’da Batı Türklüğünün diğer kesimlerinde bu tür gömüler için temiz yerler aranırken bebeğin eşi için el ayak değmeyecek, köpek türü hayvanların eşelemeyecekleri yerler seçilir.⁴¹

Türk Atalarda göbek bağı kesen kadına ‘kindik enesi’ (göbek annesi) denir. Göbek bağı bir beze sarılıp saklanır. Aklı erecek yaşa geldiğinde yani 4–5 yaşlarında olunca beze sarılı göbeği kendisine çözdürülür. Eğer çözebilirse âlim olacağına inanılır.⁴² Batı Türklüğü kültür coğrafyasında daha ziyade Anadolu’da göbek bağı parçası, cami, okul veya resmi daire duvarı dibine gömülür. Cami dibine gömülmesi halinde çocuğun büyüünce din adamı, okul duvarı dibine gömülmesi halinde âlim kişi ve resmi daire duvarı dibine gömülmesi halinde de devlet memuru olacağına inanılır. Bu parçanın kurutularak damat oluncaya kadar yastığının kılıfında saklandığı da olur.⁴³ Artvin’in Yolağzı köyündeki bir uygulamaya göre göbek bağı kesilen bebeğin bağ parçası caminin duvarına dayalı ‘göbek taşı’ diye bilinen büyük kayanın arkasına atılır.⁴⁴

Türk Atalarda çocukları dünyaya geldiği halde sürekli ölen anne adayları için “Bu kadının elinde çocuk yaşamaz” denir. Böyle hallerde çocuk güvenilir bir başka anne adayının elinde büyütülür. Çocuk büyüünce gerçek annesi tarafından bir uygulama ile geçici anneden satın alınır. Böyle çocuklar kız iseler bunlara ‘Satkınay’, erkek iseler ‘Satıvaldı’ isimleri konur.

Bebeğin doğumu ile hamilelik sona erer ve Türk Atalarda anne ve cici (beşiğe alınmadan evvelki bebek) için lohusalık süreci başlar. İlk 20 gün süren ‘küçük çille’ ve ardından gelen 20 günle 40 günlük ‘büyük çille’ başlar. İlk doğum için bu süre gelinin anne evinde geçer. Gelin kendi evine gelince hazırlanmış olan çille odasına alınır. Buraya girilip çıkılması bazı şartlara bağlanmıştır. Burada fazla oturulmaz.⁴⁵ Çocuğu ya da anneyi kötü güçlerden korumak için onların başına bıçak, ekmek konur; ev halkı dışında hiç kimse 40 gün boyunca odaya sokulmaz; bu süre boyunca anne aile

⁴⁰ Kaynak kişiler: Mamahan Akbalaeva ve Habiba Han Agabeylova.

⁴¹ Yaşar Kalafat, 2012, age.

⁴² Kaynak kişiler: Habiba Han Agabeylova ve Olmas Han Haitalilova.

⁴³ Yaşar Kalafat, 2009, age.

⁴⁴ Kaynak kişi: Ülkü Önal, Halkbilim Araştırmacısı, Yazar.

⁴⁵ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova, Zamira Han Halilova ve Munacat Babaeva; Saida Burhanidinova, age.

dışından birileriyle, özellikle de yabancı kimselerle selamlaşmaz. Hava karardıktan sonra dışarı çıkmaz; çille çeker. Odada kurt dişi, kartal pençesi, kurt aşık kemiği bulundurulur.⁴⁶ Cicinin korunması için alınına kara ocak kömürü ile is yapılır. Yanına Kur'an-ı Kerim, bıçak, balta gibi kesici aletler ve ekmek konur. Cici 40 gün yalnız bırakılmaz; yanında sürekli ışık yakılır. Çirkin, hayvan, hasta, çocuğu yaşamayan ya da olmayan kadınlar odaya alınmaz. 'Çilli' döneminde iki çillinin karşılaşması istenmez, karşılaşmaları halinde karşılıklı ufak hediyeler verilmesi gerekir.⁴⁷

Türk Atalarda çocukların ölmemesi, nazardan korunmaları için özellikle kırkları çıkana kadar bebeğin ve annenin bulunduğu oda her gün 'alaslanır', çıkan tütsü kokusu ne kadar çok olursa o kadar iyidir. Tütsüde kullanılan bitki 'adraşman' adında bir bitkidir.⁴⁸

Alazlama tanımlaması üzerlik yakımı için Özbekistan ve Karakalpakistan'da da kullanılmaktadır. Tütsülemek suretiyle korunmak ve kurtulmak Türk kültürlü halklarda çok yaygındır.⁴⁹ Keza nazarlıklarda kurt dişi ve kurdun aşık kemiğinden yararlanmak,⁵⁰ al karısından korunmak için ekmek ve bıçak gibi demir aksam ve silah kullanmak Batı Türklüğünde bilhassa Anadolu'da çok yaygındır.⁵¹ 'Bürküt' pençesinden yararlanılarak korunma sağlamak muhtemelen bulunmasında zorluk çekildiği için çok yaygın değildir.

Türk Atalarda çille sadece dünyaya geliş ve evlilik dönemleri münasebetiyle yaşanmaz. Herhangi bir şekilde bir şeye uğrayan ve sonucunda psikolojik sorunları olan kimseler için de çille söz konusudur. Bu tür çarpılmalar için kurban kesilerek kan dökülmesi beklenir. Molla bu tür hastalara 3 defa okur. Hasta şifa bulamaz ise mola 'boynuna alış' diye bilinen sorumluluğu yüklenir. Adeta bu uygulama ile hastanın yerine geçmiştir. Hastalıkla hasta adına o mücadele vermeye başlar. Kinneçilerin yardımı ile

⁴⁶ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Mamahan Akbalaeva, Habiba Han Ağabeylova ve Hitmat Kadırcanova.

⁴⁷ Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnanmaları", *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan Ankara, 2012, s. 189-256.

⁴⁸ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Taşahan Taşieva; Saida Burhanidinova, age.

⁴⁹ Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamaları" Kodlar-Kültler-1, *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009, s. 55-77

⁵⁰ Yaşar Kalafat, *Türk Mitolojisinde Kurt*, Berikan, Ankara, 2012, s. 10-26.

⁵¹ Yaşar Kalafat, "Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnanmaları", *Türk Halk İnançlarında Renkler*, 2012, age, s. 189-256.

yaşanılan bu süreçte hasta da kinneci veya molla olur ve çocuk tedavilerine başlayabilir.⁵²

Tedavi niyetiyle hastaların kırk gün çevreden korunması şeklindeki uygulamaya ilk defa bu Türk kesiminde rastlıyoruz. Diğer uygulama şekillerine Türk kültür coğrafyasının sair bölgelerinde de şahit olmaktayız. ‘Kırkların karışması’, ‘Kırk basması’, bunlardan korunma ve kurtulma şekilleri tamamen aynilik arz etmektedir.

‘Boynuna alma’ şeklindeki inanç ise, şaman ritüellerine çağrışım yapmaktadır. Şaman kötü ruhlarla mücadelede hastanın yerine geçebilmektedir. Keza ‘başına dönme’ uygulamasında da başa dönen kimse, başına dönülen kimsenin kaderini üstlenmiş olur. Bu bir mesuliyet devri olayıdır. Adeta ölüm meleğine “Onun yerine beni al,” demiş olmaktadır.

Türk Atalarda bebeğin gelecekte alabileceği şekli biçimlendirmek için bazı müdahalelerde bulunulur. Bazı ailelerde bebek vücudu çok tüylü olmasın diye ‘tandır toprağı’ ile, koltuk altları çok kıllı olmasın diye de bu kısımlar ‘karınca yumurtası’ ile ovulur. Bebeğe ilk kırk gün içerisinde giydirilmiş olan gömlek tekrar giydirilmez. Bebek, uykusunda çok ağlayıp uyanıyor ise gömleği ‘ters’ giydirilir. Bebeğin ağzına ‘yağmur suyu’ değmesi halinde dilinin peltek olacağına inanılır. Eve ilk gelen çocuğa bü-yüyünce evler arasında laf taşımaması diye yağ yalattılır.⁵³

Tespitlerde yer alan ve Türk költürlü bir kod olan ‘ters’; gidişatın ters dönmesi için mesaj verme özelliğine sahiptir.⁵⁴ Özel dönemlerde kullanılan giysilere sinmiş kokuların kara iyelerin takibinden korunmayı zorlaştıracığı inancıyla, giysinın tekrar kullanılması istenmez. Batı Türklüğünde eve ilk gelenlerin, bilhassa bebeklerin boş gönderilmemelerine özen gösterilir. Kısmetli olmaları için özellikle kız çocuklarına bir hediye verilir. Bu çok kere bir yumurta olur.⁵⁵

Türk Atalarda çocuğa ismini geçmişte aile büyükleri, günümüzde ise daha çok anne baba koymaktadır. Müslümanlığın usullerine göre akşam

⁵² Saida Burhanidinova, age.

⁵³ Age.

⁵⁴ Yaşar Kalafat, “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi).”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Ankara, 1995, s. 297–307; *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mart 1997, S. 123, s. 15–19.

⁵⁵ Yaşar Kalafat, “Van Çevresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Yumurta ile İlgili İnançlar”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010, Van, Editör: Prof. Oktay Belli, İstanbul, 2012, s. 196–205.

ezanından sonra, kulağına ezan okunarak konur. Uzun zaman çocuk bekleyenler ve sonrasında erkek çocuk olmasını isteyenler kızlarına Uulkan/Uulcan, erkeklerine Uulbek adını koyar.⁵⁶ Vücudu lekeli doğan çocuğa Anarbek ismi konmaz ise lekenin büyüyeceğine inanılır.⁵⁷ Vücut beni/hali/ lekeli/ziyaret nişanı etrafında yapılan çok sayıdaki çalışmada bunların daha ziyade aidiyet bildiren lekeler oldukları üzerinde durulur.⁵⁸ Türk Atalarda böyle çocuklara Haldar, Halivek, Halmirze gibi isimler konur.⁵⁹

Türk Atalarda ilk çocuk ölmüşse onun ismi geçmişte kardeşine verilirken şimdilerde bu uygulama pek yapılmamaktadır. Bu dünyadan göçmüş büyüklerin isimleri yeni nesillere verilirken kodlanarak örtülenmiş isim kullanılır. Mesela ninenin adı yerine Nine kız denir. Doğum gününe göre ise Adina/Cuma, Arapa/Arafa veya Arapbek, Ramazan günü dünyaya gelenlere Rozali ismi konur. Babası askerdeyken doğan bebeğe Askar, ayın ilk günü doğan erkek çocuğa Aybek, kız çocuğa Aylar isimleri konur. Kız çocuğun ardından erkek çocuk isteniyorsa doğan çocuğa Boldihan, kardeşler arasında sık doğum olmuşsa Ergaş, kız çocuğu çok olup erkek çocuk isteyen aileler ise Ogulay gibi isimler koyarlar.

Türk Atalarda en fazla dikkatimizi çeken isimler; dünyaya sünnetli gelen çocuklara verilen Sunnatila veya Musurmankul isimleridir. Ayrıca, kulağı delik olan çocuklara Pamay, parmakları bitişik olanlara Koşakvay, vücudunda fiziksel fazlası olanlara Artıkali veya Artıkvay, dünyaya işli gelen erkek çocuklara Börü, kızlara Börükız adları verilir.⁶⁰

Türk isim koyma geleneği kendi içerisinde tarihi ve coğrafi şartlar altında kendi dünya görüşünü oluşturmuştur. Bu tefekküre bakılarak Türklerin değer ölçüleri, tarihi inanç serüvenleri izlenebilir.

Bebeğe isim koymak suretiyle gayp âlemine mesaj verme Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Kız çocuğu istemeyen aileler Kız Yeter, Döndü; hiç çocuk istemeyenler Besti, Kafiye; çocuğunun yaşamasını isteyenler Yaşar, Dursun gibi isimler koyarlar.⁶¹ Ortodoks Türklerde de diğer

⁵⁶ Kaynak kişiler: Rabuhan Razakova ve Mayramhan Tajikova.

⁵⁷ Saida Burhanidinova, age.

⁵⁸ Yaşar Kalafat, "Aşiretlerimizde Hal/Hâl/Ben/Dövme/Damga ile İlgili İnançlar", *Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular*, Berikan., Ankara, 2012, s. 143-158.

⁵⁹ Saida Burhanidinova, age.

⁶⁰ Age.

⁶¹ Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut Kültür Elllerinde Adlanma", *Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ, Ankara, 2008, s. 520-541.

Ortodokslarda olduğu gibi bebeğin doğduğu ayda doğmuş olan azizin ismi verilir ya da ona uygun bayan ismi seçilir. Kilise kayıtlarına geçebilmek, vaftiz edilebilmek için bu uygulama kaçınılmazdır. 2010 yılından beri Anadolu'dan İran'a din eğitimi almak için giden din adamı namzetlerine, İslamî olması gerektiğinden hareketle nüfus kayıtlarındaki isimleri paganist bulunarak değiştirilip yeni isimler verilmektedir.

Türk Atalarda beşik toyu çok önemsenir. Zira kırkı çıkan bebeğin kundaktan alınıp beşiğe yatırılması aynı zamanda anne ve babanın kendi evlerine dönüşleri merasimidir. Gelin, damat ve torun davul zurna ile karşılanır. Beşik toyu gelinin annesi tarafından sadece ilk torunu için kırkı çıktığında düzenlenir. Toy için lohusanın annesi '40 adet' tokoç (küçük pide) yapar, bunlar mahallenin çocuklarının kaçırıp yemeleri içindir. Erkek çocuk için çocuğun dayısı ona süslü bir tay hediye eder.

Beşik toyunda bebeğin ilk saç/karın saç ve tırnakları kesilir. Bunlar meyveli ağacın dibine gömülür.⁶² '40 yamalı' elbise dikilir. Bu gömleğe Kırgızlarda olduğu gibi 'bitköynök' (kırk köynek) denir.⁶³

Bebek ılık ve tuzlu su doldurulmuş leğende anneanne tarafından '40 kaşık' suyla yıkanır. Bebeğin vücudunda bir nişan var ise bunu herkese duyurur. Yıkama işleminden sonra hazırlanmış olan tokoçlar "Bebek de diğerleri gibi büyüyüp çocuklara karışsın" diye çocuklara dağıtılır. Anne beşiğe yaklaşır sağa, sola öne ve arkaya eğilerek herkesi selamlar. Katılanlar hayırlı, uzun ömürlü, sağlıklı ve rızıklı olması için bebeğe dua edip "Başı taştan, malı devleti bol olsun." derler. Kız cicilerin eline hamarat bir kız olması dileğiyle bir mutfak aleti, erkek cicilerin eline de okuyup meslek sahibi olması için kalem tutuşturulur.⁶⁴

Anadolu'da da 'kırk suyu'na 'kırk fasulye', 'kırk boncuk' gibi şeyler konulur. Çocuğun 'kırk kaşık su' ile kırklandığı ve 'kırk açar taşı' kullanıldığı da olur.

Bebeğin vücudundaki herhangi bir özelliğin o daha bebek iken yakın çevresine duyurulmuş olması, onun isim alışı ve gelecekteki hayatında ta-

⁶² Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova, Zamira Han Halilova ve Munacat Babaeva; Saïda Burhanidinova, age.

⁶³ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva ve Munacat Babaeva; K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, II. Cilt, 1994, s. 511.

⁶⁴ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova, Zamira Han Halilova ve Munacat Babaeva; Saïda Burhanidinova, age.

nınması bakımından önem arz eder. Külçeden annenin bir ısırık alıp dağılmasını sağlaması şeklindeki uygulamanın derinliklerinde de birlik, tevhit inancı vardır. Çok kere aynı kaptan aile fertlerinin birlikte yemek yemeleri ‘ağız birliği’ olarak açıklanır. Anadolu’da askere gönderilen genç için özel simit yaptırılır; asker olacak kimse o simitlerden birisinden bir diş ısırır; simitin diğer kısmı teskere alınacaya kadar saklanır ve gelince kalan kısmını tekrar yer. Böylece kısmetinin onu çekeceğine inanılır. Yapılan diğer simitler askerin arkadaşlarınınca paylaşılır. Bu uygulama da bir nevi saç ve hayır işleme şeklidir.

Nine bebeğin yatırılış yönü konusunda çevresine 3 defa “Ters mi?” diye sorar ve ilk ikisinde ters olduğu cevabını alır; beşiğin içine konan ‘taş’ ve ‘balta’ beşik aşağı yukarı hareket ettirilerek düşürülür, bu sırada annene ve iki yaşlı kadın tarafından;

“Bu kimin balası/ Baltanın balası
Baltanın balası emes/ Menin balam,
Canı taştan bolsun.”

denerek çocuk beşiğe ‘ak bata’lar (iyi dilekler) ve dualarla yatırılır. Çocuğu beşiğe yatıran yaşlı kadınlara hediyeler verilir. Beşiğe yatıranların uzun ömürlü ve çok çocuklu olması gerekir ki çocuk uzun ömürlü ve çok çocuklu olabilsin. Ayrıca annenin çok çocuğu olsun diye beşiğe ‘mısır’ asılır. Çocuğun bu tören sırasında kesilen ilk saçının yanısıra bazı aileler tarafından göbek bağı da beşiğe bağlanır. Bir kısım Türk Ata ailelerinde 3 torununun göbeğini de aynı beşiğe doğum sırasına göre yan yana asmaları halinde her üçünün de mutluluklarını ve kederlerini uzak olsalar bile hissedebileceğine, iyi ve kötü günlerini paylaşacaklarına inanılır. Üçünden birisi ağlarsa diğerinin başka yerde bile olsa ağladığı ifade edilmiştir.⁶⁵

Özbekistan Türklerinin ‘beşik toyu’nda da beşiğin sağında ve solunda karşılıklı oturan iki yaşlı arasında bebek temsili olarak satılıp alındıktan sonra beşiğine koyulur.⁶⁶

Toy esnasında nine beşikteki bebeğin han mı, çok zengin mi olacağını şimdiden bilinmeyeceğini, Farabiler ve Uluğ Beylerin de bir dönem beşikte yatmış olduklarını, Manas gibi kahramanların Abay gibi âlimlerin de beşik dönemlerinin olduğunu belirten özlü sözler söyler. Bebeği beşiğe yatırırken “Sahibi geldi müsaade edin.” der ve bebeği beşiğine besmele ile

⁶⁵ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova ve Hadiça Taşieva.

⁶⁶ Yaşar Kalafat, 2000, age, s. 22.

koyar. Burada bilinmeyen birilerinden istenilen izin söz konusudur. Bu uygulama yukarıda da belirtildiği gibi İns ve cinsin (cinin???) gezindiği inancından kaynaklanır. Bu nedenle korunmak amacıyla bebeğin döşeğinin altına ‘bıçak’ ve baş tarafına da bir bohçacık içinde ‘külçe’ konur ve ilk ninniyi annesi söyler.⁶⁷

Türk Ataların ninni kültürlerinde de doğal olarak halk inancı izleri vardır. Ninniler çocukları uyutmak, ağlamalarını susturmak, ana sütüne özel sevgi aşılamak için ezgi ile söylenen mazmun sözlerdir. Muharrem Ergin kelimenin tabiat dili kökenli ve Türkçe olduğunu belirtir. Buna bir örnek şudur:

“Yer sultanı pınarı,
Babasının oğlağı
Ninni ol yavrum ninni
Canım yavrum ninni.”⁶⁸

Türk Atalarda da diğer örneklemelede açıklandığı gibi demir, ekmek, tütsü bazen da taş genel koruyucular arasında yer alır. Besmele ve Kur’an-ı Kerim vasıtasıyla korunma uygulamaları, İslamiyetle birlikte yaşanan gelişmelerdir. Bu toplumda taş aynı zamanda sağlamlığı simgelemektedir.

Beşik meyveli ağaçlardan yapılır. İçerisinde ‘tuvak’ (beşik lazımlığı) deliği bulunur. ‘Sumak’ çocuğun ön tuvaleti için beşiğe yapılan düzenektir. Bebeğin sırtı pişik olmasın diye kuyruk yağı sürülür. Beşiğe başaklı bitkilerin kabuklarının da olduğu ‘kavuzga’ denilen döşekler konur.⁶⁹

Meyveli ağaçlarda hikmet aranması diğer örneklerde de görüldüğü üzere Türk Ataların hayatının her döneminde olan ve Kırgız Türkleri ile paylaşılan bir inançtır. Bebeklerin beşiklerine kız veya erkek oluşlarına göre çiş ve kaka tertibatı alınması şeklindeki uygulama Anadolu Türk kültür coğrafyasında da uzun süre olmuştur. Etnografya müzelerinden bu gerçeği belgeleyebiliyoruz. Kavuzganın kelime yapısındaki kavurga ile olan ortaklığı üzerinde de durulabilir. Anadolu ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında ‘kavurga’ yıkanıp kavrulmuş taze buğdaydan yapılan bir çerezdir. Vücudun tamamen yatağa yapışmaması için düşünülmüş kavuzga ile ilk defa karşılaşmaktadır.

⁶⁷ Saida Burhanidinova, age.

⁶⁸ Age.

⁶⁹ Age.

Ayağı basamayan ya da yürüyemeyen çocuk için Kırgızlarda olduğu gibi Türk Atalarda da ‘tuşoo kesüü’ uygulanır. Bunun için örgü halindeki kara ve ak ip beyaz ve temiz bir bezin üzerindeki çocuğun ayaklarına çapraz bağlanır. Törene katılan çocuklar yarıştırlır; birinci gelene bu bağ kestirilir ve hediyeler verilir. Diğer çocuklara da şekerleme dağıtılarak saç yapılır.⁷⁰

Bu tür uygulamalar Anadolu, Azerbaycan, Kuzey Irak ve Balkanlar Türk kültür coğrafyasından bilinmektedir. Türkmenistan’da ak ve kara yün iplerden oluşturulmuş örgü kordonlar her yaşta gençlerin kollarında ve ayaklarında, şoförlerin direksiyonlarında nazar kırıcı olarak kullanılır. Bu uygulama Torosların kırsal kesiminde de vardır. Bazı kilim dokuyucular da saçak yapımında bu uygulamaya yer verirler. Türk Atalardaki ‘tuşoo kesüü’ Anadolu Türk kültür coğrafyasında ‘köstek kesme’ olarak bilinir.⁷¹

Sonraki dönemlerde de çocuğa nazar değmesin diye ‘kara-ak nazar boncuğu’ takılır. Bir takım dini ayinler uygulanır. Eğer çocuğa nazar değdiğine inanılıyorsa nazar çıkartabileceğine inanılan kimselere gidilip nazar çıkartılır. Bunlar büyücü değillerdir. Nefesleri kuvvetli veya ilgili ayetleri okuyabilen halis kimselerdir.⁷²

Türk kültürlü halklarda ‘saç’ etrafında çok geniş bir inanç kümesi oluşmuştur. Ana saçından hareketle doğacak bebeğin cinsiyeti konusunda haşlanmış yumurta ile fal açılır. Kesilen ilk saç için ‘saç toyu’ yapılır. Saç kılından hareketle büyü yapılır. Tarak artığı saçların saçılması sakıncalı bulunur. Kişinin kutunun saç diplerinde olduğuna inanılır. Yaslarda saç yolunur.⁷³ Batı Türklüğünde çok kere ilk saç altın ile tartılır ve o miktar sadaka olarak fakirlere dağıtılır. Ad toyunda, saç toyunda, diş toyunda, sünnet toyunda fakir doyurmak, hayır işlemek Türk kültürlü halkların ortak geleneklerindedir.

Türk Atalarda çocuğun çıkan ilk dişi için kutlama şöleni yapılır. Çıkan diş dama atılırken; “Ahmak tişti, işe yaramaz diş saga sana verdim/ Akıl-

⁷⁰ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva, Olmas Han Haitalilova ve Munacat Babaeva.

⁷¹ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 283-285.

⁷² Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva, Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

⁷³ Yaşar Kalafat, “Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç”, *I. Uluslar Arası Balkan Türkleri Sempozyumu*, 28-29 Eylül 2001, Prizren; *Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Haz: Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız, BAL_TAM, Prizren, 2006, s. 308-314; *Erciyes*, Ocak 2002, S. 301, s. 15-16.

duu diŒti maga ber,” denir.⁷⁴ Bu uygulama Anadolu’da da yapılmaktadır. DiŒ dama atılırken; “Al sana çürük diŒ/ Ver bana sağlam diŒ,” denir.⁷⁵

Türk Atalarda çocuğun kesilen ilk tırnağı temiz toprağa gömülür. “Œamal cetkisin, yer kötörsün (Rüzgâr süpürsün, yer alıp götürsün).” denir. Zira inanıŒa göre kesilen tüm vücut parçaları diğer dünyada tekrar bütünleŒip bizi orada kıyamete kadar bekleyeceklerdir; bu sebeple temiz toprağa gömülmeleri gerekir. İlk tırnak kesilirken çocuğun avucu Kur’anı Kerim’e sürülür.⁷⁶ Vücut artıkları ile ilgili bu inanç Batı Türklüğünde de yaşamaktadır. Anadolu Türklüğünde tırnak kesinlikle ulu orta atılmaz. İlk tırnağın kesilmesinden sonra bazı yörelerde çocuğun eli babasının cebine sokulur.⁷⁷

Türk Atalarda çocuklar genellikle 4–5 yaşlarında sünnet ettirilir. ‘Sünnet parçası’ meyveli ağacın dibine gömülür. Çocuğu olmayan kadınlara yedirilir. Sünnete dayının ‘nobas’ olarak bilinen 3 yaşında erkek dana getirmesi gerekir.⁷⁸

Sünnet parçasının bebeği olmayan çocuksuz kadınlara yedirilmesi Œeklindeki uygulama ile ilk defa karŒılaŒıyoruz. Meyveli ağaç diplerinin tercih edilmesiyle ‘göbek bağı’, ‘bebeğin eŒi’ örneklerinde olduğu gibi bebeğin de büyüdüğünde soylu soplulu olması temenni edilmektedir. Çocuğu olmayan hanımlara sünnet parçasının yedirilmesi Œeklindeki uygulama, bu parçada çocuk olmasını sağlayabilecek bir hikmetin olduğu inancından kaynaklanmaktadır.

4.2. Evlilik ve Evliliğe Yönelik Uygulamalar

Türk Atalarda diğer Türk kültürlü halklarda olduğu gibi zengin bir toy kültürü vardır. Toy, her türlü ziyafet, müzikli ziyafet, hayatın en büyük neŒeli yemeğidir. ‘Üv toy’ (düğün), ‘beŒik toy’, ‘cici toyu’, ‘ogil toy’, ‘sünnet’, ‘külalay toyu’, ‘nikâh toy’ (nikâh merasimi toyu), ‘yubiley toy’ (akademik toy veya bürokratik hayatta 60. yaş toyu), ‘kümüŒ/gümüŒ toy’ (evliliğin 50. yılı toyu), ‘altın toy (evliliğin 60. yılı toyu) olarak kutlanır.

‘Pıdır sındırma’ söz kesimidir. ‘Pata toy’, düğün duası; beŒik kertme yöntemiyle evlenme ‘kulak tiŒleŒ’ olarak bilinir. ‘Kayci-Kuda’ aynı ailenin

⁷⁴ Kaynak kiŒiler: Hadiça TaŒieva ve Olmas Han Haitalilova.

⁷⁵ YaŒar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 278.

⁷⁶ Kaynak kiŒiler: Olmas Han Haitalilova, Munacat Babaeva ve Rabuhan Razakova.

⁷⁷ YaŒar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 260-262, 279

⁷⁸ Kaynak kiŒiler: Mamahan Akbalaeva ve Habiba Han Ağabeylova.

kız ve erkek evladı ile diğer ailenin kızı ve oğlunun evlendirilmesidir. Bu yöntem Anadolu’da ‘al-değişik’ veya ‘takas yöntemi evlilik’ olarak bilinir. ‘Ökül ata’ ve ‘ökül apa toy’ da çiftlere yol yordam öğreten ‘aksakal’ ve ‘ak pürçek’lerdir. Bütün bu safhalarda da inanç içerikli uygulamalar yaşanır.⁷⁹ Toy Ata inanç ve uygulaması farklı isimlerle batı Türklüğü düğün geleneğinde de yaşamaktadır.⁸⁰

Türk Atalar Müslüman olmak şartıyla tüm milletlerden kız alıp verirler, ancak başka dinden bir kızı almakla birlikte başka dine kız vermezler. Özellikle Kırgız, Özbek, Ahıska ve Azerbaycan Türkleri ile Türk Atalar arasında evlilikler çok sık görülür.

Türk Atalarda düğün iki gün sürer. Uygulama resmi nikâh ve düğün şeklindedir. Düğün esnasında gelinin başından aşağı saç yapılır. Bu saçının içerisinde Borsok (bir çeşit pişi), kuruyemiş, şekerleme vb. şeyler bulunur. Damat gelini almaya geldiğinde gelinin yakınları tarafından huzur, saadet, dirlik olsun diye yere konan kırılabilir bir nesneyi (tabak) damadın arkadaşları ayağıyla kırarlar.

Türk Atalarda gelinin eli bereketli olsun diye kaynana ve kaynata tarafından düzenlenen ‘otko kirüü töreni’nde eline un ve aş (pilav) koyup saçtırılır. Kırgızlarda görülen ‘tuz’ saçtırma geleneği yoktur, aşın temeli un olduğu için un tercih edilmektedir. Türk Atalarda kaynana ve kaynata tarafından çocuklu olması için gelinin yatağına kaynamış yumurta atılır.⁸¹

Yumurta etrafında Türk kültürlü halklarda bir kült oluşmuştur. ‘Yumurta’ çok kere doğurganlığı temsil eder.⁸²

Gelin eve geldiği gün elinin bereketli olması için elinin una batırılması uygulaması Anadolu Türk kültür coğrafyasında da vardır.⁸³ Türk Atalarda tuz saçtırma geleneğinin olmaması bize göre anlamlıdır. Bu tür tuz içerikli uygulamaların izahında ilk karşılaşılan tuzun acılığı temsil ettiği. Nitekim gelinin eli bala batırılır ve o elin kapıya sürülmesi istenir. Hâlbuki tuz

⁷⁹ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva.

⁸⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age, s. 308–316.

⁸¹ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva, Mamahan Akbalaeva, Rabuhan Razakova, Habiba Han Ağabeylova ve Zamira Han Halilova.

⁸² Yaşar Kalafat, “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Yumurta İle İlgili İnançlar”, 2012, age, s. 196-205.

⁸³ Yaşar Kalafat, “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Ekmek (Nan) Kültürü”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010.

acı değil tadı şirnilerden farklı olandır. Tuz gece komşuya maslahat olarak da verilmez. Zira mayalanmayı engelleyici özelliği vardır.⁸⁴ Besin maddeleri arasında kutsiyet atfedilenler arasında tuz çok kere ekmekle birlikte geçer.⁸⁵

Saçı, Türk kültürlü halkların geleneksel inançlarının asli parçalarındandır. Hayatın her döneminde, Türk kültür coğrafyasının her kesiminde çeşitli biçimleri ile uygulanır. Gelin saçısı daha ziyade damat tarafından yapılır ve içerdiği malzemeler de anlamlandırılmıştır. Gelin saçısı etrafında da inanç birikimi olmuştur. Batı Türklüğünde gelinin yeni evinden içeriye girmeden evvel eşikte bardak, tabak türünden kırıldığı zaman ses çıkarabilecek nesnelere ayak basarak kırması istenir. Amaç aynıdır, bu sesle görünmeyen kötülüklerin dağılıp kaybolacaklarına inanılır.⁸⁶

Türk Atalarda öteden beri ‘başlık’/‘kalın’ vardır. Kalın olarak genellikle canlı mal, (dana, keçi, koyun vb. hayvan) ya da nakit para verilir. Kalının içerisinde düğüne hazırlıkta kullanılması amacıyla havuç, pirinç, un vb. yiyecek maddesi de konur. Kalına dâhil olan bir başka uygulama da, oğlan evinin kızın annesi, babası ve kendisine düğün için kıyafetlik kumaş almasıdır.

Türk Atalarda ‘çeyiz’ kız ailesinin saygınlığını gösterir. Çeyizsiz asla kız verilmez; çeyizin yetersiz ya da özensiz olması dahi hoş karşılanmaz. Çeyiz olarak verilen döşek, çeşitli örtüler, yorgan, yastık, halı, kilim vb. türü el emeği olan ürünlerin daha ziyade kadife gibi kıymetli kumaşlardan yapılması makbuldür. Günümüzde kap kacak, mobilya da verilmektedir.⁸⁷

Türk Atalarda ‘içgüveyi’ hoş karşılanmaz. İçgüvey olmak Batı Türklüğünde de pek övünülecek bir evlenme şekli olarak kabul görmez.

Türk Atalar arasında eskiden beri çift evlilik uygulaması vardır. Hatta üç eşlilik de vardır. Aileye gelen diğer eşe yeni ev açılır. Eşlerin özelliklerle düğün, ölüm, doğum vb. sosyal olaylarda birlikte olmasını Türk Atalar normal, hatta gerekli bulmaktadır.

⁸⁴ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Tuz Bir Tabu mu İdi”, *Beynelhalk Sempozyumu*, Nahçıvan, İlkın Şehir ve Duzdağ, 27-28 Temmuz 2012.

⁸⁵ Yaşar Kalafat, “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı”, (*V. Van Gölü Sempozyumu*, Van 2009), *Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfağın Kültürü ve Yemekleri Sempozyumu*, Editör: Prof. Dr. Oktay Belli, İstanbul, 2010, s. 100–110.

⁸⁶ Yaşar Kalafat, “İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara, 05–10 Ekim 2009, *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011, s. 189–205.

⁸⁷ Kaynak kişiler: Rabuhan Razakova, Mayramhan Tajikova, Hitmat Kadırcanova ve Hadiça Taşieva.

Türk Atalar, eskiden ‘kız kaçırma’ yöntemi ile evlilik hiç yokken, zaman içinde belki de Kırgızlarla etkileşim sonucunda bu âdetin görülmeye başlandığını, ancak hoş karşılanmadığını ifade etmektedirler. Bu durumda kız ailesi toplum içindeki saygınlığını yitirmemek için olayı kabullenip kızını vermektedir. ‘Kocaya kaçma’ yöntemi ile evlenme şekli ise nadiren görülür ve hoş karşılanmaz.

Türk Atalarda batı Türklüğünde olduğu gibi ‘düğün bayrağı’ geleneği yoktur; ancak düğün evi dışarıdan çiçeklerle süslenir.⁸⁸ Düğün evi bu şekilde işaretlenir.⁸⁹

Türk Atalarda batı Türklüğünden farklı olarak ‘gelin kınası’ yoktur; kına gecesi yapılmaz. Ancak kına kültürü özellikle yaşlı kadınlarda yaygındır. Genellikle batı Türklüğünde olduğu gibi ellere sevap olduğu için kına yakılır. Türk Atalarda, batı Türklüğünde olduğu gibi ‘süt hakkı’, ‘ana hakkı’ gibi inanç ve uygulamalar da yoktur.⁹⁰

Türk Atalarda genç kızların kismetlerinin açılması için eskiden hocaya veya türbeye gitme uygulamaları nadiren de olsa varken şimdilerde bu tür uygulamalar yoktur. Hocalardan ve büyüklerden dua almak yeterlidir. Kismet açmaya yönelik ‘kilit açma’ uygulamasının da olmadığı belirtilmiştir. Esasen bu toplumda kızların evde kalma kaygısı pek bulunmamakta, herkesin uygun bir kismet olacağına inanılmaktadır.⁹¹

4.3. Ölümüne Yönelik Uygulamalar

Yasın antropolojik temelini bir daha geri gelmeyecek bir acı teşkil eder. İnsanlar için önemli olanın kaybı karşısında duyulan acıların bir takım uygulamalarla anlatılması olarak tanımlanabilir. Yasın süresini ölen kimsenin yaşı, ölüş şekli, yakınlık derecesi, bıraktığı boşluk belir. Bazı yasların süreleri geride kalanların yaşamları kadardır. Türk Atalarda bu süre çoğunlukla 40 gündür. Bir noktada ölüden bulaşmışlıktan arınmak olarak da algılanır. İlk perşembe günü ve kırkında helva yapılır. Ayrıca kuru kayısı haşlaması ikram edilir. Ancak kayısının çekirdeği kırılmaz. Kırılması halinde ölüneün kafasının kırılmış olacağına inanılır. Yılında yapılanlar arasında sadece

⁸⁸ Kaynak kişiler: Zamira han Halilova, Rabuhan Razakova ve Mayramhan Tajikova.

⁸⁹ Yaşar Kalafat, “Alaaddin Keykubattan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak İnanç”, *Kodlar ve Kültür 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009, s. 175-197.

⁹⁰ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

⁹¹ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

‘ak kıydı’ uygulaması farklıdır. Bu uygulamada kadınların yas elbiseleri çıkarılıp yakınları tarafından ak elbiseler giydirilir. Artık yas sona ermiştir, normal hayatlarına dönerler. Buna rağmen yaşlı kimseler 3. dini bayram geçinceye kadar yaşlı olurlar. Yaşlı kadınların yakınları tarafından kendi evlerine götürülmeleri münasebetiyle yapılan merasime ise ‘maraka’ denir. Koyun kesilip aş verilir. Tekrar ağıtlarla kendi evine döndüğünde yaşlı kadın mavi elbisesini giyer. Yaşlı kimselerin muayyen veya gayri muayyen günlerde ziyaret edilmelerine ise ‘yahlama, yohlandı’ denir.⁹²

Türk Atalarda yas rengi ‘mavi’dir. Kadınlar yasta genelde mavi giysi ve mavi başörtüsü kullanmakla birlikte az da olsa yeşil renge de rastlanmaktadır. Erkekler cenaze evden çıkıncaya kadar 3 gün boyunca çapan giyerler.⁹³ Ayrıca erkekler için “doppi/takke ton/kaftan” ve bel bağı olan ‘çarşı’ hazırlanır. Cenaze yakını olan erkekler traş olmaz, cenazenin kırına kadar bu kıyafetle dolaşmaya gayret ederler. Diğer yandan cenaze sertleşinceye kadar ölünün çenesi bir süreliğine ‘çârşı’ veya ‘dürre’ olarak bilinen bezle bağlanır.⁹⁴

Türk kültür coğrafyasında ölümü duyurmanın çeşitli uygulama şekilleri vardır.⁹⁵ Türk Atalarda ölü veya ölüm bayrağı mahiyetinde sokağa mavi bayrak asılır. Bu tür bir uygulamayla ilk defa karşılaşmaktayız. Bu bayrağın renginin mavi oluşu, eski Türk dinin Gök Tanrı Dini olarak bilinişi, göğün maviliğinin yanısıra maviye halk inanmalarında mistik bir güç atfedilmiş olması, mavinin yas rengi olarak kabul edilmesi, halk inançlarından hareketle mitolojik döneme yapılan yolculukta mavinin önemini daha da artırmaktadır. Buradan hareketle ‘Gök Bayrak’ın mavi olmasının hikmeti üzerinde tekrar durulabilir. ‘Kara’ Ölüm Meleği’nin ve ‘mavi’ de Gök Tanrı/Ulu Tanrı’nın rengi ise, mavi bayrak asılan sokağa adeta kutsiyet atfedilmekte ve sanki Ulu Tanrı’nın rengi olan mavi, ölüm münasebetiyle o sokağa rengini vermektedir. Kadınların böyle durumlarda mavinin yanısıra yeşil de giymiş oluşları, irdelememize haklılık kazandırıyor. Türk Atalarda yas renginin mavi oluşu bize göre çok önemlidir. Bu tespiti bölgeye yapılmış eski seyahatlere dair eserlerde de görebiliyoruz. Bugün itibariyle Uluğ Türkistan’ın orta kesimlerinde örneklerine rastlanabilmektedir. Eski Türklerde mavinin Tanrıya kavuşma rengi olduğu inancını Ana-

⁹² Saida Burhanidinova, age.

⁹³ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Hitmat Kadırcanova.

⁹⁴ Saida Burhanidinova, age.

⁹⁵ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan, Ankara, 2011.

dolu Türk kültür coğrafyasında sözlü kültür verilerinden izleyebiliyoruz. ‘Kara renk’ ise daha ziyade adeta ölüm meleşini simgeler.⁹⁶

Türk Atalarda acı haberi duyurmak için araçla mahalle dolaşılıp halka seslenilir. Haberci halka seslenirken, sadece ölen kimsenin aile büyüğünün adını zikrederek onun evinin adresini verir; cenaze namazının saat kaçta kılınacağını söyler. Ardından da ‘pata’ (dua) için davet eder. Ölen kimse aile büyüğü de olsa haber bu şekilde duyurulur. Savaş esnasında ölen kimselerin haberine ‘Kara hat’ denilirken gurbetçinin ölüm haberine ‘kara haber’ denir.⁹⁷

Kanaatimize göre ölüm şekillerinin isimlerinde ‘kara’ sıfatı ile yas bayrağının mavi oluşuna dair getirdiğimiz açıklama bir arada düşünülebilir. İki ölüm şeklinin farklı kelimelerle ifade edilmeleri de anlamlı olmalı. Güney Türkistan’da mezarlara takılan şeritler orada yatan kimsenin şehit veya bilim insanı olduğunu gösteriyordu.⁹⁸ Anadolu Türk kültür coğrafyasında ise kötü olan haberin her türlü ‘kara’dır.

Türk Atalarda ölüm haberinin duyurulması münasebetiyle kullanılan ifadeler tasavvuf yüklü, ciddi bir derinliği olan ve seçilen kelimeler bakımından da Azerbaycan Türkçesine çağrışım yapan özelliklere sahiptir. Yaşlıların ve bebeklerin ölüm haberleri farklı duyurulur. Yaşlıların ölüm haberleri için “bendecilik kıldı” denir. Bununla kulluk görevini yerine getirdi, ruhunu Allah’a teslim etti, denmiş olunur. Her fani ölümü tadacaktır, iman sahibi olmak buna inanmayı gerektirir. Başka bir ifade şeklinde de “üzilip” veya “üzilip koptiv” yani “Ruhu bedeninden ayrıldı.” denir. Bir diğer ifade şeklinde de “Ötip ketipti” yani öteki dünyaya geçiş yaptı, denmektedir. “Çin”, bu toplumun dilinde “gerçek” anlamına gelir. Yaşlı ve yatalak kimsenin ölüm haberi için “Çin dünyaya ketipti” denir. Bu dünya geçici ve fani, öteki dünya ise gerçek olandır.

Türk Atalarda bebeklerin ölümleri “çaçırıp kaptı/canı sıçradı”, “uçup gedik etipti/canı uçmuş”, “çaçap kopti/dünyaya gücü yetmedi” gibi ifadeler kullanılır.⁹⁹ Bu ifadelerdeki mesaj şeklini Anadolu halk kültüründen de tanıyoruz. Aniden sıçrayan kimse için “Azrail (a.s.) yokladı,” denir. Daha

⁹⁶ Yaşar Kalafat, “Türk Kültür Coğrafyasında Rumeli Balkan Örneklemeleri İle Karşılaştırmalı Renk Kültüründe Mavi”, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, 2012, age, s. 111-142.

⁹⁷ Saida Burhanidinova, age.

⁹⁸ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, Age.

⁹⁹ Kaynak kişiler: Olmas Han Haitalilova ve Tursunbek Taşiev.

ziyade bebeklerin ölümleri “bir melek gibi uçup gitti.” şeklinde anlatılır. Bazen de “dünyanın yükünü çekmeye takati yetmedi,” denir.

Bu toplumda taziyede en fazla söylenen söz ise “câyı cennette olsun/yeri cennet olsun” dur.

Türk Atalarda ölü evinde günümüzde ‘saç yolmak’, ‘yüz yırtmak’, ‘sine dövmek’, ‘başa toprak atmak’ gibi uygulamalar olmamakla birlikte çok eskilerde hatıralarda varlığını sürdürmektedir.

Türk Atalarda cenazeye gelenleri birinci derece yakınları ağıtla karşılarlar; gelenler de ağıtla mukabele ederler. Her 5–6 dakikada bir ölenin ruhuna fatiha okunur. Ağıtlar ölü defnedildikten sonra Kuran okunurken verilen aralarda da devam eder. Kadınlar içeride cenazenin başında, erkekler ise dışarıda kapı eşiğinde olurlar.¹⁰⁰

Erkeklerin cenaze evinde kapıda durmaları Kuzey Kafkas Türk kültür coğrafyasında da sık görülür. Fatiha daha ziyade cenaze evine her giren ve çıkan münasebetiyle hoca veya bir yaşlının usulünce uyarması ile okunur. Cenazede safa sadece erkekler girer. Kadınlar mezarlığa gitmezler. Namazdan evvel varsa karı koca ‘hakkı mahrem’den geçirilip helâllik alınır. Borçları ve kimin tarafından ödeneceği konuşulur. Benzer şekilde Türk Atalarda da ‘toprak başı’ olarak bilinen mezar ziyareti sırasında evladın annenin mezarını ziyaret etmesi verdiği süt, erkeğin eşini ziyaret etmesi ise ‘hakkı mahrem’ ile ilişkilendirilip uygun bulunmaz. İlamın hükmü olarak intihar edenlerle bebeklerin cenaze namazı kılınmaz.¹⁰¹ Bu toplumda ayrıca bir ağıt uygulama biçimi olarak ‘avaz çıkariş’ vardır.

Türk Atalarda da ölü, dinin gereği olarak en kısa sürede gömülür, ancak uzakta olan yakınları varsa bekletilebilir. Bu uygulama İslam coğrafyasının genelinde yaygındır.

Cenazeye gelenler defin işlemi tamamlanmadan dağılmazlar. Cenazeye hizmet edenler bir beklenti için değil “ölünün canına değsin” diye yaparlar. ‘Gorkovlar’a (mezar kazıcılara) giysiler alınır. Kefenler ölünün cinsiyetine göre komşu evinde biçilir. Türk Atalarda ölen kimse evlenmemiş bekâr bir kimse ise onun için “Yar yar” sesi duymadığı ve ‘çimildik’te oturmadığı için çimildik merasimi yapıp “yar yar” okunur.¹⁰²

¹⁰⁰ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev, Hitmat Kadırcanova ve Olmas Han Haitalilova.

¹⁰¹ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, age.

¹⁰² Saida Burhanidinova, age.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında yetişkin bekâr genç kızlar ölünce tabutunun üzerine aynı anlayıştan hareketle duvağı serilir. Ayrıca batı Anadolu'da genç kızlar çeyiz sandıklarına konulmak üzere özel tabut bezi dokurlar; niyet edildiği amacın dışında ona el sürülmez. O adeta sahibi hayattayken bile sahibine rağmen sahiplenilmiştir.¹⁰³

Türk Atalarda cenazenin ilk günüyle birlikte yas dönemi boyunca ölü evinde yemek pişirilmez. Yas evine komşular ve akrabalar yemek getirir. Son zamanlarda Kırgız geleneklerine benzer şekilde evde hayvan kesilip aş da verilmektedir. Ancak bu aş pişirme, ölü evine uzaktan gelenlere ikram içindir ki, çok kere bu da ilk gün yapılmaz.¹⁰⁴

Türk Atalar ile Kırgız Türklerinin halk inanmalarında birçok ortak yan bulunmasına rağmen birarada yaşamakta olan bu iki Türk toplumunun halk inanmalarında ciddi farklılıkların oluşu da, halk inançlarından hareketle Türk kesimlerin tarihi geçmişleri ile daha iyi tanınmaları itibariyle önemli ipuçları verebilir. Kırgızistan'da Kırgız Türkü ve Türk Ata halk inanmaları olarak karşımıza çıkan bu yapı özellikleri, Anadolu Türklüğünde de görülebilmektedir. Anadolu'da da yas evinde ocak yanmaz; cenaze evinin yakınları cenaze evine kesilip, pişirilip gelenlere ikram edilebilir diye büyük ve küçükbaş hayvan getirerek destek sağlamak isterler. Türk Ata halk inançlarındaki bu zenginlik, onların Türkçelerindeki sentez özelliğinden hareketle de izah edilebilir. Türk Ata halk inanmaları kültürü esasen aykırı olmamak kaydıyla adeta yeni coğrafyalardan genel inanç dünyalarına bazı katkılar yapmışlardır.

Yeni ölümlerin olmaması için yas boyunca sofradaki ekmek sayısının çift olmamasına özen gösterilmesinin yanısıra ölünün ayağı çapraz gömüldüğü zaman aynı soydan veya evden bir kimsenin daha öleceği inancı vardır. Bunun için ölünün ayağının başparmakları çaprazlaşmayacak şekilde ipe bağlanır ve arasına kesek konur. Bize göre bu uygulama da 'ters' inancı ile ilgilidir. Gidişatın yön değiştirmesi içerikli bir mesaj içermektedir. Bu inançlar batı Türklüğünde de vardır.

Türk Atalarda ölüden artık soğumaları için cenazeden artan su ile komşu kadınlar tarafından ölünün yakınlarının yüzleri, gözyaşları ile ıslanan mendilleri yıkanır. Anadolu Türk kültür coğrafyasında da çocuklara ebeveynlerinin acısını unutmaları için ölen kimsenin mezarından getirilmiş toprak bir şekilde gösterilir.

¹⁰³ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, age.

¹⁰⁴ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Mamahan Akbalaeva.

Bu Türk toplumunda da ölünün gözleri açıksa kapatılır. Çünkü ölmenden evvel gördüğü son kişi veya nesneyi yanına almak istediğine, onda gözü kaldığına inanılır. Cenazenin giysileri sırtından makasla kesilerek çıkarılır.

Anadolu Türk halk inançları kültüründe de bu anlayıştan olmalı ölünün son giydiği elbiselerden, çok sevdiği giysilerden başlanarak fakir fukaraya verilir. Onların evde tutulmaları giyimeleri pek istenmez. Çok kere din görevlileri temiz hayat süren dindar kimselerden tercih edilir. Batı Türklüğünde kefenin hazırlanmasında makas kullanılmaz, kefen bezi yırtılarak hazırlanır. Bazı toplumlarımızda da gelin için alınan ilk kumaşa makas vurulmaz. Bu uygulama kimi toplumlarda ekmeğe bıçak vurulmasını da hatırlatıyor.¹⁰⁵

Türk Atalarda batı Türklüğünden farklı olarak cenaze evi süpürülür.¹⁰⁶ Anadolu'da bazı yörelerde süpürmeden kaçınılır, 'süpürge' kullanılmaz. Keza batı Türklüğünde ölen kimsenin eşyaları çok kere yakınları tarafından kullanılmayıp fakirlere verilirken, Türk Atalarda bu giysiler istenir ise yakınları tarafından da giyilebilir.¹⁰⁷

Batı Türklüğünden varlığını bilmediğimiz iki uygulamayı Türk Atalarda görmekteyiz. Bunlardan birisi cenaze sahipleri tarafından evlerden getirilip ölüye hayrının dokunacağına inanılan ve ölü gömüldükten sonra başucuna konulan 'okunmuş taşlar' uygulaması ve diğeri ise imamın abdestin farzlarını cemaate sorup onlardan cevap alması şeklindeki uygulamalardır.¹⁰⁸ 1983–84 yıllarında Mezarı Şerif'te Türkiye tarafından yapılmak istenen caminin temeline, para atar veya kurban kanı dökercesine ihtimamla bir kısım taş, dualar eşliğinde konulmuştu. Türk kültüründe taş kültünün bilinmeyen boyutları ile bu hususlar izah edilebilir.¹⁰⁹

Türk Atalar'da da batı Türklüğünde olduğu gibi cenaze evinde aynaların üzeri cenaze evden çıkıp defin yapıncaya kadar örtülür.¹¹⁰

¹⁰⁵ Saida Burhanidinova, age.

¹⁰⁶ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev, Albuhan Akbalaeva ve Olmas Han Haitalilova.

¹⁰⁷ Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", *Kodlar-Kültler 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, 2009, age, s. 43-55.

¹⁰⁸ Saida Burhanidinova, age.

¹⁰⁹ Yaşar Kalafat, "Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Taş Kültü", *III. Uluslar Arası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu*, 12-14 Ekim 2010, Ağrı, İstanbul, 2011, s. 359-370.

¹¹⁰ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev ve Mamahan Akbalaeva; Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna", *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, (26–27 Kasım 1993, Antalya), Ankara, 1995, s. 75–107.

Türk Atalar'da mezar ziyareti 'toprak başı' olarak bilinir ve ölümü takip eden ilk üç gün boyunca her gün, 40 gün boyunca her hafta perşembe günü muhakkak yapılması gerekir. Ölünün kırkından sonrasındaki ziyaretler ise yine perşembe günlerine denk getirilir. Bayramlarda ölümler ziyaret edilir, ziyaretlerde hem mezar başında hem de orada yatan tüm ölümlerin ruhuna Kuran okutulması gerekir. Kırgız Türklerinde ise mezarlıktaki mevtaların hepsi için ortak Kur'an-ı Kerim okutulması gerekliliği bulunmaz.

Türk Atalar'da mezar başına ağaç dikilebilir ancak mezarı çiçekleme geleneği yoktur. Kur'anı Kerim'e göre mezarın yerinin belli olmaması gerektiğine inanılır. Bu sebeple mezar taşı dikilmez, mezarın 'kümbös' (parmaklıkl) olması gerektiğine inanılır.¹¹¹

Mezarlığın parmakla gösterilmesi Türk kültürlü diğer halklarda doğru bulunmaz ve gösteren kimsenin 3 defa parmağını ısıdırıp ayağı ile ezmesi istenir. Türk Atalarda bu tutumun erken ölüm sebebi olduğu inancı vardır. Ölüm haberi veya ölümle ilgili olayların çocukların yanında anlatılmaması ve bu kurala uyulmadığı hallerde çocuğun kulağının çekilmesi şeklindeki uygulama da Türk kültür coğrafyasında çok yaygındır.¹¹²

Batı Türklüğünde süt, yoğurt, yumurta gibi ak renkli gıda maddelerinin gece verilmesi bereketin kaçacağı ile ilişkilendirilmiş iken Türk Atalarda 'ölüm'le ilişkilendirilmiştir. Halk inançlarında ölüm habercisi olarak bilinen emareler için "iyi değil", "doğru değil", uğursuzluk getirir" denilerek ölüm açıkca teleffuz edilmez. "Acı acıyı getirir," denilerek soğan çalınmasından özel olarak kaçınılır ve sahibine bilgi verilmeden soğan alınmaz.

Ölümünden kaçınmak adına giyili haldeyken söküktür diktilirmez; zira ölünün üzerinde iken sadece kefen dikilir. Yastığın dikişli kısmının alta gelmesi de aynı gerekçeyedayanır. Zira ölen kimsenin yastığının dikişi yukarıda olur. Diğer Türk kültürlü halklar gibi bu toplumda da böyle hallerde ağza iplik türü bir şey alınır.¹¹³ Anadolu ve yakın çevresinde giyili haldeki söküğün dikilmesindeki uğursuzluk büyü inancı ile ilişkilendirilir.¹¹⁴

Türk Atalarda ruhla ilgili tasavurlar da vardır. İnanca göre, insan vefat ettikten hemen sonra Cennet'e veya Cehennem'e gideceği kendisine belli

¹¹¹ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova ve Hitmat Kadırcanova.

¹¹² Saida Burhanidinova, age; Yaşar Kalafat, "Anadolu ve Yakın çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm", *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, 2011, age, s. 83-118.

¹¹³ Kaynak kişiler: Mayramhan Tajikova ve Hitmat Kadırcanova; Saida Burhanidinova, age.

¹¹⁴ Yaşar Kalafat, "Hakkâri Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Büyü", *Uluslararası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 06-8 Haziran 2007, Hakkâri, Editör: Oktay Belli, Ankara, 2008, s. 445-455.

olur. Bu sebepten de Cennet'e gidecek olanın ruhu bedeninin çabuk gömülmesini, Cehennem'e gidecek olan ise hiç gömülmemesini ister.

Bu toplumdaki halk inanmalarına göre, ölen kişinin ruhunun etrafta dolaştığı iki türlü hissedilir. Birincisi ölüyü rüyada görmek, ikincisi ise literatürde 'atlas kelebeği', halk ağzında ise 'arvak kelebeği' (ruh kelebeği) denen bir tür pul kanatlı canlının evde dolaşmasıdır. Aile veya yakınlarından birini kaybeden kişi rüyasında onu gördüğü veya evinde adı geçen kelebeği fark ettiği an ölen kişinin dua beklediğine veya iyilik ya da kötülükten haberi olup ailesini haberdar etmek için geldiğine inanarak 'çırak yakma' uygulaması yapar, pilav ya da çözme pişirerek ruhunun şad olmasını Allah'tan diler. Böylece kötülüğün uzaklaştırıldığına, iyiliğin ise bir an önce gerçekleşmesinin sağlandığına inanılmaktadır.¹¹⁵

4.4. İnanma İçerikli Diğer Uygulamalar

Türk Atalarda 'un' kutsaldır, un ile ilgili inançlar bu toplumda ön plana çıkar. Kırgızlarda kutsallık daha ziyade ekmeğe ve tuza yöneliktir. Kırgızlarda gelen konuklar 'ekmek' ve 'tuz'la karşılanır.¹¹⁶ Tuz ekme hakkı Türk kültürlü halkların inanç paydalarıdır. Tuz ve ekmele karşılamak Karakalpakistan, Kırgızistan Başkurdistan, Tataristan'da varken Çuvaşistan'da ekmeğin yerini şarap veya bira almıştır. Tuz ve ekmele karşılama inancı Kırgızlarda var iken birlikte yaşadıkları soydaş toplumlardan Türk Ata Türklerinde olmaması ilginçtir.

Türk Atalarda 'mısır'ın bolluk getirmesi için mutfak duvarlarına ipe dizilmiş şekilde asılması bulgusu¹¹⁷ bizim için yeni ve anlamlı olmuştur. Batı Türklüğünde her türlü 'hedik' mısırla yapılır. Mısır Anadolu ve Kafkasya Türk kültür coğrafyasında da binanın dış cephesinde uygun yerlere salkım halinde asılır. Ancak bu uygulama bir kurutma yöntemi olarak bilinir. Bolluk dileği amaçlı olduğu tespiti yenidir.

Türk Atalar'da bereket amaçlı toplu uygulamalar da yapılır. Özellikle ekin ekilirken geçmişte tüm köy halkı, şimdilerde ise sadece toprak sahiplerinin toplanmasıyla salavatlama yapılarak yemek pişirilip dağıtılmaktadır. Ancak ürün toplanırken sadece ürün sahibi tarafından şükür duası yapılmaktadır. Eskiden bereket dileğinde bulunan yakınlarla bir miktar üründen verilmekle birlikte şimdilerde bu uygulama pek yoktur.¹¹⁸

¹¹⁵ Saïda Burhanidinova, age.

¹¹⁶ Kaynak kişi: Dr. Kadian Boobekova.

¹¹⁷ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

¹¹⁸ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva ve Tursunbek Taşiev.

Ekin salavatlamak, Anadolu'da da bilinen bir uygulamadır. Konu, Kutlu Özen tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Alevi inançlı Müslüman Türk kesimde salavatlama daha ziyade dedeler arafından yapılmaktadır. Mahsülün bereketi için duada bulunmak çok yaygın bir uygulama şeklidir.

Türk Atalarda bir başka çarpıcı husus da gündüz ve gece ile ilgili çeşitli inanışlar ve uygulamalardır. Bu toplumda ayla ilgili inanışlar yaygındır. Ay hilal şeklinde görüldüğü zaman, “Ayı gördüm, aman gördüm/ Aydan aman cıldan esen bololuu” (Ayı gördüm, sağlıklı gördüm/ aydan sağlıklı yıldan esenlikli olalım, her zaman sağlıklı ve esen olalım) denip üç defa eğilerek selam verilir. Güneş batarken yatılmaz, eğer seyir halinde olunursa mutlaka durulur, hatta araçla seyir halinde olanlar araçlarını durdurur, batıncaya kadar bekler. Akşam hava karardıktan sonra yiyecek türünde her şey üstü kapalı getirilir. Çünkü bunların yıldızlara görünmemesi gerektiği inancı vardır. Kırgızlarda olduğu gibi hava karardıktan sonra süt, kırmızı, ayran ve süzme gibi ak yiyecek, içecekler eşikten dışarıya verilmez. Siğil olma durumunda ise, bir kap içerisindeki ‘su’ yıldızla gösterilip siğilin bulunduğu hastalıklı yere sürülür.¹¹⁹

Ayın yeni doğmuş hali karşısında “Ayı gördüm amennah ne güzel ay/ Allah la ilahe ilahla (illa'llah)” denilmesi gibi uygulamalar ve inançlar batı Türklüğünde de vardır.¹²⁰ Siğil tedavisinde de keza farklı uygulamalarla Ay'dan yararlanılır.

Ay'a özel hürmet bir dönem ona yükünüldüğünü de düşündürmektedir. Günümüzde Ezan okunurken oturulmaz, ayağa kalkılır veya yatılıyor ise oturulur. Yürünüyor ise durulup Ezan bitinceye kadar dinlenilir.

Batı Türklüğünde yiyecek türü şeylerin üstü kapalı taşınması “Alamayanların nefsi kabarıp,” şeklinde izah edilirken, kara iyelerden korunma düşüncesine yönelik uygulamalar da anlamlı olmalıdır.

Türk Atalarda od/ ateş ile ilgili inanışlarda da Türk kültür coğrafyasına ait ortak noktalar görülmektedir. Gelin eve geldiğinde ateşin etrafında bir kere dönüp eve girer. Ateşe yağ damlatılır. Bu gelenek Kırgızlarda da görülür. Buna ‘otko kirüü’ adı verilir.¹²¹

Ateşe yağ damlatmak batı Türklüğünün kırsal kesiminde halen devam etmektedir. Daha ziyade yağ eritildiği zaman yapılır. Bazı haneler bunu

¹¹⁹ Kaynak kişiler: Habiba Han Agabeylova ve Hadiça Taşieva.

¹²⁰ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2009, age.

¹²¹ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, s. 602.

“geçmişlerin ruhu için” diyerek yaparlar, bazıları da nedenini bilmeden görgüye dayanarak uygular. Uygulamanın derinliklerinde ateşin ruhuna yapılmış saçının izleri vardır. Esasen yağ kokusu çıkarmanın bir nevi hayır olduğu inancı çok yaygındır. Muayyen zamanlarda yapılan ev helvasındaki incelik de bu mahiyettedir.¹²²

Türk Atalarda kül, asla çevreye serpilmez, çöpe dökülmez. Bahçenin bir köşesine üst üste yığılır. Üzerine basılmasından korkulur, çünkü çarpabilecek, kötülük getirecek güçleri barındırır. Bu inanç Kırgız Türklerinde de vardır.¹²³ Bu tür inanç ve uygulamaları biz Kars ve Erzurum’dan da hatırlıyoruz. Küllük çöplükten farklı olur ve oraya 1960’lı yıllara kadar çöplük muamelesi yapılmazdı. Kanaatimizce bu hassasiyet ateş/od kültürü ile ilgili olmalıdır.

Türk Atalarda ‘akarsu’ya onu kirletecek bir şey atılmaz. İçinde hiçbir şey yıkanmadığı gibi yıkama suyu dahi dökülmez.¹²⁴ Bu uygulamalar su kültürünün ürünleridir.

Türk Atalarda başta meyveli ağaçların dipleri olmak üzere tüm temiz toprak tırnak, saç gibi vücudun artık parçalarının gömülmesi için zemin olarak kullanılır.¹²⁵

Türk Atalarda ‘süpürge’ dik durmaz, kötülük getirir. Süpürge’deki ‘kara güçler’ etrafa yayılabilir. Bu inanç Kırgız Türklerinde de vardır.¹²⁶ Türk kültürlü halklarda süpürge ve süpürmek etrafında oluşmuş halk inançları bir kült oluşturmuştur. Bu inançlar ağaç kültürü kapsamında düşünülebilir.¹²⁷

Türk Atalarda halk kültüründe ‘ak’ temizlik, ‘mavi’ yas rengi, ‘kara’ kötü güçleri temsil ederken, ‘sarı’ ve ‘yeşil’e yönelik bir inanış yoktur. Ancak yeşil çok fazla tercih edilen bir renk değilken, sarı renk gençlere yakıştırılan bir renktir.

Türk Atalarda Türk kültürlü halkların genelinde olduğu gibi ‘yıldızın kayması’, köpeğin kurt gibi uluması,¹²⁸ kedinin uluması, baykuşun yakın

¹²² Yaşar Kalafat, “Karadeniz Yöresi Kültür Tarihinde Helva”, *Türk Halk İnançlarında Beslenme*, Berikan, Ankara, 2012, s. 149–159.

¹²³ Kaynak kişiler: Tursunbek Taşiev, Rabuhan Razakova ve Zamira Han Halilova.

¹²⁴ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

¹²⁵ Kaynak kişiler: Albuhan Akbalaeva ve Mamahan Akbalaeva.

¹²⁶ Kaynak kişiler: Olmas Han Haitalilova ve Hadiça Taşieva.

¹²⁷ Yaşar Kalafat, “Antalya Yöresi Örnekleri ile Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı”, *Kodlar-Kültür 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, 2009, age, s. 43-55.

¹²⁸ Kaynak kişi: Rabuhan Razakova.

çevreye gelmiş olması, rüyada dışın düşmesi, ölmüş bir kimseye bir şeyin ikram edilmiş olması, rüyada düğün yapmak, çok eski giysiler giymiş olmak ölüm haberi olarak bilinir. Ayrıca, bir yerden soğan çalmak, evin bahçesine sarımsak ekmek, eğersiz ata binmek, ak yılan öldürmek de ölüm haberi ile ilişkilendirilir.¹²⁹ İlaveten horoz sabaha karşı vakitsizce öterse mutlaka kesilir, uğursuzluk getireceğine inanılır.¹³⁰ Adeta hayvanların kendilerini anlatmadaki özel dillerinin dışına çıkıp diğer hayvanların seslerini çıkarmaları olağan olmayan bir durumun işareti olarak algılanır.

Türk Atalarda ‘adak bezi’ bağlanması veya ‘niyet taşı’ yapıştirılması şeklindeki uygulamalar olmadığı gibi türbelerden medet umma şeklinde bir inanç da yoktur. Bir dilek gerçekleştiğinde eğer istenirse Kırgızistan’ın güneyindeki Oş ilinde bulunan ve Hz. Süleyman’ın yaşadığına inanılan Süleyman Dağı ya da Aslanbop gibi tüm bölge halkının kutsal kabul ettiği yerler ziyaret edilebilir. Böyle durumlarda, dilekler kabul görünce, yakın çevreye yiyecek bir şeyler dağıtılması tercih edilir.

Türk Atalarda ‘yağmur duası’ uygulaması yokken Kırgız Türklerinde kurak mevsimlerde yağmur dileği ile duaya çıkılır. Bereket için kapının eşiğine mısır koçanının yanısıra ipe dizilmiş biber de asılır. Biberlerin ipe dizilip görünür yerlere asılmaları nazar kırıcı bir uygulama olarak bilinir.¹³¹

5. Sonuç

Türk Atalarda bazı inanç içerikli uygulamalar Kırgız Türklerinin inanç ve geleneklerine benzemekle birlikte meyveli ağaç, yatağa yumurta atılması, siğillerin yıldız suyuyla tedavi edilmeye çalışılması, tepedeki saçın bırakılması, gelinin eline un verilmesi, tuzun uygulamalarda bulunmaması, mısır ve biberin bolluk ve koruyucu güç olarak kullanılması ve mezar ziyaretinin dışarıdan da yapılması farklılık göstermektedir. Görüşmeler sırasında kendileri geleneklerinin daha çok Kırgızlara benzediğini, Özbeklere hiç benzemediğini, mesela Özbeklerin ölümün 7. gününde de Kuran oktuğunu, kendilerinde 7’ye dair bir inanç olmadığını¹³² ifade etmeleri Türk Ataların tarih sahnesine çıkış yerlerinin Kırgız Türk coğrafyasına daha yakın olabileceğini düşündürmektedir.

Türk Atalar ile ilgili yapılacak çalışmalar, Türklerin Türk adını alışları, Türk coğrafyasının oluşumu ve Türk dilinin tekâmülü ile ilgili nazariyelere güç katabilecektir.

¹²⁹ Saida Burhanidinova, age.

¹³⁰ Kaynak kişi: Hadiça Taşieva.

¹³¹ Kaynak kişiler: Hadiça Taşieva ve Hitmat Kadırcanova.

¹³² Kaynak kişiler: Rabuhan Razakova ve Tursunbek Taşiev.

Türk Atalar Türk kültür tarihinin yazılı ve sözlü kaynaklarının orta yerlerinde bir yerlerde durmaktadırlar. Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler Türk Ataların tarihi geçmişini netleştirebilecektir.

Türk Atalarla ilgili halk inanmalarına dair veriler, mitolojik mahiyetli olmaktan ziyade mitoloji-tasavvuf bağlantılı bir konumdadırlar. Kültür kodları esas alınarak bu toplumda yapılacak yeni irdelemeler bu Türk toplumu ile birlikte Uluğ Türkistan'ın orta ve kuzey bölgelerine de ışık tutabilecektir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar:

Akmataliyev, Abduldacan. *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik Geleneği ve Türküleri, Çocuk Folkloru Edebi Eserleri ve Tarihi Kahramanlar)*, Atatük Kültür Merkezi, Ankara, 2001.

Buran, Ahmet. “Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları” http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/ahmet_buran_os_ili_ilcesi.pdf, erişim: 01.07.2012.

Selçuk, Bilge Kağan. “Oş İlinin Özgen İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları”, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bişkek, 2005, <http://www.manas.kg/sbe/tezler/turkoloji/ISINBILGEKAGANSELÇUK.pdf>, erişim: 22.06.2012.

Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnançlar*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2008.

Aslan, Mehmet Ali. “Bilinmeyen Türkatalar”, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/arslan_turkata.pdf, erişim: 22.06.2012.

Ceribaş, Mehmet. *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011.

Erden, Mustafa. *Kırgız Türkleri, Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2000.

Temur, Nezir. *Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistanda Folklor Politikaları ve Çalışmaları)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2011.

Roux, Jean – Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul, 2000.

Gömeç, Saadettin. *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan, Ankara, 2011.

- Burhanidinova, Saida. “Fergana Fürklerinin doğum, Sünnet, Düğün ve Ölüm Merasimleri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009, <http://gunet.gazi.edu.tr/acikarsiv/index.php?menu=2&secim=10&YayinBIK=5457>, erişim: 30.06.2012.
- Deliömeroğlu, Yakup. “Bilinmeyen bir Türk Topluluğu: Fergana Türkleri”, *Ülkü Ocakları Dergisi*, 2005/25.
- Kalafat, Yaşar. “Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılar Ayna”, *1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu*, (26–27 Kasım 1993 Antalya), Ankara, 1995.
- Kalafat, Yaşar. “Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)”, *Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı’ya Armağan*, Ankara, 1995; *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mart 1997, S. 123.
- Kalafat, Yaşar. *Avrasya Türk Halk Sufizmi I, (Kırgızistan Özbekistan Türkmenistan)*, Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı, Ankara, 1997.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, Sosyal Antropoloji Araştırmaları, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 12, Ankara, 2000.*
- Kalafat, Yaşar. “Sivas Yöresi Örnekleri ile Türk Halk İnançlarında Aşermek/ Yeriklemek”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 2002, S. 10.
- Kalafat, Yaşar. “Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç”, *1. Uluslar Arası Balkan Türkleri Sempozyumu*, 28–29 Eylül 2001, Prizren, *Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Haz: Prof. Dr. N. Hafız ve Prof. Dr. T. Hafız, Bal-Tam, Prizren, 2006; *Erciyes*, Ocak 2002, S. 301.
- Kalafat, Yaşar. “Türk Kültüründe Elmadan Kızıl Elma’ya”, *Prof. Dr. Taciser Onuk’a Armağan*, Ed. F. Apınar, S. Ortaç, N. Tan ve H. İvgin, Ankara, 2007.
- Kalafat, Yaşar. “Hakkâri Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Büyü”, *Uluslar Arası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 06–8 Haziran 2007, Hakkâri, Editör: Oktay Belli, Ankara, 2008.
- Kalafat, Yaşar. “Dedem Korkut Kültür Elllerinde Adlanma”, *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Akçağ, Ankara, 2008.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009.

- Kalafat, Yaşar. “Alaaddin Keykubattan Günümüze Türk Halk Kültüründe Bayrak İnancı”, Kodlar ve Kültler 1, *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009.
- Kalafat, Yaşar. “Bahçelievler Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamaları”, Kodlar-Kültler-1, *Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Berikan, Ankara, 2009.
- Kalafat, Yaşar. “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Ekmek (Nan) Kültürü”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010.
- Kalafat, Yaşar. “Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı” (*V. Van Gölü Sempozyumu*, Van 2009), *Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Yemekleri Sempozyumu*, Editör: Prof. Dr. Oktay Belli, İstanbul, 2010.
- Kalafat, Yaşar. “Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Taş Kültü”, *III. Uluslar Arası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu*, 12–14 Ekim 2010, Ağrı; İstanbul, 2011.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan, Ankara, 2011.
- Kalafat, Yaşar. “İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu”, *7. Uluslar Arası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara, 05–10 Ekim 2009; *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011
- Kalafat, Yaşar. *Nübüvvet Tarihi İtibariyle Türklüğün Dinî Geçmişi*, Berikan, Ankara, 2011.
- Kalafat, Yaşar. “Anadolu ve Yakın çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm”, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan, Ankara, 2011.
- Kalafat, Yaşar. “Türk Halk İnançlarında Tuz Bir Tabu mu İdi”, *Beynelhalk Sempozyumu*, İlkın Şehir ve Duzdağ, Nahçıvan, 27-28 Temmuz 2012.
- Kalafat, Yaşar. Türk Kültür Coğrafyasında Rumeli Balkan Örneklemeleri İle Karşılaştırmalı Renk Kültüründe Mavi”, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. “Doğu Anadolu’da Kara İyeler ve Onlara Dair Halk İnanmaları”, *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Mitolojisinde Kurt*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. “Karadeniz Yöresi Kültür Tarihinde Helva”, *Türk Halk İnançlarında Beslenme*, Berikan, Ankara, 2012.

- Kalafat, Yaşar. “Van Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Yumurta İle İlgili İnançlar”, *II. Uluslar Arası Doğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu*, 23–26 Kasım 2010, Van, Editör: Prof. Oktay Belli, İstanbul, 2012.
- Kalafat, Yaşar. “Aşiretlerimizde Hal/Hâl/Ben/Dövme/Damga ile İlgili İnançlar”, *Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar. *Azerbaycan-İran, Anadolu-Irak Halk İnançları Hattı*, Berikan, Ankara, 2012.
- Kalafat, Yaşar ve Yelis Derya. “Türk Halk İnanmalarında Dunganlar”, *Avrasya Etüdleri*, 39/2011–1.
- Yudahin, K. K. *Kırgız Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, II. Cilt, 1994.

Kaynak Kişiler:

- Mırhmat Anarbaev Saktoviç, 46 yaşında, Aylıl başçısı (muhtar)
- Rabuhan Razakova, 51 yaşında, öğretmen
- Mayramhan Tajikova, 54 yaşında, öğretmen
- Hitmat Kadırcanova, 49 yaşında, ev hanımı
- Zamira Han Halilova, 50 yaşında, ev hanımı
- Albuhan Akbalaeva, 50 yaşında, ev hanımı
- Mamahan Akbalaeva, 55 yaşında, ev hanımı
- Habiba Han Agabeylova, 51 yaşında, ev hanımı
- Olmas Han Haitalilova, 51 yaşında, ev hanımı
- Munacat Babaeva, 51 yaşında, ev hanımı
- Hadiça Taşieva, 86 yaşında, ev hanımı
- Tursunbek Taşiev, 69 yaşında, çiftçi
- Taşahan Taşieva, 70 yaşında, ev hanımı
- Dr. Kadian Boobekova, KTMU Öğretim Görevlisi
- Ülkü Önal, Halkbilim Araştırmacısı, yazar

Yayın İlkeleri

1. Avrasya Etüdleri Dergisi öncelikle TİKA'nın çalışmalarını yürüttüğü coğrafya ile ilgili siyaset, dış politika, toplumsal sorunlar, ekonomi, kültür, dil, din, milliyetler, çevre, medya ve askeri konularda makale, inceleme ve kitap tahlillerini yayımlar. Dergi, güncel uluslararası normlar ve bölgesel konular üzerine vurgu yapan, tanımlayıcı olmaktan ziyade analitik ve özgün çalışmaları tercih eder. Dergide Türkçe ve İngilizce makalelere yer verilir.

2. Makaleler 12 punto, Arial / Times New Roman yazım karakterinde, tek aralıkla yazılmalıdır.

3. Makaleler için standart bir uzunluk olmamakla birlikte son notlarla beraber kelime sayısı 6.000 -9.000 arası tercih edilmektedir.

4. Makalelerde yer alacak bütün diyagramlar, tablolar ve grafikler düzenli olarak numaralandırılmalıdır.

5. Makalenin başında makalenin adı, yazar(lar)ının ad(lar)ı, çalıştıkları yeri gösteren bilgi, elektronik ve posta adresleri, telefonları, TC kimlik ve banka hesap numaraları bulunan bir kapak sayfası olmalıdır.

6. Metnin başında, makalenin, Türkçe ve İngilizce olarak, adı, özü ve anahtar kelimeleri yer almalıdır.

7. Dipnot standardı:

Dipnotlar, sayfa altında numara sıralı dipnotlama sistemiyle yapılmalıdır. Dipnotlar, bilgisayarda "ekle" komutuyla verilmeli ve 8 punto büyüklüğünde olmalıdır. Dipnotta verilen makaleler tırnak içinde, kitaplar italik yazılmalıdır. Kitapların, makalelerin ve dokümanların başlıkları orijinal metne uygun olmalıdır. Yabancı dilde yayımlanmış çalışmalarda bağlaçlar ve kısaltmalar metin dili ile uyumlu olmalıdır. Kaynaklar, ilk kullanımda tam künye halinde (yayınevi, basım yeri, basım tarihi dahil), izleyen dipnotlarda 'Age, s...' şeklinde verilmelidir. Sonraki kullanımlarında tam künye verilebileceği gibi sadece yazar ve kaynak adı ile sayfa numarası da kullanılabilir. İnternette ulaşılan kaynaklarda erişim tarihi bulunmalıdır.

Kitaplar için örnek:

- ¹ Ergün Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, s. 20.

Makaleler için örnek:

- ¹ Güngör Turan, “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, No. 18 (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

- ¹ Enver Bozkurt, “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

8. Kaynakça standardı:

Yararlanılan kaynakların listesi “Kaynakça” başlığı altında makalenin sonuna eklenmelidir. Kaynakça, yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Birden çok yazar bulunması halinde birinci yazarın soyadı esas alınmalı, diğer yazarlar ise (adı soyadı) biçiminde yazılmalıdır. Yazar adları açık olmalıdır.

Kitaplar için örnek:

- Özbudun, Ergün. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
- Çalış, Şaban, Birol Akgün ve Önder Kutlu. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006.
- Holbrooke, Richard. *Bir Savaşı Bitirmek*, (çev: Belkis Çorakçı Dişbudak), *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 1999.

Makaleler için örnek:

- Turan, Güngör. “10 Yıllık Süreç İçinde Türkmenistan’ın İnsan Kaynakları Gelişiminde Yaşanan Sorunlar ve 2002 Yılı İçin Olasılıklar”, *Avrasya Etüdüleri*, 19, (Yaz 2001, Özel Sayı), s. 141 -162.
- Aydın, Mustafa. “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 366-439.
- Kaiser, Robert and Elena Nikiforova. “Borderland Spaces of Identification and Dis/location: Multiscalar Narratives and Enactments of Seto Identity and Place in the Estonian-Russian Borderlands,” *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 29, No 5, September 2006, pp. 928-958.

İnternette indirilen kaynaklar için örnek:

Bozkurt, Enver. “Uluslararası Hukuk Bakımından Yeni Devletlerin Ortaya Çıkışı”, 21.2.2008, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yorum.php?id=600>, Erişim: 26.3.2008

9. Gönderilecek makaleler başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

10. Belirtilen formatta gönderilmeyen makaleler değerlendirmeye alınmaz; gönderilen makaleler yayımlansın veya yayımlanmasın geri iade edilmez.

11. Makaleler iki basılı nüsha halinde ve bir CD ile birlikte **TİKA (Avrasya Etüdüleri Editörlüğü) Atatürk Bulvarı No:15 Ulus/Ankara** posta adresine veya **avrasyaetudleri@tika.gov.tr** elektronik adresine gönderilmelidir.

12. Avrasya Etüdüleri Dergisi hakemli bir dergidir. Yayın Kurulu hakemlerin görüşlerini dikkate alarak yazıları yayımlama ya da yayımlanmama hakkına sahiptir. Yayın Kurulu, dergide yayımlanacak makalelerin TİKA yayın politikası ile çelişmesi durumunda, yazılarda yazarın görüşleri de dikkate alınarak düzeltme ya da çıkarma yapmaya yetkilidir.

13. Yazı sahiplerine TİKA Yayın Yönetmeliği'nin 9. maddesine uygun olarak belirlenecek telif ücreti, derginin yayımından sonra ödenir.

14. Bu dergide yayımlanan makale ve yazılar kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

Editorial Principles

1. “Eurasian Studies” Journal primarily composed of articles, reviews and analysis on politics, foreign policies, social problems, economy, culture, language, religion, nationality, environment and military topics covering the TİKA’s landscape of interests. While focusing on recent international norms and regional subjects, Journal prefers analytical and authentic works rather than being descriptive.

2. Articles must be written in 12 points, with Arial / Times New Roman fonts, single line spacing.

3. Though there is not an exact standard for the length, articles around 6000 to 9000 words (including postscripts) are preferred.

4. All diagrams, tables and graphics in an article must be organized and numbered in a proper manner.

5. Sender must provide a cover page in the beginning of the article, including details like; the title of the text, name(s) of the authors, information about the places they are working for, mail and e-mail addresses, phone number, ID number and bank accounts.

6. There must be an abstract, the title of the text and keywords in English and Turkish in the beginning of the text.

7. *Post scripting:*

Post scripting should be created electronically in numbered form with direct references at the end of the page through the use of “Add” function in Microsoft Word and must be in size of 10pts. The articles provided in this section must be written in quoted form in italics. Names of the books, articles and documents must be relevant to the original text. In texts written in foreign languages, connectors and abbreviations must be consistent. References must be written in full form when they are mentioned for the first time (including Publication, Place of Publication, and Publication Date), then following postscripts it can be referred as “ibid, p...” As it can be referenced in full form each time, further use of same material can also just include author, title, and page number. Internet-based references must be provided with the dates of retrieval.

Example Reference of a Book

¹ David M. Kotz and Fred Weir, *Revolution From Above: the Demise of the Soviet System*, London, Routledge, 1997.

Example Reference of an Article

Thomas G. Weiss, “The Illusion of UN Security Council Reform”, *The Washington Quarterly*, Vol. 26, No. 4, Autumn 2003, p.150.

Example Reference of an Internet Resource

Akira Uegaki, “Russian Federation’s Foreign Economic Relations”, March 2001, <http://www.esri.go.jp/en/tie/russia/russia5-e.pdf>. Accessed: 14.8.2009.

8. Referencing standards:

An alphabetical surname ordered “References” section must be included in the end of the text. If there are multiple authors, first of the authors surname must be considered, the rest of the authors must be written in (Name Surname) form. Author names must be clear.

9. Sent articles can’t be published before, or sent to be published to other publications.

10. Articles in other forms than clearly stated here will not be evaluated and published, and no matter it is published or not, articles cannot be returned.

11. Articles must be sent to e-mail addresses: avrasyaetudleri@tika.gov.tr

12. Eurasian Studies is a refereed journal. Publication committee has rights to publish or unpublished a text, considering the ideas of referees. Publication committee is authorised to revise the texts, in the light of author’s information if the articles is not compatible with the TİKA’s publication policies.

13. Authors of the texts are paid accordingly to the TİKA’s Publication Regulations Article 9, after the publication of the journal.

14. The articles and texts in this journal can be cited and/or quoted, as long as they are correctly referenced.